

**Demokraattinen yhteiskunta ja aktiivinen kansalaisuus
peruskoulun 4.-6. luokan yhteiskuntaopin oppikirjoissa**

Mari Pesu

Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma

Kevätlukukausi 2018

Opettajankoulutuslaitos

Jyväskylän yliopisto

TIIVISTELMÄ

Pesu, Mari. 2018. Demokraattinen yhteiskunta ja aktiivinen kansalaisuus peruskoulun 4.–6. luokan yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. 106 sivua.

Pro gradu -tutkielmani käsittelee demokratiakasvatusta. Tutkielmassa tarkastelen, miten demokraattinen yhteiskunta ja aktiivinen kansalaisuus näyttäytyvät peruskoulun 4.–6. luokan keväällä 2018 kaikissa käytettävissä olevissa, yhteensä kuudessa, yhteiskuntaopin oppikirjassa. Yhteiskuntaoppi on alakoulussa uusi oppiaine, eikä siihen liittyvää tutkimusta ole käsitykseni mukaan aiemmin tehty. Oppikirja-analyysi antaa tärkeää lisäarvoa käytössä olevan oppimateriaalin sisällön arvioimiseen ja auttaa samalla havainnoimaan tulevaisuuden kehittämistarpeita.

Kyseessä on laadullinen oppikirjatutkimus, joka on analysoitu sisällönanalyysin keinoin. Analyysin teemat nousivat perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) yhteiskuntaopin oppiaineen sisältöalueista. Oppikirjat valikoituivat tutkimusaineistoksi, koska niillä on tärkeä rooli suomalaisessa koulussa ja niitä käytetään paljon osana opetusta.

Tutkimukseni perusteella oppikirjat antavat keskeiset tiedot demokratiasta ja kuvaavat tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta ottaen huomioon erilaiset vähemmistöt. Kirjoissa tuotiin esille lakeihin perustuvia oikeuksia ja velvollisuuksia. Tämä tehtiin erityisesti lapsen oikeuksien näkökulmasta. Kirjat aktivoivat harjoittelemaan oman mielipiteen sanomista eri foorumeilla ja vastuun ottamista yhteisistä asioista.

Yhteiskuntaopin opetus jo alakoulussa on käsitykseni mukaan edistysaskel. Oppikirjat antavat demokratiaopetukselle hyvän pohjan. Tärkeää opetuksessa on välittää toisia kunnioittava asenne ja kriittinen ymmärrys muuttuvasta maailmasta.

Asiasanat: demokratia, aktiivinen kansalaisuus, yhteiskuntaoppi, oppikirjatutkimus, alakoulu

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	5
2	DEMOKRATIA	8
	2.1 Demokratian käsite.....	8
	2.2 Demokratia- ja kansalaiskasvatus	9
	2.3 Aktiivinen kansalaisuus.....	12
	2.3.1 Kuvauksia aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamisesta	16
	2.3.2 Koulu aktiivisen kansalaisuuden areenana.....	18
	2.4 Euroopan neuvoston käsitelmä kulttuuri- ja demokratiaosaamisen osatekijöistä.....	21
3	DEMOKRATIAKASVATUS OPETUSSUUNNITELMASSA JA YHTEISKUNTAOPIN OPPIKIRJOISSA	27
	3.1 Demokratiakasvatus perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa.....	27
	3.2 Demokratiakasvatus osana yhteiskuntaopin opetusta	31
	3.3 Tutkimuksia demokratiakasvatuksesta yhteiskuntaopin oppikirjoissa.....	34
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	38
	4.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset.....	38
	4.2 Tutkimuskohde ja lähestymistapa.....	39
	4.3 Aineiston analyysi	40
	4.4 Tutkimusaineisto.....	43
5	DEMOKRAATTINEN YHTEISKUNTA KUVATTUNA OPPIKIRJOISSA.	47
	5.1 Demokraattinen yhteiskunta perustuu tasa-arvoon.....	47
	5.1.1 Demokraattisen yhteiskunnan arvot.....	47
	5.1.2 Muut viittaukset demokraattisen yhteiskunnan tasa-arvoon .	48
	5.1.3 Ihmisten moninaisuus osa demokraattista yhteiskuntaa	49
	5.1.4 Syrjintä vastoin demokratian arvoja.....	51
	5.1.5 Demokraattisten arvojen toteutuminen.....	53

5.2	Oikeudet ja velvollisuudet demokraattisessa yhteiskunnassa.....	54
5.2.1	Oikeudet ovat kaikilla samat	54
5.2.2	Demokraattisessa yhteiskunnassa on myös velvollisuuksia ...	58
5.2.3	Yhteiskunnan lait ja säännöt oikeuksien ja velvollisuuksien perustana	60
5.3	Valta jakautuu demokraattisessa yhteiskunnassa	62
6	AKTIIVINEN KANSALAISUUS KUVATTUNA OPPIKIRJOISSA.....	68
6.1	Tähtäimessä vaikuttava kansalainen	68
6.1.1	Vaikuttamisen määrittelyä.....	68
6.1.2	Media vaikuttamisen kanavana	70
6.1.3	Vaikuttaminen kunnallisella tasolla	72
6.1.4	Omalla kulutuksella vaikuttaminen.....	73
6.1.5	Muut vaikuttamisen tavat ja paikat.....	76
6.1.6	Vaikuttamiseen tarvitaan taitoja	79
6.2	Aktiivinen kansalainen osana yhteisöjä	82
6.2.1	Kansalainen yhteisöjen jäsenenä	82
6.2.2	Aktiivinen kansalainen yhteistyössä lähiyhteisöjen toimijoiden kanssa... ..	84
6.2.3	Lähiyhteisöissä vaikuttaminen.....	85
7	POHDINTA.....	89
7.1	Tulosten tarkastelu ja johtopäätökset.....	89
7.2	Tutkimuksen luotettavuus ja jatkotutkimushaasteet	94
	LÄHTEET	99

1 JOHDANTO

Voidaan todeta, että demokratia ja sen arvot sekä niihin kasvattaminen ovat puuttavia aiheita Suomessa. Ajankohtaisesti demokratiaa on Suomessa tavoitteellisesti edistetty esimerkiksi erilaisina hankkeina ja ohjelmina. Valtioneuvosto antoi vuonna 2014 eduskunnalle demokratiapoliittisen selonteon, jossa linjattiin, että valtioneuvosto laatii toimintaohjelman demokratian edistämiseksi Suomessa. Vuosiksi 2017–2019 laaditun ohjelman tavoitteena on ”-- vastata demokratiaan liittyviin haasteisiin sekä edistää ja konkretisoida kansalaisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien toteutumista --”. (Oikeusministeriö 2017, 15.) Kyseinen toimintaohjelma painottaa muun muassa yhdenvertaisia osallistumismahdollisuuksia, uusia osallistumistapoja ja demokratiakasvatusta. Uusi kuntalaki huomioi myös nuoret, sillä se velvoitti jokaisen kunnan perustamaan nuorisovaltuuston tai vastaavan vaikuttajaryhmän vuoden 2017 aikana. Kuntien tulee mahdollistaa nuorten osallisuus ja osallistuminen päätöksentekoon. (Kuntalaki 410/2015 26 §.)

Aiheen ajankohtaisuus voidaan havaita myös perusopetuksen uudistetussa opetussuunnitelmassa, jonka mukaan opetuksen tulisi vahvistaa oppilaiden kasvua aktiivisiksi, demokraattisia oikeuksia ja vapauksia vastuullisesti käyttäviksi kansalaisiksi, ja koulun tulee tarjota oppilaille mahdollisuuksia osallisuuteen ja vaikuttamiseen (POPS 2014, 24). Tätä päämäärää tukee yhteiskuntaopin ottaminen uudeksi oppiaineeksi alakoulun 4.–6. luokille. Opetussuunnitelma toteaa tämän antavan ihanteellisen ponnahduslaudan nuorille kiinnostua yhteiskunnallisista kysymyksistä, kuten demokratiasta, vaikuttamisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta.

”Yhteiskuntaopin arvo on kyvyssä ymmärtää ihmistä ja ihmisten rakentamaa maailmaa. Kaikki asiat menneisyydessä ja nykyisyydessä on luotu inhimillisellä toiminnalla. Oppilaan tutustuessa yhteiskunnallisiin oppiaineisiin hän tutustuu myös omiin mahdollisuuksiinsa ja omaan paikkaansa tässä maailmassa. Yhteiskuntaopin arvo on siinä, että sen avulla voidaan tutkia sitä, mitä on olla

ihminen.” (Rautiainen, Hiljanen, Ranka & Rantonen 2012, 16.) On jopa todettu, että yhteiskunnallinen opetus on yksi tärkeimmistä koulujärjestelmän tehtävistä kansainvälisesti tarkasteltuna (Suutarinen 2000, 33). Koululla on oma, aktiivinen roolinsa aktiiviseksi kansalaiseksi kasvattamisessa. Opettajan on mahdollista työssään tukea oppilaiden yhteiskunnallista kiinnostusta sekä vaikuttamiseen liittyviä tietoja ja taitoja monin eri tavoin. (Borg 2004, 66.) Parhaimmillaan koulu on areena kansalaiskeskusteluille. Se voi olla paikka, jossa käydään ja harjoitellaan keskustelua demokratian arvoista ja siitä, minkälainen on hyvä yhteiskunta. Koulut ovat instituutioita, jotka kasvattavat aktiiviseen kansalaisuuteen. Koska aktiiviset kansalaiset ovat demokratian elinvoimaisuuden edellytys, koulut ovat yksi demokratian elinehdoista. (Tomperi & Piattoneva 2005, 248.) Kaikki toiminta osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden puolesta on erityisen tärkeää, koska demokratia ja ihmisten tasa-arvoiset mahdollisuudet osallistua eivät synny yhteiskunnassa itsestään. Demokratian periaatteita ja arvoja tulee edistää tietoisesti. (Korsgaard 2001, 12.)

Tämän tutkielman tarkoituksena on selvittää, kuinka demokraattinen yhteiskunta ja aktiivinen kansalaisuus ilmenevät peruskoulun 4.–6. luokan yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Taustalla on ajatus siitä, mitä alakoulun käyneen oppilaan oletetaan demokratiasta ja vaikuttamisesta tietävän. Tutkimukseni on oppikirjatutkimus ja tutkimusaineistona on kuusi oppikirjaa, jotka on analysoitu sisällönanalyysin mukaisesti. Aiemmin aihetta on tutkittu lähinnä yläkoulun ja lukion näkökulmasta. Tutkielmani käsittelee tietoni mukaan ensimmäisenä alakoulun yhteiskuntaopin opetusta ja on siksi erityisen merkityksellinen.

Oppikirjoilla on ollut koulussa oma painava roolinsa. Ne ovat vahva ja yleinen osa suomalaista opiskelu- ja opetuskuulttuuria. (Viiri 2000, 44; Heinonen 2005, 34.) Oppikirjat voivat muodostaa opetuksen rungon, olla opettajan tuki ja ideoiden lähde sekä konkretisoida opetussuunnitelman tavoitteita, mutta oppikirjoilla voi olla myös liiallinen tuntia ohjaava vaikutus, ja tällöin niistä tulee toiminnan kohde (Heinonen 2005, 229; Häkkinen 2002, 88; Karvonen 1995, 12). Opettajien tulisi siis käyttää oppikirjoja kriittisesti ja valikoiden. Liiallinen sitoutuminen

oppikirjaan voi kahlita opettajan omaa pedagogista ajattelua, ja lopulta oppikirjat voivat päätyä opetussuunnitelman korvikkeeksi. (Hiidenmaa 2003, 218; Uusikylä & Atjonen 2005, 56.)

Suomalaisten nuorten yhteiskunnallinen tietämys on vuonna 2009 tehdyn ICCS-tutkimuksen (International Civic and Citizenship Education Study) mukaan korkeatasoista. Huolimatta suomalaisnuorten korkeasta tietämyksestä ja tiedollisista valmiuksista, eivät he tutkimuksen mukaan ole kansainvälisesti vertaillen kovinkaan kiinnostuneita yhteiskunnallisista tai poliittisista kysymyksistä. (Suoninen, Kupari & Törmäkangas 2010, 7, 144–145.) Heillä on tietoa yhteiskunnallisista asioista, mutta ei kiinnostusta vaikuttaa asioihin. Opetuksen yksi haasteista on siis kannustaa nuoria vaikuttamaan.

2 DEMOKRATIA

2.1 Demokratian käsite

Demokratia tarkoittaa kansanvaltaa, järjestelmää, missä ylintä poliittista valtaa käyttää kansa (Setälä 2003, 130). Demokraattisen yhteiskunnan perustavanlaatuisena arvona voidaan pitää jokaisen kansalaisen tasavertaista oikeutta vaikuttaa ja osallistua itseään koskeviin kysymyksiin ja yhteiskunnan kehityksen ohjaamiseen (Vesikansa 2002, 12). On myös sanottu, että demokratia on olennaisesti arvojärjestelmä, jossa keskeisenä on ihmisen kunnioittamisen periaate. Ihmisiä on kohdeltava päämääränä itsessään eikä välineenä. Tästä seuraa vapauden, tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden, solidaarisuuden ja totuuden arvot. (Puolimatka 1996, 261.) Demokraattisessa yhteiskunnassa turvataan myös vähemmistöjen asema. Vähemmistön edustajilla tulee olla samat oikeudet ja mahdollisuudet hyvään elämään ja osallistumiseen kuin enemmistölläkin. Enemmistön tulee pyrkiä tukemaan vähemmistön tarpeita omalla toiminnallaan. (Vesikansa 2002, 12.)

Tomperi ja Piattoneva (2005) näkevät demokratian syvälle ihmisten käsityksiin, ajatteluun ja toimintaan juurtuneena ilmiönä. Se on osa ihmisten elämäntapaa ja kulttuuria. Se on syvempi ilmiö kuin vain järjestelmän ominaisuus - demokratia toteutuu myös kansalaisen arjessa ja lähiyhteisöissä ja läpäisee koko elämän. Tomperi ja Piattoneva kutsuvat tätä radikaalidemokratiaksi. Radikaalidemokratialla ja kasvatuksella on vastavuoroinen suhde. Ensiksi, koululla on mahdollisuus tuottaa demokratiaa yhteiskunnassa ja kasvattaa demokraattisia, aktiivisia kansalaisia. Suhde määräytyy siis sen kautta, kuinka koulutus tuottaa tai ei tuota demokratiaa yhteiskunnassa. Toiseksi, suhde määrittyy sen kautta, onko itse koulutus ja koulun arki järjestetty demokratian arvojen mukaisesti vai ei. Nämä molemmat suhteen muodot ovat sekä tavoite että keino samaan aikaan. (Tomperi & Piattoneva 2005, 248.)

Demokratian perusilmentymäksi on kuvattu keskustelua (Rautiainen 2017, 18). Demokratiaan kuuluvat perusoikeudet, sananvapaus ja yksilön vapaus

ilmaista oma mielipide mahdollistavat kansalaisten omien näkemysten esiin tuomisen, mikä synnyttää yhteiskunnassa keskustelua. Sopimuksia, joista demokratia muodostuu, ovat muun muassa säännöt, lait ja tavat. Aina ennen sopimusten solmimista käydään keskustelua, niin valtakunnan tasolla, esimerkiksi eduskunnassa, kuin pienissä yhteisöissä. On huomattava, että kompromissit ja päätökset, jotka eivät ole kaikkien mieleen, kuuluvat demokraattiseen yhteiseloön. Demokraattinen toiminta sisältää yhteistä sovittelua ja neuvottelua kansalaisten erilaisen tarpeiden, mielipiteiden ja päämäärien välillä. (Männistö & Fornaciari 2017, 39.)

Demokratia voi olla edustuksellista tai osallistavaa. Nyky-yhteiskunnassa kansanvalta on mielletty käytännössä edustuksellisen demokratian kautta tapahtuvaksi. Tällöin kansalaiset siirtävät päätöksentekovaltaansa vaaleissa valittaville päättäjäille. He vahtivat päättäjien toimia ja myös mahdollisuuksien mukaan vaikuttavat niihin. (Setälä 2003, 130.) Suomen kansalaiset ovat oikeutettuja äänestämään valtiollisissa vaaleissa ja kansanäänestyksessä täytettyään kahdeksantoista vuotta (Suomen perustuslaki 731/1999 14 §). Demokratia on kietoutunut suomalaisessa kulttuurissa erilaisten edustuksellisten muotojen ympärille myös esimerkiksi koulussa (Rautiainen 2017, 17). Osallistava, suora demokratia taas painottaa kansalaisten mahdollisuuksia suoraan vaikuttamiseen (Held 1996, 6). Sitä ei haluta rajoittaa moderneissa osallistavan demokratian teorioissa ainoastaan päätöksentekoon osallistumiseksi, vaan osallistava demokratia tulisi ymmärtää osallistumisena laajemmin esimerkiksi työ- tai paikallisyhteisössä (Michels 2011, 278).

2.2 Demokratia- ja kansalaiskasvatus

Demokratian kehittäminen ja vaaliminen on yksi keskeisimmistä yhteiskunnallisista tavoitteista varhaiskasvatuksesta korkeakoulutukseen. Näin ollen jokainen opettaja on demokratiaan kasvattaja. (Rautiainen, Vanhanen-Nuutinen & Virta 2014, 20.) Demokratia ja ihmisten yhdenmukaiset mahdollisuudet osallistua eivät synny yhteiskunnassa itsestään, vaan demokratian periaatteita ja arvoja tulee

edistää tietoisesti (Korsgaard 2001, 12). Koulussa on mahdollista harjoitella aktiivista ja vaikuttamiseen pyrkivää keskustelutaitoa, kuten toista arvostavaa ja kuuntelevaa asennettakin. Yhteisen keskustelun harjoittelu edistää oppilaiden kykyä toimia aktiivisena yhteiskunnallisena keskustelijana ja ymmärtää keskustelua muiden ihmisten välillä. Keskustelun myötä ihmiset myös luovat yhteisöjä. Jos koulussa ei harjoitella yhteistä keskustelua, voi olla, että oppilaan kasvu osaksi yhteisönsä jäsenyyttä on ongelmallista. Oppilas saattaa kokea jäävänsä ulkopuoliseksi eikä koe sitoutumista yhteisöön. (Rautiainen 2017, 18.)

Demokratiakasvatuksen tavoitteena on kasvattaa tiedostavia, yhteistyökykyisiä, vastuullisia ja aktiivisia kansalaisia, jotka ymmärtävät, että heillä on mahdollisuus muuttaa maailmaa ja vaikuttaa ympärillä tapahtuviin asioihin (Junntila-Vitikka 2016, 5). Demokratiakasvatuksella pyritään sitouttamaan lapsia ja nuoria demokraattiseen yhteiskuntaan (Rautiainen 2017, 17). Vaikka edustuksellinen demokratia voidaan nähdä suurten kansallisvaltioiden yleisimpänä demokratiamallina, ei demokratiakasvatus saa olla ainoastaan vaalitekniikoiden harjoittelua, vaan sen tulee olla jotakin syväluotaavampaa. Nuoret haluavat tuoda kirjaimellisesti äänensä kuuluviin ja vaikuttaa omin sanoin. (Ahonen 2005, 18.)

Ensinnä, demokratiakasvatus lisää oppilaiden ymmärrystä demokratiasta, vallasta ja politiikasta historian mukana muuttuvina ja monitahoisina ilmiöinä. Se avaa valtion hallinto- ja oikeusjärjestelmän toimintaa sekä yhteiskunnan poliittisia, sosiaalisia ja kulttuurisia vallan rakenteita. (Tomperi & Piattoneva 2005, 265.) On jokaisen kansalaisen perusoikeus- ja velvollisuus tietää, miten politiikka toteutuu yhteiskunnan eri tasoilla (Männistö & Fornaciari 2017, 38).

Toiseksi, demokratiakasvatus pitää sisällään tietojen lisäksi taitojen oppimista, joka on olennaista aktiiviselle toiminnalle. Näitä valmiuksia ovat muun muassa ajattelu, kyky dialogiin poikkeavien näkemysten välillä sekä taito argumentoida. Mediapitoisessa yhteiskunnassa myös medialukutaito ja kommunikointitaidot ovat keskeisiä. Tärkeää on osata organisoitua muiden kanssa, toimia tehokkaasti, argumentoida onnistuneesti sekä löytää asianmukaisia ja mieluisia

vaikuttamisen keinoja ja kanavia – tätä kykyä voidaan kutsua politikoimiseksi. (Tomperi & Piattoneva 2005, 266, 267.)

Kolmanneksi, demokratiakasvatus on kytketty käytännön kokemukseen. Yksilön omat henkilökohtaiset kokemukset synnyttävät asenteita ja muokkaavat arvoja. Myös koulussa opettajien tulee tiedostaa se, minkälaisia arvosidonnaisia viestejä ja tapoja he itse välittävät ääneen lausumattoman koulueetoksen eli toimintakulttuurin kautta. Demokraattiset tiedot ja taidot tulevat merkityksellisiksi vasta käytännön toiminnassa. Koulun tulee tarjota mahdollisuuksia, joissa oppilaat saavat osallistua konkreettisesti yhteisten asioiden hoitamiseen. (Holopainen, Järvinen, Kuusela & Packalen 2009, 61; Tomperi & Piattoneva 2005, 265–266.)

On esitetty erilaisia pohdintoja tietojen ja taitojen tärkeydestä. Suutarinen (2009) toteaa, että jos demokratiakasvatuksessa painotetaan erityisesti tietoa, se ei johda myönteisinä pidettyihin arvosidonnaisiin kansalaisyhteiskuntaan tai myönteiseen yhteiskunnalliseen toimintaan. (Suutarinen 2006b, 113.) Koulunkäynnin tarkoitus ei ole faktojen kertaaminen, vaan oppimisen on tarkoitus keskittyä erityisesti tiedon hankintaan, käyttöön ja hallintaan (Rautiainen ym. 2012, 12, 28). Toisaalta on korostettu, että tiedot ja taidot eivät sulje toisiaan pois, vaan niiden välille tulisi pyrkiä löytämään tasapaino. Jotta demokratia on toimivaa, on tärkeää, että kansalaiset omaavat perustiedot ja -taidot siitä, miten yhteiskunta toimii ja rakentuu ja miten jokainen voi vaikuttaa sen kehitykseen. (Männistö & Fornaciari 2017, 38.) Ilman vahvaa tietoperustaa on kuitenkin mahdotonta ratkaista ongelmia (Virta 2002, 37). Sekä tiedollisen että taidollisen opetuksen tavoitteena on kehittää politisoimisen ja politikoimisen kykyjä. Politisoiminen nähdään valmiutena ottaa poliittinen näkökanta asioihin, ja huomata politiikan läsnäolo myös siellä, missä siitä ei puhuta avoimesti. (Tomperi & Piattoneva 2005, 266, 267.)

Demokratiakasvatuksen lähikäsitteenä on käytetty kansalaisyhteiskasvatusta, koska molemmissa kasvatuksen lajeissa tarkastellaan samansuuntaisia arvoja ja teemoja (Oikeusministeriö 2017, 33). Nämä kasvatuksen suuntaukset ohjaavat oppilaita tiedon hankkimiseen, taitojen harjaannuttamiseen sekä tärkeimpien

arvojen määrittämiseen (Flowers 2012, 10). Molemmissa suuntauksissa kasvatusta nähdään tasavertaiseen vuorovaikutukseen perustuvana toimintana, eikä autoritäärisenä ohjeiden ja valmiiden vastusten tarjoamisena (Junttila-Vitikka 2016, 5). Kansalaiskasvatuksen teemat ja tavoitteet ovat siis hyvin pitkälti samoja demokratiakasvatuksen kanssa, ja yhä useammin puhutaan demokratiakasvatuksesta kansalaiskasvatuksen sijaan (esim. Suutarinen 2006a). Tästä syystä myös tässä tutkielmassa käytetään demokratiakasvatuksen käsitettä.

David Kerr (1999) on luonut mallin, jonka mukaan kansalaiskasvatus (citizenship education) käsittää kolme eri tehtäväaluetta, jotka ovat kasvatus kansalaisuudesta (education about citizenship), kasvatus kansalaisuuden kautta (education through citizenship) ja kasvatus kansalaisuuteen (education for citizenship). Kerr viittaa ensimmäisellä alueella tieto- ja ymmärryspohjan kehittämiseen, joka on kansalaiskasvatuksen helpoin tehtävä. Toinen alue 'kasvatus kansalaisuuden kautta' viittaa oppilaan oman aktiivisuuden ja tekemisen kautta oppimiseen, jolloin oppilaat saavat henkilökohtaisia kokemuksia osallistumisesta esimerkiksi koulussa ja lähiyhteisöissä. Tämä alue vahvistaa mallin ensimmäistä, tiedollista osaa. Kolmas alue, kasvatus kansalaisuuteen, yhdistää kaksi ensimmäistä aluetta. Se käsittää sekä tiedon ja ymmärryksen että taidot ja kyvyt mutta myös yksilön arvot, asenteet ja taipumukset. Nämä kaikki edellä mainitut ovat työkaluja, joita kansalainen tarvitsee toimiakseen, osallistuakseen ja ottaakseen vastuuta yhteiskunnassa. Kasvatus kansalaisuuteen on kokonaisvaltaista ja linkittyy myös osaksi oppilaiden muita oppimisen kokemuksia. (Kerr 1999, 8.)

Kerrin malli auttaa kasvattajia hahmottamaan, kuinka kansalaiskasvatus, kuten myös demokratiakasvatus, linkittyy laajasti sekä opetuksen tiedollisiin, kokemuksellisiin että taidollisiin puoliin.

2.3 Aktiivinen kansalaisuus

Kansalaisuus on yhteisöön kuulumista. Kansalaisuus voidaan nähdä sekä roolina että statuksena. Kansalaisuus statuksena viittaa useimmiten jonkin valtion tai yhteisön jäsenyyteen selkeästi määriteltävine lakeineen sekä oikeuksineen ja

velvollisuuksineen. Tätä voidaan kutsua objektiiviseksi kansalaisuudeksi. Subjektiiivisesta kansalaisuudesta puhutaan, kun kansalaisuudella viitataan rooliin eli toimintaan. Tässä yhteydessä kansalainen käyttää oikeuksiaan esimerkiksi kansalaistoiminnassa ja -vaikuttamisessa, joihin voidaan viitata termeillä aktiivinen ja demokraattinen kansalainen. (Laitinen & Nurmi 2007, 11.) Subjektiiivinen kansalaisuus huomioi kulttuuriset tekijät sekä yksilön identiteetin ja mielensisäiset mallit, jotka jokainen muotoilee itselleen (Korsgaard 2001, 11).

Aktiivinen kansalaisuus on käsitteenä laaja. Se voidaan nähdä yhteiseksi hyväksi toimimisena, kuten vastuun ottamisena yhteisistä asioista ja osallistumisena asioiden hoitamiseen. (Laitinen & Nurmi 2007, 11–12.) Aktiivinen kansalainen ottaa osaa poliittiseen toimintaan, toimii siinä aktiivisesti ja hyödyntää oikeuksiaan, kuten oikeutta kokoontua yhteen, sananvapauttaan ja päätöksentekooikeuttaan. Se on enemmän kuin vain lakien noudattamista, velvollisuuksien täyttämistä ja kevyttä osallistumista yhteisten asioiden hoitamiseen. (Crick 2004, 79.) Aktiivinen kansalainen osallistuu avoimesti sekä poliittiseen, taloudelliseen, sosiaaliseen kuin kulttuurielämäänkin yhteiskunnan eri alueilla (Cantell 2003, 167). Nuorisolain (1285/2016 2 §) mukaan aktiivinen kansalaisuus on nuorten tavoitteellista toimintaa kansalaisyhteiskunnassa.

Aktiivinen kansalaisuus edellyttää tietoa. Kansalaisen tulisi tuntea yhteiskunnalliset peruskäsitteet, keskeiset instituutiot ja poliittiset prosessit sekä yhteiskunnan tärkeät normit, arvot ja periaatteet, kuten demokratian ja ihmisoikeudet. (Virta & Kaihari 2011, 101.) Tieto ihmisoikeuksista vie eteenpäin kunnioitusta, suvaitsevaisuutta ja väkivallattomuuden ja syrjimättömyyden kulttuuria (UNESCO 2016, 37). Kansalaisen on tärkeää tietää oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan (Virta & Kaihari 2011, 101). Suomen perustuslakiin on kirjattu ne oikeudet, joita valtio toimissaan turvaa ja edistää niiden toteutumiseksi (Suomen perustuslaki 731/1999 1 §). Olennaista on tietää, miten oikeusjärjestelmä ja edustuksellinen demokratia toimivat, miten oman äänen on mahdollista saada kuuluviin ja miten yhteiskunnassa hoidetaan asioita. Tärkeää on ymmärtää peruskäsitteiden ja periaatteiden merkitys omassa elämässä ja yhteiskunnassa sekä myös

tämän pohjalta tarkastella samoja ilmiöitä muissa yhteiskunnissa ja kulttuureissa. (Virta & Kaihari 2011, 101.)

Aktiivinen kansalainen omaa aktiivisen otteen tietoon, joka tarkoittaa kiinnostusta ja valmiutta tiedon hankkimiseen sekä maailman ja yhteiskunnan tapahtumien seuraamista. Yhteiskunnan rakenteisiin, perusprosesseihin ja instituutioihin liittyvä tieto on suhteellisen pysyvää, mutta itse yhteiskuntaa koskeva informaatio on nopeasti muuttuvaa. Yksilön on siis osattava nähdä, mikä tieto on olennaista, luotettavaa ja tärkeää. Informaatiota on mahdollista saada useita lähteistä, ja se on voinut muuttua matkan varrella. Aktiivisen kansalaisen tulee osata siis kriittisesti tarkastella moninaista tietoa. (Virta & Kaihari 2011, 101.)

Aktiivisen kansalaisen tulee myös osata osallistua eri tavoin. Esimerkiksi poliittinen osallistuminen on yksi tapa vaikuttaa. Puhutaan konventionaalista ja ei-konventionaalista toiminnasta. Konventionaalilla osallistumisella viitataan äänestämiseen, ehdokkuuteen, puoluejäsenyyteen ja toimintaan vakiintuneilla areenoilla. Äänestämistä voidaan pitää minimalistisena poliittisena osallistumisena. Ei-konventionaalilla toiminnalla tarkoitetaan vapaaehtoistoimintaa ja kansalaisliikkeisiin osallistumista eli vaikuttamista kansalaisyhteiskunnan tasolla. (Virta & Kaihari 2011, 103.)

Osa poliittisen ja yhteiskunnallisen osallistumisen toimintamuodoista pyrkii muutokseen, kuten ihmisoikeuksien edistämiseen tai ympäristön suojeluun. Toiminta voi olla osallistumista mielenosoituksiin sekä toimintamuotoihin, joilla halutaan ratkaista ongelmia tai vaikuttaa päätöksentekoon. Joskus muutokseen pyrkivä toiminta voi saada laittomia ilmenemismuotoja. Kynnyskysymyksenä tässä on osallistujan kyky eettiseen pohdintaan – minkälaisia arvovalintoja hän tekee, ja miten hän tiedostaa omat velvollisuutensa ja toimintansa seuraamukset. (Virta & Kaihari 2011, 103.9)

Pihlaja ja Sandberg (2012) pitävät tärkeänä, että yhteisten asioiden hoitoon osallistumiseen tulisi tarjota muutakin kuin perinteisiä edustuksellisen demokration tapoja. Ne eivät aina tavoita kaikkia kansalaisia. Uusien osallistumismuotojen tulisi madaltaa kansalaisten kynnystä yhteisten asioiden hoitoon. On tärkeä

keksiä keinoja, millä saadaan mukaan ihmisiä, jotka eivät muuten osallistuisi. Kun halutaan lisätä kansalaisten aktiivisuutta, on pohdittava, ovatko osallistumisen ja vaikuttamisen keinot ja kohteet ihmisiä motivoivia. Kynnys osallistua ja vaikuttaa laskee, kun ihmiset kokevat asiat itselleen ja ympäristölleen tärkeiksi, ja he kokevat, että voivat oikeasti saada toiminnallaan aikaan muutoksia. (Pihlaja & Sandberg 2012, 127.)

On monia tapoja osallistua ja erilaisia vaikuttamisen areenoita. Vain mielikuvitus on rajana. Kansalainen voi vaikuttaa äänioikeuden käyttämisen lisäksi ottamalla yhteyttä virkamiehiin ja päätöksentekijöihin. Hän voi toimia järjestöissä ja vapaaehtoistyössä. Jokainen yksilö voi vaikuttaa myös markkinoilla tehdessään ostopäätöksiä, hän voi päättää, mitä päämääriä haluaa rahallisesti tukea. Valistunut kuluttaja pohtii päivittäisiä kulutusratkaisujaan ja on yhteiskunnallinen toimija elämänpolitiikan tasolla. Näin yhteiskunnallinen osaaminen on myös yhteydessä haluun edistää kestävästä kehitystä. (Virta & Kaihari 2011, 103.)

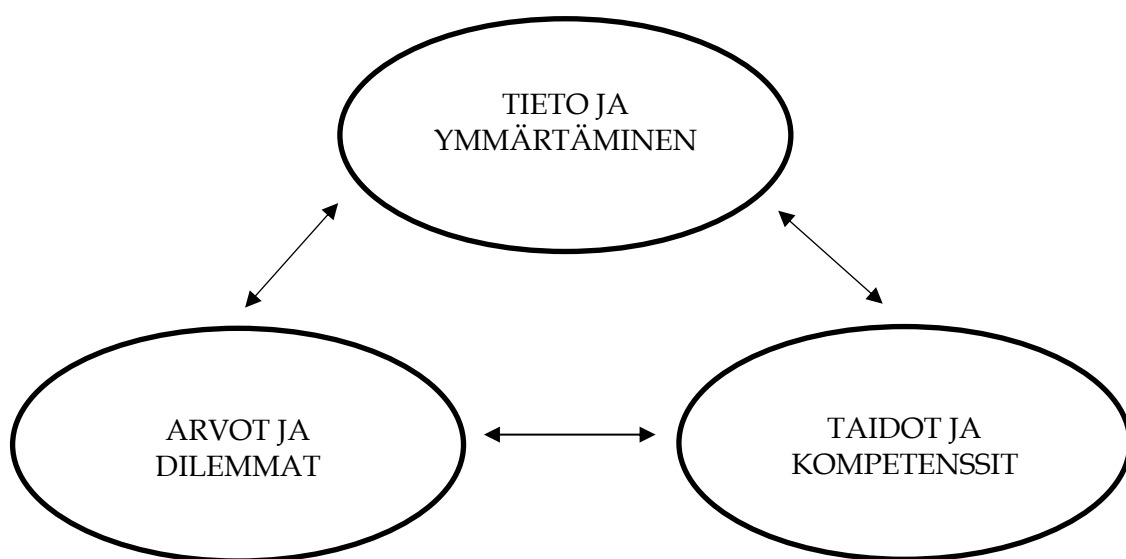
Vaikuttamista on tärkeää tarkastella sekä alueellisten tasojen (esimerkiksi globaali ja paikallinen vaikuttaminen) kautta, mutta myös akselilla, jonka päät muodostuvat vaikuttamisen julkisuudesta ja henkilökohtaisuudesta. Kansalaisuus on perinteisesti määrittynyt julkisella tasolla. Tästä esimerkkinä on vuonna 2004 Yleisradion johdolla järjestetty äänestys 'suuresta suomalaisesta', jonka kärkipään muodosti muun muassa presidentit ja kansalliskirjailijat. Kasvatuksessa on kuitenkin tärkeää nostaa esiin se, että jokainen voi yksilönä vaikuttaa sekä omiin että yhteisönsä asioihin arkipäivän asioissa, mutta myöskin laajemmissa, esimerkiksi yhteiskunnallisissa ja maailmanlaajuisissa asioissa. Aktiivinen kansalaisuus on erityisesti vaikuttamista omassa lähiympäristössä. Kun aktiivisen kansalaisen keskeisenä tavoitteena nähdään itsetunnon vahvistaminen ja mielipiteiden ja itsensä ilmaiseminen, niin tällöin vaikuttaminen ja kansalaisuus nähdään arkipäiväisinä käsitteinä ja ne tulevat lähemmäs yksilöiden toimia. (Cantell 2005, 47–48.)

Lasten ja nuorten vaikuttaminen on toimintaa, jossa he osallistuvat yhteisön tai yhteiskunnan päätöksentekoon niin, että heillä on aidosti mahdollisuuksia

vaikuttaa asioihin. Se voi olla mielipiteiden ja ideoiden jakamista muille, päätösten kohteena olevien asioiden pohtimista ja niistä keskustelemista, päätöksentekoa, päätösten toimeenpanemista sekä toiminnan arvioimista ja uudistamista. Kun puhutaan koululaisten vaikuttamisesta, on kyse poliittisesta osallistumisesta sekä aktiiviseksi kansalaiseksi kasvattamisesta ja kasvamisesta. (Junttila-Vitikka 2016, 5.)

2.3.1 Kuvauksia aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamisesta

Ove Korsgaard (2001) on kuvannut aktiiviseksi ja demokraattiseksi kansalaiseksi oppimista didaktisella kolmiomallilla (The Didactic Triangle; kuvio 1). Korsgaardin mukaan tieto ja ymmärtäminen (knowledge and understanding), arvot ja dilemmat (values and dilemmas) ja taidot ja kompetenssit (skills and competencies) ovat aktiiviseen kansalaisuuteen tarvittavia komponentteja. Kolmiomallissa nämä osatekijät muodostavat kolmion kärjet. Ulottuvuudet ovat toisistaan riippuvaisia, mikä tarkoittaa sitä, että jokaisella osatekijällä on oma roolinsa aktiiviseksi kansalaiseksi kasvussa. (Korsgaard 2001, 12-14.)

KUVIO 1. Aktiivisen kansalaisuuden oppiminen (Korsgaard 2001)

Laitinen & Nurmi (2007) viittaavat artikkelissaan Korsgaardiin, jonka mukaan aktiiviseksi kansalaiseksi kasvu edellyttää kansalaiselta ensinnäkin ymmärrystä ja laajaa tietoperustaa. Kansalaisen tulee tietää poliittisen järjestelmän ja lainsäädännön sallimista oikeuksista ja velvollisuuksista sekä yhteiskunnallisen toiminnan ja demokraattisen järjestelmän säännöistä. Lisäksi ”kansalaisuus edellyttää tietoa vallan jakautumisesta demokraattisessa yhteiskunnassa, tietoa ihmisoikeuksien ja demokraattisen kansalaisuuden periaatteista ja arvoista sekä tietoa maailmasta niin historiallisesta kuin kulttuurisestakin näkökulmasta”. (Laitinen & Nurmi 2007, 21.)

Kansalaisuutta ei voida supistaa listaksi eri oikeuksista ja tehtävistä, vaan se sisältää myös yhteisön tai yhteisöjen jäsenyyden (Korsgaard 2001, 13). Näin ollen kansalaisuuden tarkasteleminen edellyttää myös eettisen näkökulman, joka pitää sisällään henkilökohtaisen sitoutumisen ja tunnesiteen yhteisöön – kansalaisuus siis rakennetaan yhteisille arvoille. Tavoitteena on kyky elää yhteisten sääntöjen mukaan saman poliittisen yhteisön kansalaisina. Koska yksilöt konstruivat itsensä ja heidän suhdettaan muihin tiettyjen arvojen mukaisesti, myös identiteettiin liittyvät kysymykset nousevat merkityksellisiksi. (Laitinen & Nurmi 2007, 21–22.)

Kansalaisuus ei ilmene vain tiedoissa ja arvoissa, vaan se on yhteydessä myös taitoihin ja kompetensseihin, kuten kommunikaatio- ja neuvottelutaitoihin, kykyyn elää muiden kanssa, kykyyn ratkaista ristiriitoja rauhanomaisesti, kykyyn ottaa osaa julkiseen keskusteluun, kykyyn tunnistaa ja hyväksyä erilaisuutta sekä kykyyn käyttää informaatio- ja kommunikaatioteknologiaa. (Korsgaard 2001, 13.)

Korsgaard ei ota mallissaan huomioon yhteisöllisyyttä, esimerkiksi uusien aktiivisten kansalaisten toimintaan rekrytoimista tai toiminnan järjestämistä yhdessä muiden kanssa. Malli ei myöskään auta ymmärtämään, miten aktiiviseksi kansalaiseksi kasvu tai koko oppimisprosessi tapahtuu. Mallin avulla voidaan kuitenkin havainnollistaa, kuinka monitekijäinen aktiivisen kansalaisuuden kasvuprosessi on. (Laitinen & Nurmi 2007, 24.)

Eurooppalaiseen ETGACE-tutkimukseen (Education and Training for Governance and Active Citizenship in Europe) pohjautuvan Laitisen ja Nurmen (2002) keräämän elämäkerta-aineiston mukaan aktiiviseksi kansalaiseksi sosiaalistutaan varmimmin seuraamalla aktiivisten kansalaisten toimintaa ja osallistamalla siihen itse. Toimintaa ei voi omaksua ainoastaan koulutuksessa tai oppikirjoista lukemalla. Myös kodilla sekä varhaisella kasvuympäristöllä on vaikutuksensa aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamiseen. Samoin harrastustoiminnalla on merkitystä aktiivista kansalaisuutta tukevien arvojen, tietojen ja taitojen kehittymiselle. Osa tutkimukseen osallistuneista oli ollut aktiivisia kansalaisia jo lapsuudestaan ja nuoruudestaan asti, ja aktiivisuus oli kehittynyt sosiaalistumisen myötä. Osa ETGACE-tutkimuksen haastateltavista oli aktivoitunut vasta aikuisiällä. (Laitinen & Nurmi, 2002, 16, 18–19.)

2.3.2 Koulu aktiivisen kansalaisuuden areenana

Vuoden 2008 nuorisobarometrin avulla kartoitettiin Suomen 15–29-vuotiaiden nuorten kokemuksista siitä, kuinka paljon koulussa oppii erilaisia elämässä tärkeitä taitoja. Tutkimuksen mukaan nuoret kokevat koulun antavan erityisen vähän valmiuksia lähiympäristöön ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen sekä kansainvälisyyteen. (Myllyniemi 2008, 11.) On kuitenkin olemassa tutkimusnäyttöä, jonka mukaan opettajan on mahdollista tukea oppilaiden kiinnostusta yhteiskunnallisiin asioihin ja vaikuttamiseen liittyvien tietojen ja taitojen omaksumista (Borg 2004, 66). Abstraktien termien ulkoa opettelun sijaan näitä arvoja tulisi opettaa tietojen soveltamiseen ja taitojen harjoittamiseen ohjaten (Rautiainen ym. 2012, 27). Tomperi & Piattoneva (2005) näkevät, että koulun on panostettava kestävän kehityksen, suvaitsevaisuuden ja demokraattisen yhteiskunnan opettamiseen. Heidän mukaansa koulut ovat instituutioita, joiden on mahdollisuus tukea lasten ja nuorten kiinnostusta yhteiskunnallisiin kysymyksiin. (Tomperi & Piattoneva 2005, 248.)

Rautiainen (2017) referoi tekstissään John Deweyta. Hän on kuvannut koulua pienoisyhteiskuntana, joka tarjoaa lapsille mahdollisuuden kasvaa kansalaiseksi mahdollisimman aidossa ympäristössä. Myös Suomessa ja monissa länsimaissa on omaksuttu Deweyn ajatus koulusta yhteiskuntaelämän harjoittelun paikkana. Deweyn mukaan demokraattinen elämäntapa tulee olla osa jokapäiväistä arkea, ja oppilailla tulee olla mahdollisuus harjoitella tätä myös koulukontekstissa. Harjoitellessa demokraattista elämäntapaa jo nuoresta iästä lähtien kasvaa lapsista demokratiaan sitoutuneita ja sitä kehittäviä kansalaisia. Oppilailla tulisi olla monipuolisia mahdollisuuksia harjoitella osallistuvana ja aktiivisena kansalaisena toimimista. Tällöin luokkahuoneen omat käytännöt ovat tärkeässä asemassa, eritoten se, kuinka opiskelu luokassa rakentuu. (Rautiainen 2017, 19.) Dewey (1957, 21) näkee, että koulun tulisi olla toiminnallisen yhteiskuntaelämän oleellinen muoto, eikä erillinen osa lapsen arkea ainoastaan läksyjen teon paikkana.

Myös Suutarinen (2000) kuvaa koulua yhteisöksi, jossa harjoitellaan ja opitaan sosiaalisia taitoja sekä omaksutaan ja kehitetään yhteisöllisiä ratkaisumalleja tärkeisiin ja ajankohtaisiin ongelmiin (Suutarinen 2000, 47). Koulut ovat kansalaiskeskustelun areenoita. Koulut ovat julkisia tiloja, joissa on mahdollista käydä keskustelua demokratian arvoista, poliittisista päämääristä ja siitä, minkälainen on yhteiskunta, jossa kaikkien on hyvä elää. (Tomperi & Piattoneva 2005, 248.)

Freire (2005) korostaa kasvatuksessa problematisoivaa otetta. Tärkeämpää opetuksessa on valmiin tiedon sijasta valottaa yhteiskunnan ja sitä koskevan tiedon kiistanalaisuutta ja muuttuvuutta. Problematisoiva asenne ohjaa oppilaita kyseenalaistamaan vallitsevan todellisuuden ja todellisuutta koskevat kuvaukset. Opettaja ja oppilas voivat yhdessä dialogin kautta asettaa ympäröivän yhteiskunnan käsiteltäviksi ongelmiksi valmiin, sisäistettävän tiedon sijaan. Oppilaiden ei tule olla tallettavan kasvatuksen tavoin ainoastaan vastaanottavassa ja sopeutuvassa asemassa. (Freire 2005, 75–93.) Yhteiskunnallinen tieto sisältääkin vain vähän kiistattomia tosiasioita, suurimmaksi osin yhteiskuntatieto koostuu ristiriitaisista tulkinnoista ja arvoituksista (Virta 2002, 36). Yhteiskunnan

kriittisen tarkastelun valmiudet antavat mahdollisuuden myös asioiden muuttamiseen. Myös koulumaailman ja opetuksen tulisi perustua muutoksen lähtökohdina olevalle kysymyksenasettelulle ja kriittiselle pohdinnalle. (Rautiainen ym. 2012, 15–16.)

Koulun oppilaskunta on kouluympäristössä tapahtuvaa edustuksellista demokratiaa. Äänestämällä valitun oppilaskunnan hallituksen tulisi saada käsiteltäväkseen aidosti tärkeitä, oikeita kouluun arkeen liittyviä asioita. Hallituksen kokouksissa harjoitellaan monia eri taitoja, kuten puheenvuoron pyytämistä, kuuntelemista ja oman mielipiteen perustelemista. (Gretschel 2002, 48; Lairio 2009, 183.) Koulun tulee järjestää oppilaille päätöksentekoaikaa ja vertaissovittelemista sekä luottaa heidän kykyyn osallistua tapahtumien järjestelyihin. Kasvattajien tulisi myös valtuuttaa lapset ”tutkimaan asioita, keskustelemaan, muodostamaan mielipiteitä ja väittelemään sekä ehdottamaan menettelytapoja ristiriitojen käsittelyyn ja kohtuullisiin tuloksiin pääsemiseksi”. (Flowers 2012, 214.) Nämä osallistumisen tavat voimaannuttavat oppilaita ja tuo heille kokemuksen siitä, että osallistuminen kannattaa.

Poliittisesti passiiviset suomalaisnuoret kokevat omat vaikutusmahdollisuutensa koulussa vähäiseksi. Ero on ollut selvä verrattaessa muihin Pohjoismaihin. (Lairio 2009, 182.) Myös oppilaiden oma osallistuminen koulun päätöksentekoon on Suomessa pohjoismaisen mittapuun mukaan ollut varsin vähäistä. Suomalaiset nuoret ottavat osaa oppilaskuntatoimintaan ja koulun hallintoelin-ten muuhun toimintaan vähemmän kuin muut pohjoismaalaiset nuoret. (Suutarinen 2000, 39; Lairio 2009, 182.) Demokratiakasvatusselvityksen mukaan vuonna 2011 oppilaskuntia oli 61 %:lla selvitykseen osallistuneista vuosiluokkien 1–6 kouluista. Oppilaskuntatoiminta on vuosi vuodelta moninkertaistunut: vielä vuonna 2005 vain 12 %:lla alakouluista oli oppilaskunta. (Opetushallitus 2011, 36, 64.)

Koulun velvollisuutena on luoda jokaiselle oppilaalle edellytykset toimia aktiivisena kansalaisena, mutta on jokaisen henkilökohtainen valinta, kuinka paljon ja aktiivisesti haluaa toimia yhteiskunnassa. Oleellisintä onkin herättää

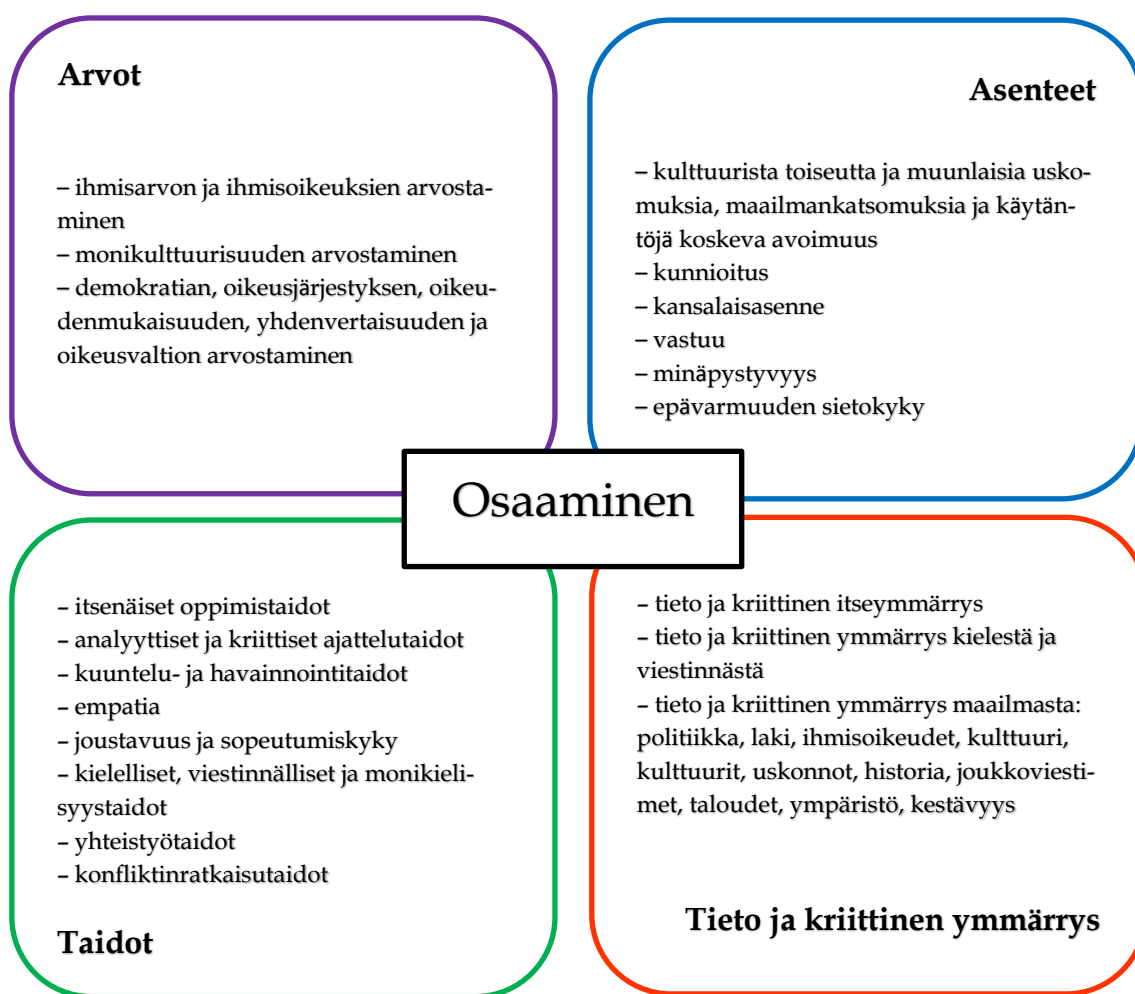
oppilaissa yhteiskunnallista valveutuneisuutta. Kaikki ihmiset eivät ole näkyvästi aktiivisia, mutta tunne osallisuudesta on keskeinen. Oppilaan huomatessa yhteiskunnallisten asioiden koskevan häntä itseään ja hänen elämäänsä voi herätä myös kiinnostus vaikuttamiseen ja toimimiseen. (Virta & Kaihari 2011, 102–103.)

2.4 Euroopan neuvoston käsitelmä kulttuuri- ja demokratiaosaamisen osatekijöistä

Esittelen seuraavaksi yhteiseurooppalaiseen käyttöön luodun mallin, jonka Euroopan neuvosto on rakentanut vuosina 2014–2017. Malli esittelee demokratiakasvatuksen laajuutta monista eri näkökulmista. Malli on yksi teoreettisista kehyksistä, johon tutkimustuloksiani peilaan. Se on luotu käytettäväksi erityisesti kasvatukseen liittyvän suunnittelun ja päätöksenteon tietopohjana sekä hyödynnettäväksi koulutusjärjestelmille oppilaiden demokraattisten kansalaistaitojen tukemiseksi. Käsitelmä (kuviokuva 2) kuvaa osaamistekijöitä (competences for democratic culture), joita kansalaisten tulisi osata osallistuaan aktiivisesti demokraattisessa toimintakulttuurissa ja elääkseen rauhassa muiden monikulttuuristen demokraattisten yhteiskuntien kanssa. Kulttuurienvälisiä tilanteita syntyy, kun toinen henkilö tai ryhmä nähdään kulttuuriltaan erilaisena. Tavoitteena on, että malli auttaisi voimaannuttamaan nuoria kansalaisia sekä tekemään heistä itsenäisiä yhteiskunnallisia toimijoita. (Council of Europe 2016, 3; Euroopan neuvosto 2016, 5–7.)

Euroopan neuvosto käyttää tässä kontekstissa demokratian sijasta termiä demokratiakulttuuri. Tällä halutaan korostaa sitä, että demokratiaa ei voi olla olemassa ilman demokraattisia instituutioita tai lakeja, ja ne eivät voi toimia käytännössä, elleivät ne perustu demokratiakulttuuriin eli demokraattisiin arvoihin, asenteisiin ja käytäntöihin. Sekä kansalaisten osaaminen että demokraattiset instituutiot ovat oleellisia asioita demokratiakulttuurin ylläpitämisessä. Kansalaisten osaaminen ei siis ole riittävää osallisuuden toteutumiseksi, vaan demokraattinen osallistuminen edellyttää asianmukaisia institutionaalisia rakenteita.

Kaikkien kansalaisten mahdollisuus demokraattiseen osallistumiseen edellyttää toimenpiteitä, joiden avulla tehdään töitä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ja rakenteellisen huono-osaisuuden kitkemiseksi. Ilman näitä toimia huono-osaisiin ryhmiin kuuluvat syrjäytyvät demokraattisista prosesseista heidän demokraatiaosaamisestaan riippumatta. (Euroopan neuvosto 2016, 5.)

KUVIO 2. Kulttuuri- ja demokraatiaosaamisen tekijät (Euroopan neuvosto 2016)

Mallissa termi 'osaaminen' viittaa demokraatia- ja kulttuurienväliseen holistiseen osaamiseen, joka on kykyä ottaa käyttöön ja hyödyntää arvoja, asenteita, taitoja, tietoja ja kriittistä ymmärrystä, joilla voidaan vastata pätevästi demokraatiaa koskevissa ja kulttuurienvälisissä tilanteissa oleviin pulmiin,

mahdollisuuksiin sekä vaatimuksiin. Osaaminen on muuttuva prosessi, jossa yksilö aktiivisesti ottaa käyttöön ja hyödyntää mielensisäisten voimavarojen kokonaisuuksia ja soveltaa niitä kohtaamiinsa uusiin olosuhteisiin. Tässä kontekstissa osaaminen koostuu näin ollen eri osaamistekijöiden valinnasta, aktivoinnista ja järjestämisestä sekä niiden soveltamisesta konkreettisissa tilanteissa. (Euroopan neuvosto 2016, 6.)

Seuraavaksi kuvaan yksityiskohtaisemmin jokaista neljää osa-aluetta. Taulukoista voidaan nähdä se, mitä laajasti ajatellen tarkoitetaan arvoilla, asenteilla, taidoilla ja tiedolla sekä kriittisellä ymmärryksellä.

TAULUKKO 1. Arvot osana kulttuuri- ja demokratiaosaamista (Euroopan neuvosto 2016, 8)

ARVOT
<p><i>Ihmisarvon ja ihmisoikeuksien arvostaminen</i></p> <p>Tämä arvo perustuu yleiseen vakaumukseen siitä, että jokainen ihminen on yhtä arvokas ja tasa-arvoinen ja jokainen ansaitsee kunnioituksen ja samat ihmisoikeudet. Jokaista ihmistä tulee kohdella näiden arvojen mukaisesti.</p>
<p><i>Monikulttuurisuuden arvostaminen</i></p> <p>Tämä arvo perustuu yleiseen vakaumukseen siitä, että eri kulttuuritaustoja ja kulttuurista erilaisuutta ja monimuotoisuutta sekä näkökulmien, käsitysten ja käytäntöjen moninaisuutta tulee tarkastella myönteisesti, arvostaen ja arvoja vaalien.</p>
<p><i>Demokratian, oikeusjärjestyksen, oikeudenmukaisuuden, yhdenvertaisuuden ja oikeusvaltion arvostaminen</i></p> <p>Tämä arvo perustuu yleiseen vakaumukseen siitä, että yhteisöjen sekä yhteisöjen hallinnon tulisi perustua demokraattisiin prosesseihin, jotka kunnioittavat oikeudenmukaisuuden, reiluuden, tasa-arvon ja oikeusvaltion periaatteita.</p>

TAULUKKO 2. Asenteet osana kulttuuri- ja demokratiaosaamista (Euroopan neuvosto 2016, 8–9)

ASENTEET
<p><i>Kulttuurista toiseutta ja muunlaisia uskomuksia, maailmankatsomuksia ja käytäntöjä koskeva avoimuus</i></p> <p>Avoimuus on asenne, joka kohdistuu ihmisiin, jotka koetaan kuuluvan eri kulttuuriryhmiin sekä omistamme poikkeaviin uskomuksiin, maailmankäsityksiin ja käytäntöihin. Se sisältää herkkyyden toisia kohtaan sekä halun olla tekemisissä muiden ihmisten ja muunlaisten maailmannäkemyksen kanssa.</p>
<p><i>Kunnioitus</i></p> <p>Tämä asenne koostuu myönteisestä suhtautumisesta ja arvostuksesta toista ihmistä tai asiaa kohtaan, ja sen perustana on ajatus, että he tai ne ovat arvokkaita. Eri kulttuuritaustaan kuuluvina pidettyjen tai omasta poikkeavaa uskoa, mielipiteitä tai tapoja tunnustavien ihmisten kunnioittaminen on välttämätöntä demokratiakulttuurin kannalta.</p>
<p><i>Kansalaisasenne</i></p> <p>Tämä asenne kohdistuu omaa lähipiiriä laajempaan yhteisöön, johon yksilö kokee kuuluvansa. Se sisältää tunteen yhteisöön kuulumisesta ja tietoisuuden muista yhteisön ihmisistä sekä omien tekojen vaikutuksesta heihin, solidaarisuuden muita jäseniä kohtaan ja kansalaisvastuun tunteen.</p>
<p><i>Vastuu</i></p> <p>Vastuu on omien toimien reflektointia, moraalisesti asianmukaiseen toimintatapaan liittyvien aikomusten määrittelyä, näiden toimien tunnollista toteutusta ja vastuun tuntemista tekojen seurauksista.</p>
<p><i>Minäpystyvyys</i></p> <p>Minäpystyvyys kohdistuu omaan itseen. Se sisältää uskon omiin kykyihin toteuttaa toimenpiteet, joita tarvitaan tavoitteiden saavuttamiseksi. Minäpystyvyys on luottamusta siihen, että yksilö pystyy ymmärtämään asioita sekä valita oikeat toimet tehtävien toteuttamiseksi, esteiden voittamiseksi sekä maailman muuttamiseksi paremmaksi.</p>
<p><i>Epävarmuuden sietokyky</i></p> <p>Tämä asenne on asenne epävarmoja ja ristiriitaisia tulkintoja aiheuttavia tilanteita kohtaan. Se sisältää edellä mainittujen tilanteiden myönteisen arvioinnin ja suhtautumisen niihin rakentavasti.</p>

TAULUKKO 3. Taidot osana kulttuuri- ja demokratiaosaamista (Euroopan neuvosto 2016, 9–10)

TAITO
<p><i>Itsenäiset oppimistaidot</i></p> <p>Nämä ovat taitoja, joita vaaditaan tavoittellessa, järjestäessä ja arvioidessa omaa oppimista omien tarpeiden mukaisesti ja itseohjautuvasti ilman muiden neuvoa tai kehoitetta.</p>
<p><i>Analyttiset ja kriittiset ajattelutaidot</i></p> <p>Nämä ovat taitoja, joita tarvitaan analysoidessa ja arvioidessa erilaisia aineistoja (kuten tekstejä, väittämiä, tulkintoja, tapahtumia ja kokemuksia) systemaattisesti ja loogisesti.</p>
<p><i>Kuuntelu- ja havainnointitaidot</i></p> <p>Nämä ovat taitoja, joita vaaditaan siihen, että yksilö ymmärtää, mitä sanotaan ja miten sanotaan sekä ymmärtää muiden ihmisten sanatonta käytöstä.</p>
<p><i>Empatia</i></p> <p>Tämä pitää sisällään joukon taitoja, joita tarvitaan muiden ihmisten ajatusten, uskomusten ja tunteiden ymmärtämiseen ja asioiden havaitsemiseen toisen ihmisen näkökulmasta.</p>
<p><i>Joustavuus ja sopeutumiskyky</i></p> <p>Nämä ovat taitoja, joita tarvitaan omien ajatusten, tunteiden ja käyttäytymisen sopeuttamiseen ja säätelyyn, jotta henkilö voi reagoida asianmukaisesti uusiin tilanteisiin ja asiayhteyksiin.</p>
<p><i>Kielelliset, viestinnälliset ja monikielisyystaidot</i></p> <p>Nämä ovat taitoja, joita edellytetään tehokkaassa ja asianmukaisessa kommunikaatiossa ihmisten kanssa, jotka puhuvat samaa tai toista kieltä ja toimiessa välittäjänä eri kieltä puhuvien kesken.</p>
<p><i>Yhteistyötaidot</i></p> <p>Nämä ovat taitoja, joita tarvitaan siihen, että voi onnistuneesti osallistua muiden kanssa yhteisiin toimiin, tehtäviin ja projekteihin sekä rohkaista muita yhteistyöhön ryhmän tavoitteiden toteutumiseksi.</p>
<p><i>Konfliktinratkaisutaidot</i></p> <p>Nämä ovat taitoja, joita tarvitaan konfliktien rauhanomaiseen käsittelyyn, hallitsemiseen ja ratkaisemiseen ohjaamalla konfliktiin osallistuvat osapuolet kohti optimaalisia ratkaisuja, jotka kaikki osapuolet hyväksyvät.</p>

TAULUKKO 4. Tieto ja kriittinen ymmärrys osana kulttuuri- ja demokra-
tiaosaamista (Euroopan neuvosto 2016, 11)

TIETO JA KRIITTINEN YMMÄRRYS
<p><i>Tieto ja kriittinen itseymmärrys</i></p> <p>Tämä käsittää tiedon ja itseymmärryksen omista ajatuksista, uskomuksista, tunteista ja motivaatioista sekä omasta kulttuurisesta taustasta ja maailmanku- vasta.</p>
<p><i>Tieto ja kriittinen ymmärrys kielestä ja viestinnästä</i></p> <p>Tämä kattaa tiedon ja kriittisen ymmärryksen sosiaalisesti soveliaan verbaalin ja nonverbaalin viestinnän tavoista henkilön omassa tai hänen puhumassa kie- lessä/kielissä, eri kommunikaatiotyylien vaikutuksesta toisiin ihmisiin sekä siitä, kuinka jokainen kieli ilmaisee kulttuurisesti yhteisiä merkityksiä erityi- sellä tavalla.</p>
<p><i>Tieto ja kriittinen ymmärrys maailmasta</i></p> <p>Tämä sisältää laajan ja moninaisen tietämyksen ja kriittisen ymmärryksen muun muassa politiikan, ihmisoikeuksien, kulttuurin, uskontojen, historian, median, talouden, ympäristön ja kestävyden alueilla.</p>

3 DEMOKRATIAKASVATUS OPETUSSUUNNITELMASSA JA YHTEISKUNTAOPIN OPPIKIRJOISSA

3.1 Demokratiakasvatus perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa

Yhdistyneiden Kansakuntien Lapsen oikeuksien sopimus (LOS) on kaikkia alle 18-vuotiaita koskeva ihmisoikeussopimus. Se tuli Suomessa voimaan vuonna 1991. Artiklan 12 mukaan lapsella on oikeus tulla kuulluksi ja osallistua ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti itseään koskevaan päätöksentekoon. LOS asettaa valtioille velvollisuuden tiedottaa lapsen oikeuksista. (Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991.) Suomessa oppilaiden osallisuus huomioitiin jo vuoden 1998 Perusopetuslaissa, joka velvoitti opetuksen järjestäjää edistämään oppilaiden osallisuutta ja huolehtimaan siitä, että jokaisella oppilaalla on mahdollisuus osallistua koulun toimintaan sekä kehittämiseen ja ilmaisemaan oman mielipiteensä oppilaan asemaan liittyvistä asioista. Perusopetuslain mukaan kouluilla tulisi olla oppilaista muodostuva oppilaskunta. Sen tehtävänä on edistää oppilaiden yhteistoimintaa, vaikutusmahdollisuuksia ja osallistumista sekä kehittää yhteistyötä oppilaiden ja opetuksen järjestäjän välillä. (Perusopetuslaki 628/1998 47 a §.)

Yhteiskunnallisia kysymyksiä ryhdyttiin painottamaan aiempaa enemmän vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (Ojanperä 2005, 3). Vuoden 2004 opetussuunnitelma velvoitti opettajia edistämään oppilaiden kasvua osallistuviksi kansalaisiksi, jotka kehittävät demokraattista yhteiskuntaa ja omaavat erilaisia osallistumis- ja vaikuttamiskeinoja kansalaisyhteiskunnassa (Arola 2005, 32; POPS 2004, 14, 40).

Vuonna 2011 tehdyn Demokratiakasvatusselvityksen mukaan opettajat kokivat, että ”Yhteiskunnallisille taidoille ja osallistumaan ja vaikuttamaan oppimiselle tulisi olla paikka opetussuunnitelmissa” (Opetushallitus 2011, 8, 60). Ihmis-oikeuskysymysten korostaminen opetuksessa nähtiin siis yhä tärkeämpänä.

Vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa demokraattiseen yhteiskuntaan kasvaminen, kuten ihmisoikeudetkin, ovat saaneet aiempaa merkittävämmän painotuksen (Mankkinen 2017, 24).

Elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus on kiinteä osa perusopetuksen arvoperustaa. Opetuksen tulisi ohjata elämän ja ihmisoikeuksien puolustamiseen sekä edesauttaa oppilaiden hyvinvointia, demokratiaa ja aktiivisuutta yhteiskunnassa. Täten koko peruskoulun perustana on idea jokaisen oppilaan tasa-arvoisuudesta ja ainutlaatuisuudesta. Perusopetuksen yhteiskunnallinen tehtävä on edistää tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta. Perusopetus edistää oppilaiden osallisuutta ja kestäväää elämäntapaa sekä tukee heitä demokraattisen yhteiskunnan jäseniksi kasvuun. Opetuksen tehtävänä on myös edistää oppilaiden ihmisoikeuksien tuntemista, kunnioittamista ja puolustamista. Elämän, toisten ihmisten ja luonnon kunnioittamisen lisäksi tärkeitä aiheita ovat ihmisarvon loukkaamattomuus ja suomalaisen yhteiskunnan demokraattiset arvot, kuten yhdenvertaisuus ja tasa-arvo. (POPS 2014, 16, 18-19.)

Osallisuus ja demokraattinen toiminta ovat myös kiinteä osa peruskoulun toimintakulttuurin periaatteita. Oppilaiden osallisuutta edistävä, ihmisoikeuksia toteuttava ja demokraattinen toimintakulttuuri tukee oppilaiden kasvua aktiivisiksi kansalaisiksi. Yhteisö, jonka jäseniä oppilaat ovat sekä kannustaa demokraattiseen vuoropuheluun ja osallistumiseen että luo niille erilaisia toimintatapoja ja rakenteita. Muun muassa oppilaskuntatoiminta ja muut koulun ja kunnan osallisuutta tukevat rakenteet ovat tärkeitä osallistumisen väyliä ja tarjoavat tilaisuuksia harjoitella demokratiataitoja käytännössä. Sitä täydentävät tukioppilas- ja kummitoiminta, vapaaehtoistyö ja erilaiset kestävän kehityksen toiminnot. Osallistumisen tavat vahvistavat kouluyhteisön keskinäistä vuorovaikutusta ja yhteistyötä. (POPS 2014, 28, 35.)

Demokratia liittyy perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa vahvasti opetuksen arvoperustan, tehtävän ja tavoitteen sekä koulun toimintakulttuurin lisäksi myös laaja-alaiseen osaamiseen. Opetussuunnitelmaan on kirjattu seitsemän laaja-alaisen osaamistavoitteen kokonaisuus, jonka yhteisenä

päämääränä on tukea ihmisenä kasvamista ja edistää osaamista, jota edellytetään toimiessa demokraattisen yhteiskunnan jäsenenä ja edistäessä kestävästä elämäntapaa. Laaja-alainen osaaminen pitää sisällään tietoja, taitoja, arvoja, asenteita ja tahtoa. Oleellista on, että yksilö osaa käyttää tietoja ja taitoja tilanteen edellyttämällä tavalla. (POPS 2014, 20.)

Demokratiakasvatukseen viitataan erityisesti laaja-alaisen osaamisen tavoitteessa ”Osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävä tulevaisuuden rakentaminen (L7)”. POPS:in mukaan demokratian toimivuuden perusedellytyksenä on kansalaisten osallistuminen yhteiskunnalliseen toimintaan. Yhteiskunnallisia osallistumisen ja vaikuttamisen taitoja sekä vastuullista suhtautumista tulevaisuuteen voi oppia vain harjoittelemalla, johon kouluyhteisö tarjoaa turvallisen ympäristön. Perusopetus vahvistaa oppilaiden kasvua aktiivisiksi, demokraattisia oikeuksia ja vapauksia vastuullisesti käyttäviksi kansalaisiksi. Koulun tulee tarjota oppilaille mahdollisuuksia osallisuuteen. Peruskoulu on tärkeässä asemassa luomassa pohjaa oppilaiden kiinnostukselle lähiyhteisöjen ja yhteiskunnan asioita kohtaan. Oppilailla on oikeus osallistua opiskelun ja koulutoiminnan sekä -ympäristön suunnitteluun, toteuttamiseen, kehittämiseen ja arviointiin heidän ikätaso huomioon ottaen. Oppilaille tulee myös tarjota tietoa ja kokemuksia kansalaisyhteiskunnan osallistumis- ja vaikuttamisjärjestelmistä ja -keinoista kuten myös yhteisöllisestä työskentelystä koulumaailman ulkopuolella. Vähitellen toiminnan ja kokemusten kautta oppilaat oppivat vaikuttamista, päätöksentekoa ja vastuullisuutta. (POPS 2014, 24.)

POPS:iin on erikseen kirjattu osallistumisen, vaikuttamisen ja kestävä tulevaisuuden rakentamisen laaja-alaiset tavoitteet sekä 1.-2. että 3.-6. luokille. Alkuopetuksessa painotetaan oppilaiden omien käytännön kokemusten kautta tapahtuvaa tutustumista demokraattisen toiminnan sääntöihin ja toteutumiseen. Oppilaiden kanssa pohditaan oikeudenmukaista ja kestävä tulevaisuutta ja sitä, mitä itse voi tehdä hyvän tulevaisuuden puolesta. Alakoulun ylemmillä luokilla pohditaan kestävä kehitykseen, rauhaan, tasa-arvoon ja demokratiaan sekä ihmisoikeuksiin, kuten lapsen oikeuksiin liittyviä teemoja ja käytännön tekoja.

Oppilaat saavat mahdollisuuden harjoitella käytännön vaikuttamista myönteisten muutosten puolesta. (POPS 2014, 101, 158.) Yhteiskunnalliset muutokset heijastuvat kasvun edellytyksiin. Esimerkiksi sosiaalisen median aikakaudella mediataitojen hallinta on keskeistä aktiiviseksi kansalaiseksi kasvussa. (Opetushallitus 2011, 9.) Tämä ajankohtainen teema on huomioitu myös opetussuunnitelmassa. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa korostetaan medialukutaitoa eli erilaisten tekstien tulkitsemisen, tuottamisen ja arvottamisen taitoja sekä oppilaiden taitoa käyttää tietoa kriittisesti. Myös median vaikutusta yhteiskunnassa arvioidaan ja sen käyttöä vaikuttamisen välineenä harjoitellaan. (POPS 2014, 22.)

Myös ”Kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu (L2)” -tavoitteessa on viittauksia demokratian arvoihin ja demokraattisessa yhteiskunnassa elämisen taitoihin. POPS:in (2014, 21) mukaan ”Kulttuurisesti kestävä elämäntapa ja monimuotoisessa ympäristössä toimiminen edellyttävät ihmisoikeuksien kunnioittamiselle perustuvaa kulttuurista osaamista, arvostavan vuorovaikutuksen taitoja ja keinoja ilmaista itseään ja näkemyksiään.” Oppilaita ohjataan kohtaamaan muita ihmisiä arvostavasti ja että oppilaita kannustetaan toimimaan monenlaisten ihmisten kanssa. Koulun kaikessa toiminnassa tulee vahvistaa kunnioitusta ja luottamusta muita ihmisryhmiä kohtaan. Lisäksi koulussa tulisi tutustua ihmisoikeuksiin, kuten lapsen oikeuksiin sekä edistää niiden arvostamista ja oikeuksien mukaista toimintaa. Oppilaat pohtivat, mitä lapsen oikeudet tarkoittavat heidän elämässään ja toiminnassaan sekä niiden merkitystä yhteiskunnassa ja maailmassa. Ihmisoikeuden kunnioitusta ja puolustamista korostetaan. Koulun arjessa oppilaille tulisi olla mahdollisuuksia harjoitella mielipiteiden esittämistä rakentavasti sekä toimimista eettisesti. Oppilaita myös ohjataan muiden asemaan asettumista ja asioiden ja tilanteiden tarkastelua eri perspektiiveistä. (POPS 2014, 21, 100, 156.)

Kun opetussuunnitelma korostaa oppilaan osallisuutta ja aktiivista roolia, tulee koulujen muuttaa toimintakulttuuriaan (Rautiainen 2017, 17). Rautiainen (2017, 17) lisää, että ”Kouluyhteisön tulisi käydä asiaan liittyvä arvokeskustelu,

jossa määritellään osallisuuskasvatuksen merkitys kouluyhteisölle, ja tämän jälkeen ratkaista, kuinka edetään”. Demokratian ytimessä ollaan, kun oppilaat saavat olla osa muutosprosessia aivan alusta loppuun.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin on myös ehdotettu täydennyksiä. Kehitysyhteistyön kattojärjestön, Kepa Ry:n, koordinoima järjestöjen globaalikasvatusverkosto on kommentoinut, että heidän mielestään L2-tavoitteen tulisi lisätä ihmisoikeuskasvatus, jolloin tavoitteen nimi voisi olla esimerkiksi ’kulttuurinen ja ihmisoikeusosaaminen, vuorovaikutus sekä ilmaisu’. He toivovat myös rauhanomaisten konfliktinratkaisu-, neuvottelu- ja sovittelutaitojen huomiointia tässä laaja-alaisessa tavoitteessa. Globaalikasvatusverkosto perusteli huomiointia sillä, että ”Suomi on YK:n ja Unescon jäsenvaltiona velvollinen toteuttamaan Unescon suosituksia rauhanihmisoikeus- ja demokratiakasvatusta”. (Kepa Ry 2014, 3.)

Flowersin (2012) mukaan demokraattisten periaatteiden tulisi läpäistä koulun rakenteet ja opetussuunnitelman, ja periaatteiden pitää olla vakaasti osa arkea (Flowers 2012, 214). Uudesta opetussuunnitelmasta (POPS 2014) voidaan havaita, että demokratiaan kasvattaminen ja yhteiskunnan jäsenenä toimimisen taidot läpäisevät koko opetussuunnitelman ja se on merkittävä osa perusopetuksen arvoperustaa ja tehtävää. Demokratiaan kasvattaminen ei näin ollen kuulu ainoastaan yhteiskuntaopin opetukseen. Demokratian ja tasa-arvon periaate ovat ennen kaikkea merkittävä osa peruskoulun henkeä.

3.2 Demokratiakasvatus osana yhteiskuntaopin opetusta

Yhteiskunnallinen kasvatus on yksi koulun perustehtävä, joten se ei sinänsä rajoitu yhteen ainoaan oppiaineeseen (Virta 2000, 55). Perusopetuksen oppiaineista yhteiskuntaoppi kuitenkin kattaa laajimmin yhteiskunnalliset aihealueet (POPS 2014). Opetushallituksen mukaan yhteiskuntaoppi tuli opetussuunnitelmauudistuksen ja uuden opetussuunnitelman myötä alakoulun omaksi oppiaineeksi syksystä 2016 alkaen (Opetushallitus 2017). Yhteiskuntaoppia tulee opettaa alakoulun vuosiluokilla 4–6 vähintään kaksi vuosiviikkotuntia (Valtioneuvosto

422/2012 6 §). Ennen opetussuunnitelmauudistusta Suomen peruskouluissa ei alaluokkien opetukseen ole sisältynyt yhteiskuntaopin opetusta, mutta yhteiskuntaopin teemoja on käsitelty muissa yhteyksissä (Virta 2000, 58).

Opetussuunnitelmaan on kirjattu, että ”Yhteiskuntaopin opetuksen tehtävänä on tukea oppilaiden kasvua aktiivisiksi, vastuuntuntoisiksi ja yritteliäiksi kansalaisiksi. Oppilaita ohjataan toimimaan erilaisuutta ymmärtävässä, ihmisoi-keuksia ja tasa-arvoa kunnioittavassa moniarvoisessa yhteiskunnassa demokra-
tian arvojen ja periaatteiden mukaan.” (POPS 2014, 260.) Alakoulun yhteiskun-
taopin opetuksella pyritään siis ohjaamaan oppilaista aktiivisia, demokratian ar-
voja kunnioittavia kansalaisia.

Yksi yhteiskuntaopin oppiaineen tavoitteista on harjoitella demokraattisen vaikuttamisen tärkeimpiä taitoja sekä keskustella eriävistä mielipiteistä rakenta-
vasti. Tavoitteet ohjaavat myös eettisen arviointikyvyn kehittämiseen erityisesti inhimillisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin liittyen. Oppilasta kannustetaan näkemään itsensä sekä yksilönä että osana eri yhteisöjä sekä ymmärtämään, mitä ihmisoikeudet ja tasa-arvo merkitsevät yhteiskunnassa ja koko maailmassa. (POPS 2014, 260.) Taitojen oppimista painotetaan sekä yhteiskuntaopin oppiai-
neessa että koko opetussuunnitelmassa entisiä opetussuunnitelmia enemmän (Opetushallitus 2017).

POPS:iin kirjatut yhteiskuntaopin tavoitteisiin liittyvät sisältöalueet vel-
voittavat opettajaa demokratiakasvatukseen. Erityisesti sisältöalueet ”S2 Demo-
kraattinen yhteiskunta” ja ”S3 Aktiivinen kansalaisuus ja vaikuttaminen” koros-
tavat demokratiaan liittyvien aiheiden käsittelyä (taulukko 5).

TAULUKKO 5. Yhteiskuntaopin tavoitteisiin liittyvät keskeiset sisältöalueet vuosiluokilla 4–6 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (POPS 2014, 261)

S2 Demokraattinen yhteiskunta	S3 Aktiivinen kansalaisuus ja vaikuttaminen
Perehdytään erilaisiin oppilasta lähellä oleviin yhteisöihin, niiden jäsenten oikeuksiin ja velvollisuuksiin, sekä harjoitellaan yhteistä päätöksentekoa. Opetuksessa tarkastellaan demokraattisen toiminnan arvoja ja perusperiaatteita kuten ihmisoikeuksia, tasa-arvoa sekä yhdenvertaisuutta. Tutustutaan Suomen eri kulttuureihin ja vähemmistöryhmiin.	Tarkastellaan ja harjoitellaan käytännössä demokraattisen vaikuttamisen ja yhteiskunnassa toimimisen taitoja, joita tarvitaan erilaisten yhteisöjen vastuullisena ja osallistuvana jäsenenä esimerkiksi luokassa, koulussa, erilaisissa harrastuksissa ja järjestöissä, mediassa sekä taloudellisessa toiminnassa. Harjoitellaan yhteistyötä lähiyhteisön toimijoiden kanssa.

Yhteiskuntaopin opetusta tukee yhteistyö lähiyhteisöjen kanssa. Tästä esimerkkeinä voidaan mainita muun muassa Kepa Ry (globaalikasvatusverkosto) ja monet muut kansalaisjärjestöt sekä lapsiparlamentit, jotka eivät yleensä ole itse koulujen organisoimia. (Männistö & Fornaciari 2017, 50.) Opetushallituksen Demokriatiakasvatusselvityksen (2011) puitteissa järjestetyn kyselyn perusteella 28% kouluista on säännöllisesti yhteistyössä järjestöjen kanssa. Selvityksen perusteella eniten yhteistyötä tehdään kuitenkin seurakuntien kanssa. Suosittuja yhteistyötahoja ovat myös nuoriso-, kulttuuri-, tai vapaa-aikatoimi, kirjasto sekä mediat (mm. paikallislehdet ja radio). Lisäksi vastaajat ovat maininneet yhteistyötoimijoina kunnan päätöksentekijät, kunnan nuorisovaltuuston ja yritykset. Monissa kouluissa järjestetään lähiyhteisöjen yhteistyön lisäksi myös tukioppilastoimintaa, taksvärkki- ja nälkäpäiväkeräyksiä ja Malli-YK-kokouksia, joissa yhteistyötä tapahtuu eri toimijoiden kanssa. Toiminta on usein niin vakiintunut

osa koulun arkea, että sen voi olla jopa haastavaa tiedostaa yhteistyöksi. (Opetushallitus 2011, 42–43.)

Koulun ja muiden yhteisöjen toimijoiden välinen yhteistyö on tärkeää, koska koulutusjärjestelmän ulkopuolisilla tahoilla, kuten järjestöillä on käytössään oppimiselle merkityksellistä tietoa ja osaamista. Toimijoilla on muun muassa tietoa siitä, miten kansalaisyhteiskunnassa tulisi toimia käytännössä ja miten vaikuttaa yhteiskunnassa tai omassa lähiyhteisössä. Yhteistyön kautta erilaisia ilmiöitä voi oppia tarkastelemaan useasta eri näkökulmasta ja luottamus lisääntyy toimijoiden välillä. (Männistö & Fornaciari 2017, 50.)

3.3 Tutkimuksia demokratiakasvatuksesta yhteiskuntaopin oppikirjoissa

Vuoden 2014 opetussuunnitelmaan pohjautuvaa yhteiskunnan oppikirjojen tutkimusta ei ole vielä julkaistu. Vanhempiin opetussuunnitelmiin perustuvaa yhteiskuntaopin oppikirjojen tutkimusta ei myöskään löydy kovin kattavasti. Virta (2000) on tutkinut politiikan ja demokratian sisältöä yhdeksännen luokan yhteiskuntaopin oppikirjoissa, jotka ovat ilmestyneet vuosina 1987–1997 sekä vuoden 1999 lopussa. Oppikirjat perustuvat vuosien 1985 sekä 1994 opetussuunnitelmiin.

Virran (2000) tutkimuksen mukaan koulun oppikirjat antavat keskeisen perustiedon kansalaisen asemasta ja mahdollisuuksista sekä siitä, miten yhteiskunta toimii. Demokratia, kansalaisen oikeudet, yhteistoiminta ja yhteiskunnan pelisääntöjen noudattaminen tuodaan esille tärkeinä lähtökohtina. Kirjojen sisältö ei kuitenkaan ohjaa oppilaita kysymään kysymyksiä, analysoimaan tai pohdimaan ilmiöitä sen tarkemmin. Lisäksi oppikirjojen antama yhteiskuntakuva on instituutiokeskeinen, tosin uudemmat oppikirjat kiinnittävät enemmän huomiota yksilön mahdollisuuksiin toimia ja vaikuttaa. Kansalaisen vaikutusmahdollisuuksia kuvataan edustuksellisen demokratian toimintatapojen, kuten äänestämisen ja ehdokkaaksi asettumisen kautta. Kirjoissa puhutaan kansalaisen

velvollisuuksista ja oikeuksista pääasiassa luetteloivalla otteella. (Virta 2000, 55, 62–63.)

Kirjoissa ei myöskään käsitellä kattavasti sosiaalista ja taloudellista eriarvoisuutta, sukupuolisuutta, syrjäytymistä tai yhteiskunnallisia epäkohtia. Esimerkiksi syrjäytyneitä yhteiskuntaryhmiä ei käsitellä, vaikeat ja ajankohtaiset sosiaaliset ongelmat jätetään käsittelemättä tai niitä käsitellään varovasti. (Virta 2000, 66, 68.) Tomperi ja Piattoneva (2005) viittaavat Virtaan (2002), jonka mukaan demokratia ja siihen liittyvät yhteiskunnalliset rakenteet kuvataan oppikirjoissa usein valmiiksi annettuina ja saavutettuina. Staattinen yhteiskuntakuva juurikin vahvistaa oppilaiden käsitystä maailmasta muuttumattomana ja valmiina. (Tomperi & Piattoneva 2005, 267.)

Demokratia esiintyy oppikirjoissa kiistämättömänä arvolähtökohtana, jonka toteutumisessa ei nähdä puutteellisuuksia. Oppikirjat eivät esimerkiksi arvioi perusoikeuksien toteutumista Suomessa. (Virta 2000, 62, 66.) Tämä voi antaa oppilaille erehdyttävän kuvan tasa-arvosta yhteiskunnassa. Todellisuudessa luokassa istuu oppilaita eri yhteiskuntaluokkaisista perheistä omine kokemusmaailmoineen. (Tomperi & Piattoneva 2005, 267.) Oppikirjoissa kansalaisuus on kuvattu usein sukupuolittuneesti. Naiset ovat usein julkisella areenalla toimijoina sivuroolissa ja miehet kuvataan itse toimijoina. (Aapola, Gordon & Lahelma 2003, 394–395.)

Kirjat kuitenkin esittelevät demokraattista järjestelmää ilmenemismuotoineen, rakenteineen ja instituutioineen monipuolisesti. Demokratia kuvataan länsimaisena, edustuksellisenä demokratiana. Kirjat tuovat esiin äänestämisen, kansalaisen oikeuden vaikuttaa yhteisiin asioihin, yhteisistä asioista tiedottamisen, sananvapauden, oikeuden esittää eriäviä mielipiteitä sekä pyrkimyksen tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen. Oppikirjat kuvaavat puolueet kansalaisen keskeisenä vaikuttamiskanavana. (Virta 2000, 62–63.) Aiemman tutkimuksen mukaan kansalaisuus näyttäytyy peruskoulun oppikirjoissa usein ainoastaan äänioikeuden käyttämisenä (Aapola 2005, 10–11). Tällä tavalla määrittyvä kansalaisuus sulkee kansalaisvaikuttamisen ulkopuolelle alaikäiset, joilla ei ole

äänioikeutta. Usein muita vaikuttamisen tapoja, kuten kansalaisaloitteiden tekemistä, mielenosoituksia, vetoamuksia, kirjeitä päättäjille, sekä yleiseen mielipiteeseen vaikuttamista, ei esitellä. Kansalaisuus on aiemmin määrittynyt enemmänkin julkisella kuin henkilökohtaisella tasolla, mikä on esimerkiksi oppikirjoissa näkynyt siten, että lähinnä valtioiden merkkihenkilöitä ja päättäjiä on esitetty merkityksellisinä vaikuttajina. (Cantell 2005, 47.)

Kirjoissa kuvatut valtiollisen vallan instituutiot sekä niihin liittyvät sisällöt ovat kaukana oppilaan arkipäivän kokemuksista. Oppiaineen sisällön ollessa kaukana oppilaan kokemuspiiristä vaarana on, että oppiminen jää helposti ulko-kohtaiseksi ja pintapuoliseksi mitä-tiedoksi, jota opiskellaan vain koulutilanteita varten. Yhteiskuntaoppiin liittyvät käsitteet ovat myös usein abstrakteja ja sisällöt moninaisia. Sisällön tulisikin olla konkreettista ja elämänläheistä tietoa, joka aktivoi oppilaat ajattelemaan. (Virta 2000, 81.)

Kaiken kaikkiaan oppikirjojen lähestymistapa viittaa Virran (2000) tutkimuksen mukaan ennemminkin suoraan demokratian arvoihin sosiaalistamiseen kuin aktiivisen kansalaisen taitojen ohjaamiseen ja oppimiseen (Virta 2000, 69). Myös Aapola kollegoineen (2003, 285) sekä Karvonen (1995, 214) ovat todenneet tutkimuksissaan, että suomalaisissa oppikirjoissa on verrattain vähän lukijan oman toiminnan ja tietouden aktivointia. Aapola kollegoineen ovat tehneet kansainvälistä vertailua ja toteavat, että Iso-Britannian ja Ruotsin oppikirjat sisältävät enemmän oppijaa aktivoivaa ja puhuttelevaa ainesta (Aapola ym. 2003, 285). Tieto on oppikirjoissa usein valmiina, ja oppijan tulee myös omaksua se valmiina, jolloin lukijan on haastavaa osallistua merkitysten luomiseen tai tiedon hankintaan ja soveltamiseen (Karvonen 1995, 214). Aapolan (2005, 10) mukaan tämä johtaa juurensa siitä, että ”nuorten asiantuntemusta ei aina tunnisteta, eikä heidän toimijuuttaan aina kannusteta”. Hän toteaa vielä, että kansalaiskasvatuksessa onkin tärkeää käyttää mahdollisimman monenlaisia materiaaleja.

Virran (2000) mukaan yhteiskuntaopin opetuksen näkökulmavalintaan liittyvä ongelma on, millaista yhteiskuntakuvaa opetus välittää ja miten opetuksessa löydetään yhtymäkohtia nuorten arkeen. Keskeistä on miettiä, kuvataanko

yhteiskuntaa instituutiokeskeisenä vai yksilökeskeisenä, luodaanko yhteiskunnasta kuvaa staattisena vai dynaamisena muuttuvana järjestelmänä, painottuuko opetuksessa päätöksenteosta virallinen kuva vai pystytäänkö opetuksessa valottamaan kulissien takaista toimintaa sekä missä määrin opetus voi sisältää yhteiskuntakritiikkiä. Tärkeää on myös kiinnittää huomiota siihen, opetetaanko instituutioita, valtasuhteita ja rakenteita annettuina vai kuvataanko ne historian mukana kehittyneinä ja ihmisten päätöksenteon tuloksina. Yhteiskuntaopin opetus sisällöt, kuten demokratia, kansalaisen oikeudet, ihmisoikeudet ja yhteiskunnallinen vaikuttaminen ovat vaativia aiheita opettaa arvovapaasti. Monet yhteiskuntaopin sisällöt ovat arvosidonnaisia, mikä tuo opetukseen omat haasteensa. Yhteiskunnallisen kasvatuksen prosessiin sisältyy useita mahdollisuuksia erilaisiin korostuksiin ja myös monien puolitotuuksien välittämiseen. Niin opettajat kuin opetusmateriaalitkin tuovat oman tulkintansa aiheiden tarkasteluun. (Virta 2000, 55, 81–82.)

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

4.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten demokratiakasvatus, tarkemmin ottaen demokraattinen yhteiskunta ja aktiivinen kansalaisuus, näyttäytyvät peruskoulun 4.–6. luokan yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Tutkimuskysymykset nousivat perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) yhteiskuntaopin oppiaineen sisältöalueista.

Tähän tutkimustehtävään pyritään saamaan vastauksia seuraavin tutkimuskysymyksin:

1. Miten demokraattinen yhteiskunta näyttäytyy peruskoulun 4.–6. luokan yhteiskuntaopin oppikirjoissa?
2. Miten aktiivinen kansalaisuus näyttäytyy peruskoulun 4.–6. luokan yhteiskuntaopin oppikirjoissa?

4.2 Tutkimuskohde ja lähestymistapa

Tämän tutkimuksen kohteena on oppikirjat, ja tutkimusmenetelmältään se edustaa laadullista tutkimusta. Tutkimusmenetelmäksi valitsin kvalitatiivisen tutkimuksen, koska tarkoituksena oli syventää ymmärrystä tutkittavasta asiasta. Kvalitatiivisen tutkimuksen tarkoituksena on tilastollisten yhteyksien sijaan pyrkiä ymmärtämään tiettyä toimintaa ja luomaan ilmiöstä teoreettisesti tarkoituksenmukainen tulkinta (Eskola ja Suoranta 2008, 138).

Laadullinen tutkimus perustuu todellisen elämän kuvaamiseen, ja sen lähtökohtana on tarkoituksenmukaisesti valitun kohteen tutkiminen mahdollisimman kokonaisvaltaisesti luonnollisissa ja todellisissa tilanteissa. Laadullisessa tutkimuksessa pyritään pikemminkin löytämään tai paljastamaan tosiasioita kuin todentamaan jo olemassa olevia väittämiä. Pyrkimyksenä on paljastaa odottamattomia seikkoja, jonka vuoksi lähtökohtana ei ole teorian testaaminen vaan aineiston monitahoinen ja kriittinen tarkastelu. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2010, 161, 164.) Laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä tilastollisiin yleistyksiin (Tuomi & Sarajärvi 2009, 85). Tutkimusta toteutetaan joustavasti, ja tästä syystä myös tutkimustehtävä, aineiston keruu ja aineiston analyysi kehittyvät tutkimuksen edetessä (Kiviniemi 2001, 68). Laadullisessa tutkimuksessa keskitytään usein kohtalaisen pieneen määrään tapauksia ja niitä analysoidaan mahdollisimman perusteellisesti. Aineiston tieteellisyyden kriteeri ei ole sen määrä vaan laatu, eli käsitteellistämisen kattavuus. (Eskola & Suoranta 2008, 18.)

Viiri (2000) on jakanut omassa tutkimuksessaan oppikirjatutkimuksen karkeasti kolmeen eri joukkoon: luotettavuustutkimuksiin, pedagogisiin tutkimuksiin ja asiasisällön tutkimuksiin. Oppikirjojen luotettavuustutkimuksessa selvitetään muun muassa kirjojen tekstien sidosteisuutta, termejä, pitkien sanojen ja virkkeiden määrää, tekstityyppejä ja rakenteita. Luotettavuustutkimuksissa on selvinnyt esimerkiksi, että oppikirjojen tietynlainen sisältö ja rakenne voi johtaa siihen, että oppilaiden tavoitteeksi nousee asioiden muistaminen eikä niiden ymmärtäminen. Oppikirjojen pedagogisissa tutkimuksissa kiinnostuksen kohteena on erityisesti se, minkälaista on oppikirjan oppiaineksen valinta ja järjestely,

sisällön ja kielen johdonmukaisuus ja täsmällisyys sekä miten oppilaiden aikaisempi tietämys on huomioitu. Asiasisällön tutkimuksissa pääpaino on selvittää, kuvaako oppikirjat käsiteltävää asiaa oikein tieteen näkökulmasta ja onko sisältö tieteellisesti hyväksyttävää. (Viiri 2000, 47–48, 51–52.)

On haasteellista määrittää, mihin edellä mainitusta joukosta tämä tutkimus sijoittuu. Tavoitteena ei ollut tutkia oppikirjojen sanojen tai virkkeiden määrää tai tekstityyppejä eikä myöskään oppikirjojen pedagogista rakennetta. Tutkimuksen tavoitteena ei myöskään ollut täysin selvittää sisällön tieteellisyyttä. Tarkoituksenani oli pikemminkin kuvata oppikirjojen sisältöä ja selvittää, miten tiettyt teemat ilmenevät oppikirjoissa. Peilaan tuloksia aikaisempiin tutkimuksiin aiheesta, joten on myös tärkeää, että aiheet on kuvattu oppikirjoissa tieteellisesti oikein.

Analyysinä tutkimuksessa toimi laadullinen sisällönanalyysi. Sen mielenkiinnon kohteena on erityisesti kielen piirteet ja sen sisältö (Hirsjärvi ym. 2010, 166). Sisällönanalyysin keinoin oli tarkoitus selvittää, miten demokraattinen yhteiskunta ja aktiivinen kansalaisuus näyttäytyvät tutkimusaineistossa eli oppikirjoissa. Tutkimuksen lähtökohtana oli, että oppikirjat ovat olennainen osa opetusta, johon myös Heinonen (2005, 34) viittaa.

4.3 Aineiston analyysi

Jotta pystyin analysoida tämän tutkimuksen aineistoa, tuli minun laittaa se tutkittavaan muotoon. Oppikirja-analyysin toteutin laadullisen sisällönanalyysin keinoin. Sen avulla pyrin tutkimaan tutkimuksen tutkimusaineistoa eli oppikirjojen tekstejä.

Sisällönanalyysia voidaan käyttää kaikissa laadullisen tutkimuksen perinteissä, ja sitä voidaan pitää yksittäisenä metodina mutta myös väljänä teoreettisena kehyksenä kirjoitettujen, kuultujen tai nähtyjen sisältöjen analyysille. Sisällönanalyysin pyrkimyksenä on järjestää aineisto selkeään ja tiiviiseen muotoon kuitenkin sen sisältämää informaatiota kadottamatta. Tutkittavien tekstien joukko voi olla laaja, muun muassa puheet, keskustelut, kirjat ja kyselyt sopivat

sisällönanalyysin tarkastelun kohteeksi. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 91–92, 103, 108.) Tutkielmani kohteena on kuusi oppikirjaa. Tavoitteena oli löytää aineistosta toimintatapoja, säännönmukaisuuksia ja poikkeuksia. Analyysia tehdessä pyritään tunnistamaan eri ilmiöitä sekä erittelemään ja tiivistämään niitä. (Silvasti 2014, 37.)

Analysoin aineiston erityisesti teoriaohjaavan sisällönanalyysin keinoin. Teoriaohjaavasta tutkimuksesta puhutaan, kun tutkimuksen tarkoitus ei ole testata valmista teoriaa, vaan käyttää osaa teoriasta analyysin pohjana. Teoriaohjaava analyysi sisältää teoreettisia kytkentöjä. Teoria voi toimia apuna analyysin etenemisessä – aikaisempi tieto ohjaa tai auttaa tutkijaa. Analyysissa tutkija siis yhdistelee teoriaa ja aineistolähtöisyyttä toisiinsa. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 96–97.) Tämän tutkimuksen analyysi perustui osittain Opetushallituksen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin (2014). Taulukossa 6 on esitetty esimerkki, miten oppikirjojen alkuperäisilmaisuja on pelkistetty ja luotu ylä- sekä alaluokkiin.

TAULUKKO 6. Teoriaohjaavan sisällönanalyysin kulku tutkimuksessa

Alkuperäisilmaus	Pelkistetty ilmaus	Alaluokka	Yläluokka
<p><i>Ihmisoikeudet ovat oikeuksia, jotka kuuluvat kaikille. Ne perustuvat ajatukseen, että jokainen ihminen on yhtä arvokas. Jokaisella ihmisellä tulisi olla samat mahdollisuudet hyödyntää elämää, esimerkiksi oikeus elää vapaana.</i> (Vaikuttaja I 2016, 16)</p> <p><i>Laki on sama kaikille. Lakien noudattamista valvoo poliisi. Kaikkia ihmisiä tulee kohdella oikeudenmukaisesti ja tasa-arvoisesti. Rikasta ja köyhää täytyy kohdella samalla tavoin. Myöskään sukupuolella, ihonvärillä tai uskonnolla ei saa olla vaikutusta, miten viranomaiset kohtelevat ihmisiä.</i> (Me nyt II 2016, 96)</p>	<p>Ihmisoikeudet perustuvat ajatukseen, että jokainen on yhtä arvokas</p> <p>Kaikkia ihmisiä tulee kohdella samalla tavalla lain edessä</p>	<p>Ihmisten tasa-arvo demokratisessa yhteiskunnassa</p>	<p>Demokraattisen yhteiskunnan arvot (POPS 2014)</p>

Analysoin aineiston oppikirja kerrallaan. Aloitin analyysin tutustumalla oppikirjoihin ja paikantamalla niistä demokratiaan ja aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvät luvut ja tekstit. Tutustuin näihin teksteihin tarkasti ja kattavasti ja etsin niistä tutkimusongelmaan liittyviä pelkistettyjä ilmauksia. Aineiston pelkistämistä voidaan Tuomen ja Sarajärven (2009) mukaan kutsua redusoinniksi, joka on analysoinnin ensimmäinen vaihe. Silloin datasta eli analysoitavasta informaatiosta, tässä tutkimuksessa oppikirjateksteistä, karsitaan tutkimukselle epäolennainen tieto pois. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 109). Aineisto voidaan purkaa osiin ja luokitella osat koodaamalla. Tällöin aineistosta etsitään tutkimuskysymysten kannalta yhteisiä tekijöitä eli koodeja. Induktiivisessa lähestymistavassa aineistossa esiintyviä asioita yhdistellään suuremmiksi kokonaisuuksiksi ja lopulta halutessaan niistä on mahdollista luoda yleistäviä koodikategorioita. (Silvasti 2014, 38–39.) Tässä tutkimuksessa alleviivasin aineistosta eri värein tutkimustehtävän kannalta olennaiset ilmaukset. Olennaisina ilmaisuina näin kaikki POPS:in (2014) ”S2 Demokraattinen yhteiskunta” ja ”S3 Aktiivinen kansalaisuus ja vaikuttaminen” -sisältöalueiden teemoihin viittaavat ilmaisut sekä yleisesti demokratiaan, demokratiakasvatukseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvä teksti. Näistä alkuperäisilmauksiksi kutsutuista teksteistä kirjasin oppikirjojen sivujen reunaan pelkistettyjä ilmauksia (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 110).

Analysoinnin toista vaihetta kutsutaan klusteroinniksi eli ryhmittelyksi. Tällöin pelkistetyistä ilmauksista pyritään löytämään samankaltaisuuksia ja/tai eroavaisuuksia kuvaavia käsitteitä. Nämä käsitteet ryhmitellään ja yhdistetään luokaksi, joka nimetään sisältöä kuvaavalla käsitteellä. Luokittelu voi perustua tutkittavan ilmiön ominaisuuteen, piirteeseen tai käsitykseen. Muodostuneita luokkia kutsutaan alaluokiksi. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 110.)

Viimeistä vaihetta kutsutaan abstrahoinniksi eli teoreettisten käsitteiden luomisen vaiheeksi. Tutkimusaineistosta erotetaan tutkimuksen kannalta olennainen tieto, jonka perusteella muodostetaan teoreettisia käsitteitä. Abstrahoinnissa edetään kohti teoreettisia käsitteitä ja johtopäätöksiä. (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 111–112.) Teoriaohjaavassa analyysissä alaluokat muodostetaan

aineistolähtöisesti, mutta yläluokat tuodaan valmiina. Joskus on myös tarve luoda uusi ylämääräinen ryhmä tai luokka valmiiden yläluokkien lisäksi. (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 113, 119.) Tässä tutkimuksessa muodostin yläluokat perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) sisältöalueita silmällä pitäen. Ohjaavina luokkina toimivat sisältöalueet ”S2 Demokraattinen yhteiskunta” sekä ”S3 Aktiivinen kansalaisuus ja vaikuttaminen”. Nämä keskeiset sisältöalueet olen avannut tutkielman luvussa 3.2. Johdin sisältöalueista taulukossa 7 olevat teemat, joita vertasin oppikirjojen sisältöjen kanssa.

TAULUKKO 7. Yhteiskuntaopin tavoitteisiin liittyvät keskeiset sisältöalueet ja niistä johdetut käsitteet

<p>S2 Demokraattinen yhteiskunta</p> <ul style="list-style-type: none"> - Lähiyhteisöt - Yhteiskunnan jäsenten oikeudet ja velvollisuudet - Demokraattisen yhteiskunnan arvot ja perusperiaatteet - Suomen eri kulttuurit ja vähemmistöryhmät
<p>S3 Aktiivinen kansalaisuus ja vaikuttaminen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vaikuttamisen ja yhteiskunnassa toimimisen taidot - Yhteistyö lähiyhteisön toimijoiden kanssa

4.4 Tutkimusaineisto

Tutkimuksen aineistona käytin peruskoulun 4.–6. luokan yhteiskuntaopin oppikirjoja. Valitsin tutkimusaineistoksi kaikki tutkimushetkellä eli vuonna 2017 markkinoilla olleet alakoulun yhteiskuntaopin oppikirjat. Tämä rajasi tutkimusaineiston kolmen eri kustantamon vuonna 2016 julkaistuihin oppikirjoihin. Sanoma Pron ja Edukustannuksen materiaalit muodostuivat molemmat yhdestä

fyysisestä kirjasta, joka piti sisällään I- ja II-osan. Otavan materiaali oli fyysisesti kahtena omana oppikirjanaan. Tutkimuksessa oli mukana seuraavat kirjat:

- Bruun, J., Hieta, P., Kokkonen, O., Laurila M. & Mälkönen S. 2016. *Vaikut-taja Alakoulun yhteiskuntaoppi I*. Helsinki: Sanoma Pro. 74 sivua.
- Bruun, J., Hieta, P., Kokkonen, O., Laurila M. & Mälkönen S. 2016. *Vaikut-taja Alakoulun yhteiskuntaoppi II*. Helsinki: Sanoma Pro. 76 sivua.
- Hämäläinen, E., Kohi, A., Päivärinta, K., Turtiainen, S. & Vihervä, V. 2016. *Forum Yhteiskuntaoppi I-II*. Helsinki: Otava. 216 sivua.
- Palmqvist, R., van den Berg, M. & Rantala, J. 2016. *Me nyt Yhteiskuntaoppi I & II*. Helsinki: Edukustannus. 147 sivua.

Yllä olevat oppikirjat muodostuvat kahdesta eri osasta, joiden sisällön oppilaan on tarkoitus käydä läpi luokkien 4–6 aikana. Osat on jaettu jaksoihin (taulukko 8) ja jaksot on yhä jaettu kappaleisiin. Kirjat koostuvat keskenään samansuuntaisista teemoista. Myös teksti itsessään on rakennettu oppikirjoihin samankaltaisesti. Kirjan luvun aiheeseen perehdytään aluksi tarinalla, jonka jälkeen siihen syvennytään tietotekstillä. Jokaisessa luvussa on myös aiheeseen liittyviä tehtäviä. Jaksojen välissä on usein myös jakson aiheita yhdisteleviä tehtäviä, jotka vaativat oppilaalta kykyä soveltaa teemoja keskenään.

TAULUKKO 8. Tutkimukseen valittujen oppikirjojen jaksot

	Vaikuttaja	Forum	Me nyt
I-osa	<ul style="list-style-type: none"> - Minä ja yhteiskunta - Yhteiskunta toimii - Opi vaikuttajaksi - Taitava rahankäyttäjä - Turvallisesti yhdessä 	<ul style="list-style-type: none"> - Lähiyhteisö - Monenlaisten ihmisten Suomi - Turvallista elämää - Media - Nuori rahankäyttäjänä 	<ul style="list-style-type: none"> - Koulu - Koti - Talous - Kuluttaminen
II-osa	<ul style="list-style-type: none"> - Taitava mediankäyttäjä - Minun kuntani - Osaava ammattilainen - Raha kiertää yhteiskunnassa - Lait tuovat turvaa 	<ul style="list-style-type: none"> - Oikeudet ja velvollisuudet - Päätetään yhdessä - Ostamisen maailmassa - Yrittämistä ja palveluita - Työelämä 	<ul style="list-style-type: none"> - Media - Aktiivinen ja vastuuntuntoinen kansalaisuus - Monenlaista työtä - Yritteliäs kansalainen

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (POPS 2014) velvoittaa opettajia käsittelemään yhteiskuntaopin oppiaineessa demokratian ja aktiivisen kansalaisuuden käsitteitä ja teemoja, joten tässä tutkielmassa oli lähtöoletus siitä, että kyseiset sisällöt ovat osa jokaista oppikirjaa. Heinosen (2005, 29) mukaan oppikirjat pohjautuvat opetussuunnitelmiin tai opetussuunnitelmien perusteisiin. Tästä syystä tutkimusaineistoa ei ollut tarpeen rajata sen enempää, vaan valitsin aineistoksi automaattisesti kaikki saatavilla olevat alakoulun yhteiskuntaopin oppikirjat. Tutkimuksen kohteena oli oppikirjateksti ja oppikirjan tehtävät. Oppikirjojen kuvituksesta otin mukaan sellaiset kuvat, jotka sisälsivät selkeästi tekstiä tai muodostuivat tekstistä. Pelkät kuvat jätin tutkimuksen ulkopuolelle, koska niiden tarkastelu vaatisi erilaisen analyysitavan. Jokaiseen kirjasarjaan kuului myös oppilaan harjoitus- ja tehtäväkirjat, jotka myös jätin tutkimuksen ulkopuolelle.

Tässä tutkielmassa tarkastelen oppikirjoja teoksina, jotka antavat tärkeitä suuntaviivoja opetukselle ja jotka tukevat opettajan työtä ja oppilaiden oppimista. Tarkastelen oppikirjoja aktiivisen kansalaisuuden ja demokratiakasvatuksen tukemisen näkökulmasta. Oppikirjatarkastelu on merkityksellistä, koska opettajat tukeutuvat opetuksessaan vahvasti oppikirjoihin (Viiri 2000, 44). Oppikirjat ovat näkyvä osa suomalaista peruskouluopetusta. Ne ovat opetusmateriaalina käytetyin ja usein itsestäänselvyys. Oppikirjat tarjoavat tukea ja apua opettajien opetustyössä ja tutkimusten mukaan myös opetussuunnitelmatyössä. Ne konkretisoivat opetussuunnitelmien abstraktit tekstit. Oppikirjat myös edustavat ja välittävät yhteiskunnan vallitsevia arvoja. (Heinonen 2005, 34–35, 244–245.) Oppikirjoilla saattaa myös olla vaikutus siihen, millaisia asenteita, tietoja ja taitoja oppilaat omaksuvat (Lähdesmäki 2004, 271).

Tutkimusten mukaan oppikirjojen pulma liittyy tapaan, jolla kirjoja hyödynnetään. Oppilaat ja opettajat saattavat esimerkiksi odottaa, että oppikirjassa oleva tieto tulisi käsitellä kokonaan ja esitetyssä järjestyksessä. (Hiidenmaa 2003, 218.) Oppikirjalla saattaa olla tuntia ohjaava vaikutus ja siitä voi tulla toiminnan kohde. Tällöin oppikirja ohjaa opetusta ja kotitehtävien tekemistä sekä oppilaiden ja opettajien ajankäyttöä. (Karvonen 1995, 12.) Liiallinen oppikirjaan sitoutuminen voi kahlita opettajan omaa pedagogista ajattelua. Oppimateriaaleja tulisi käyttää kriittisesti ja valikoiden, muistaen, että esimerkiksi oppikirjat ovat vain yhden tekijäryhmän näkemys aiheesta. (Uusikylä & Atjonen 2005, 56.) Hiidenmaan (2003, 218) mukaan oppikirjasta on vähitellen tullut käytännöllinen opetussuunnitelman korvike, joka on alkanut ohjata opetusta. Myös Atjonen (1993, 116) mainitsee, että oppimateriaalit ovat ohjanneet opetusta kirjoitettua opetussuunnitelmaa merkittävämmiin. On tärkeää ottaa huomioon, että oppikirja ei kuitenkaan missään tapauksessa hoida opettamista opettajan puolesta, eikä voi esittää täydellistä tietoa opittavasta asiasta (Häkkinen 2002, 83).

5 DEMOKRAATTINEN YHTEISKUNTA KUVATTUNA OPPIKIRJOISSA

Tässä tulosluvussa esittelen, miten demokraattinen yhteiskunta on kuvattu yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Teemat on johdettu perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) 4.-6. luokan yhteiskuntaopin oppiaineen sisällöistä. Teemoja on kolme: demokraattisen yhteiskunnan arvopohja; demokraattisen yhteiskunnan oikeudet ja velvollisuudet sekä vallan jakautuminen demokraattisessa yhteiskunnassa. Tasa-arvo on yksi kirjojen sisältöjen tärkeä, liki itsestään selvä arvolähtökohta ja sitä käsitellään monesta eri näkökulmasta. Myös oikeuksia käsitellään oppikirjoissa melko monipuolisesti. Kirjat sisältävät myös perustietoa demokraattisen yhteiskunnan vallan jakautumisesta, ja aihetta lähestytään oppilaan arjesta käsin.

5.1 Demokraattinen yhteiskunta perustuu tasa-arvoon

5.1.1 Demokraattisen yhteiskunnan arvot

Demokratian arvoja, kuten yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa käsitellään jokaisessa kirjasarjassa. Kirjat painottavat jokaisen ihmisen tasapuolista mahdollisuutta vaikuttaa yhteiskunnassa sekä osallistua yhteisistä asioista sopimiseen ja yhteiskunnan toimintaan. Erityisesti Forum I -oppikirja painottaa, että jokaisella yhteisön jäsenellä on oma tärkeä osansa yhteisön tavoitteen toteutumisessa ja onnistumisessa. Kirjoissa tuodaan selkeästi ilmi, että jokainen ihminen on tasa-arvoinen – muun muassa Me nyt II -oppikirjan yksi luvuista on nimetty seuraavasti: 'Suomen kansalaisia kohdellaan yhdenvertaisesti'. Se on arvolähtökohta, jota ei oppikirjoissa epäröidä tai kritisoida:

Suomessa jokainen ihminen on yhtä arvokas. (Forum I 2016, 52)

Yhdenvertaisuus- tai tasa-arvokäsitteitä ei kirjoissa avata kovinkaan moniulotteisesti. Forum I mainitsee, kuinka kaikki ihmiset ovat yhdenvertaisia eli yhtä

arvokkaita. Myös molemmat Vaikuttaja-kirjat avaavat tasa-arvokäsitetä sillä, että kaikki ihmiset ovat yhtä arvokkaita yksilöinä ja yhteiskunnan jäseninä. Me nyt I selittää yhdenvertaisuuden tarkoittavan sitä, että kaikkien mielipide on yhtä arvokas. Kirjan yhdenvertaisuutta käsittelevän luvun tarinassa on arkipäiväinen esimerkki yhteisestä päätöksenteosta: jos kotona äänestetään yhdessä elokuvasta, yhteisestä päätöksestä tulee myös pitää kiinni. Vaikuttaja I ohjaa oppilasta pohtimaan tasa-arvoa ja reiluutta omassa koulussa sekä harjoittelemaan tasa-arvon puolustamista myös kirjan tehtävissä:

Suunnittele parin kanssa tai ryhmässä esitys, jossa puolustatte ihmisten tasa-arvoisia oikeuksia. Voitte valita seuraavista aiheista tai keksi aiheen itse:

- Puolustatte kaveria välitunnilla, kun muut eivät ole ottaneet häntä mukaan peliin.
- Puolustatte uuden oppilaan oikeuksia luokkatilanteessa, kun toisten mielestä uudella oppilaalla ei ole samoja oikeuksia kuin muilla. (Vaikuttaja I 2016, 32)

5.1.2 Muut viittaukset demokraattisen yhteiskunnan tasa-arvoon

Tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden yhteydessä viitataan usein kaikille ihmisille sa-moihin oleviin lakeihin ja oikeuksiin. Tätä teemaa on avattu lisää luvussa 5.2.

Vaikuttaja I ottaa erikseen kantaa myös sukupuolten tasa-arvoon. Kirjan mukaan tyttöjä ja poikia tulee kohdella tasa-arvoisesti koulussa. Lisäksi työtä ja rahaa käsittelevässä luvussa huomautetaan, että työntekijän sukupuoli ei saa vaikuttaa palkan määrään ja samasta työstä tulee maksaa kaikille työntekijöille samaa palkkaa. Lisäksi Me Nyt I -teos ja Vaikuttajan molemmat oppikirjat huomauttavat tuloja ja rahaa käsiteltäessä, että yhteiskunta tasoittaa ihmisten tuloeroja verojen avulla ja huolehtii siitä, ettei kukaan jää ilma rahaa ja apua, sekä yhteiskunta tarjoaa rahallista tukea ihmisille, jotka eivät esimerkiksi sairauden, työttömyyden, opiskelun, lapsen hoitamisen tai vanhuuden takia pysty tehdä töitä:

Yhteiskunta huolehtii monella tavalla ihmisten hyvinvoinnista. Erityisen tärkeää on pitää huolta niistä, jotka tarvitsevat apua. Tällaisia ihmisryhmiä ovat muun muassa lapset, van-hukset ja sairaat. (Vaikuttaja II 2016, 60)

Forum II viittaa epäsuorasti ihmisten tasa-arvoon myös erilaisista ammateista puhuttaessa. Kirjan mukaan kaikenlaisten töiden tekeminen on tärkeää, eikä ammatteja ei voi laittaa paremmuusjärjestykseen. Kirjassa sanotaan kannustavasti, kuinka kukaan ihminen ei ole hyvä kaikessa, mutta jokainen on kuitenkin hyvä jossakin.

Forum I ottaa kantaa internetin teemoja käsiteltäessä myös sosiaalisen median maailmaan, ja kirjassa oppilaita ohjataan arvostamaan toisia ihmisiä sosiaalisen median statuksesta ja julkaisun, kuten kuvan ”tykkäyksien” määrästä välittämättä:

Jokainen on arvokas juuri sellaisena kuin on, eikä sen perusteella, montako tykkäystä on saanut. (Forum I 2016, 93)

5.1.3 Ihmisten moninaisuus osa demokraattista yhteiskuntaa

Me Nyt I -kirja lähestyy yhdenvertaisuutta ihmisten moninaisuuden sekä enemmistöjen ja vähemmistöjen kautta. Tekstin mukaan vähemmistöjä koskevat samat oikeudet kuin enemmistöjäkin, ja vähemmistöön kuuluvia tulee kohdella tasa-arvoisesti, vaikka vähemmistön tuleekin kunnioittaa enemmistön päätöstä. Myös Vaikuttaja I viittaa tasa-arvoon vähemmistöistä kertovassa luvussa. Kirjassa kerrotaan, että perusoikeudet kuuluvat tasapuolisesti kaikille, riippumatta siitä onko henkilö vähemmistön tai enemmistön edustaja.

Demokratiassa noudatetaan enemmistön tahtoa päätöksissä. Vähemmistöön jäävien täytyy kunnioittaa enemmistön päätöstä. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että vähemmistöön jääviä saa kohdella miten tahansa. (Me Nyt I 2016, 32)

Me nyt I -kirjassa on tehtävä, jossa oppilaan tulee itse samaistua vähemmistöön kuuluvan henkilön asemaan:

Kaksi vierasta avaruudesta on eksynyt Maa-planeetalle. Mikä kulttuurishokki! Vieraat päättävät perustaa blogin, jotta maapallon asukkaat saisivat tietoa heidän kotiplaneettansa elämästä ja heidän kokemuksiaan Maa-planeetalla.

- a. Kirjoittakaa vieraiden päivittäiset blogitekstit viikon ajalta.
- b. Lukekaa tekstit eläytyen muille. (Me nyt I 2016, 32)

Lisäksi Forum I -oppikirjassa on kolmen vähemmistöön kuuluvan henkilön haastattelut. Haastatteluihin liittyvissä tehtävissä oppilasta pyydetään pohtimaan sitä, että miten haastateltavien nuorten elämässä näkyy se, että he kuuluvat vähemmistöön. Lisäksi venäläinen Vitaliy lähettää tehtävässä seuraavia suvaitsevaisuuteen liittyviä terveisiä enemmistöön kuuluville suomalaisille:

On tärkeää muistaa, että maa, jossa ihminen syntyy, ei määrää hänen olemustaan tai käyttäytymistään. Ihminen itse määrittelee itsensä, ei hänen kansalaisuutensa. (Forum I 2016, 43)

Erilaisuuden ymmärtämistä tai arvostamista ei kirjoissa suoranaisesti käsitellä, mutta esimerkiksi vähemmistöryhmät ja tietyt käsitteet, kuten seksuaalivähemmistö, mainitaan tai esitellään. Kirjoissa nousee esille kielivähemmistöt, kuten suomenruotsalaiset ja viittomakieliset, uskonnolliset vähemmistöt, sukupuolivähemmistöt, kulttuurivähemmistöt ja seksuaalivähemmistöt. Vaikuttajan ensimmäisen osan tehtävässä ohjataan oppilasta pohtimaan, mihin vähemmistöihin mahdollisesti itse kuuluu. Myös maahanmuuttajista erilaisine taustoineen kerrotaan. Vaikuttaja I -kirjassa kerrotaan, että kaikilla ihmisillä on oikeus elää turvassa Suomessa riippumatta siitä, mistä maasta tai mistä syystä ihmiset on Suomeen tulleet. Lisäksi kirjan tehtävissä oppilaan tulee asettua maahanmuuttajan asemaan ja pohtia tuntemuksia, joita tilanteessa mahdollisesti olisi.

Perinteisiä vähemmistöjä Suomessa ovat romanit, suomenruotsalaiset, tataarit, juutalaiset ja saamelaiset. Seksuaalivähemmistöihin kuuluvat esimerkiksi homot ja lesbot, jotka ovat kiinnostuneita samaa sukupuolta olevista henkilöistä. (Me nyt I 2016, 32)

Kuvittele, että muuttaisit perheesi kanssa toiseen maahan. Millaista se olisi? Kirjoita tai piirrä. (Vaikuttaja I 2016, 27)

Vaikuttaja I ja Forum I esittelevät erilaiset perhemuodot - Forum sanallisten selitysten ja Vaikuttaja symbolien kautta. Esimerkiksi uusperheet, sateenkaari-perheet ja kahden kulttuurin perheet nimetään. Perhesanaston käsitteet ovat kirjoissa hieman erilaisia, esimerkiksi Vaikuttaja-kirjan ensimmäisessä osassa puhutaan yhden vanhemman perheistä, kun Forumin ensimmäisessä osassa taas yksinhuoltajaperheestä. Kirjoissa tuodaan ilmi, että perheitä on monenlaisia ja yhtä oikeaa perhettä ei ole. Me nyt I ja II -sarjan alussa esitellään kirjassa

seikkailevat hahmot, joista yksi on tyttö nimeltä Minni. Minnin esittelytekstissä kerrotaan, että hänellä on kaksi äitiä. Kirjasarjan hahmojen perhemuodoissa on siis huomioitu sateenkaariperheet. Forum I -kirjassa kerrotaan myös, mikä on rekisteröitynyt parisuhde, ja opus viittaa Suomeen tulossa olevaan uudistukseen, joka antaa myös nais- ja miespareille tasavertaisen oikeuden mennä naimisiin. Oppikirjan tehtävässä myös ohjataan tutkimaan Tilastokeskuksen sivuja ja ottamaan selvää avioliittojen ja rekisteröityneiden suhteiden määristä.

5.1.4 Syrjintä vastoin demokratian arvoja

Syrjintään, kiusaamiseen ja rasismiin oppikirjoissa otetaan tiukka kanta – se on aina väärin. Kirjat nostavat esille esimerkeiksi kielen, uskonnon, ihonvärin tai sukupuolesta johtuvan syrjinnän. Forum I -osassa avataan syrjinnän käsitettä yhdenvertaisuutta käsittelevässä luvussa, ja se selitetään jonkun ihmisen huonommin kohteluna kuin toisen ihmisen. Oppikirjat viittaavat syrjinnästä puhuttaessa Suomen lakiin, jossa se on kielletty:

Kaikilla ihmisillä on oikeus tasa-arvoiseen kohteluun, eikä ketään saa syrjiä. Suomen laki kieltää syrjimästä ketään esimerkiksi sukupuolen, iän, ihonvärin tai uskonnon perusteella. Syrjintä on rikos, josta voidaan tuomita rangaistus. (Vaikuttaja I 2016, 23)

Syrjiminen tarkoittaa sitä, että jotakin ihmistä kohdellaan huonommin kuin toisia ihmisiä. Rikot lakia, jos kiusaat koulukaveriasi sen vuoksi, että hän on esimerkiksi iholtaan eriväriäinen tai pukeutuu eri lailla kuin sinä. (Forum I 2016, 48)

Kiusaamisesta on kirjoissa käsitelty verrattain vähän. Forum I kuitenkin ottaa kantaa kiusaamiseen vakavalla otteella. Kirjassa määritellään kiusaaminen ja mainitaan eri kiusaamisen tapoja sekä nimetään kiusaamiseen osallistuvien eri roolit kuten apurit ja hiljaiset hyväksyjät. Kirja pitää kiusaamisen seurauksia hyvin vakavina. Vaikuttaja I sivuaa kiusaamista kertomalla, että koulussa tapahtuvaa väkivaltaa kutsutaan koulukiusaamiseksi. Forum I -oppikirja kannustaa oppilaita kertomaan kiusaamisesta aina aikuisille ja opettajille – on heidän vastuullaan puuttua kiusaamiseen. Forum I -kirjan oppilaan tehtävissä ohjataan hakemaan kiusaamisesta tietoa internetistä sekä pohtimaan omia kokemuksia aiheeseen liittyen:

Kiusaaminen on pilannut monen lapsen ja nuoren elämästä vuosia. Kiusaaminen on aina väärin. -- Kiusaamisen seuraukset ovat vakavia. Kiusattu voi kärsiä pahasta olost lopuelämänsä ajan, mutta myös kiusaaja joutuu kantamaan tekojensa taakkaa. -- Syy kiusaamiseen ei ole kiusatussa. Hyvää syytä kiusaamiseen ei ole. (Forum I 2016, 67)

Pohtikaa omia kokemuksianne kiusaamisesta.

- a) Onko teidän koulussanne tai luokassanne kiusaamista?
- b) Oletteko osallistuneet kiusaamiseen jossain rollissa?
- c) Oletteko puuttuneet kiusaamiseen tai kertoneet siitä aikuiselle? (Forum I 2016, 69)

Internetissä kiusaaminen on myös osana oppikirjojen sisältöä. Forum I antaa seuraavanlaisia esimerkkejä nettikiusaamisesta: perättömien huhujen levittäminen, toisen kuvien luvaton käyttö ja salasanan varastaminen. Nettikiusaaminen tuomitaan raukkamaiseksi ja rikolliseksi ja siihen tulee aina puuttua.

Netissä kiusaaminen on erityisen vakavaa, sillä ilkeä nimittely ja kuvat voivat levitä monen ihmisen nähtäväksi. (Forum I 2016, 97)

Toisen ihmisen haukkuminen netissä on samanlainen kunnianloukkaus kuin oikeassakin elämässä. Siitä voidaan rangaista. -- Kiusattua voi tukea lähettämällä kannustavia viestejä. -- Nettikiusaamisesta pitää aina ilmoittaa aikuiselle kuten opettajalle, vanhemmille tai nettisivuston ylläpitäjälle. (Vaikuttaja I 2016, 68)

Ihmisten arvostus tulee ilmi myös toisten ihmisten huolehtimisen kautta. Forum I -oppikirja kannustaa yksilöitä auttamaan toisiaan. Erityisesti heikompien puolesta on tärkeää toimia, ja esimerkkinä kerrotaan kiusaamiseen puuttuminen. Oppikirjat kannustavat oppilaita ratkomaan riitoja ja erimielisyyksiä sovussa sekä arvostamaan muita ihmisiä, vaikka ei kaikkien kanssa toimeen tulisi-kaan.

Auttaminen vie vain pienen hetken, mutta se voi olla iso apu tarvitsevalle. Toiselle se voi olla tärkeä viesti siitä, että joku välittää. (Forum I 2016, 71)

Toisten ihmisten hyväksyminen ja arvostaminen sekä myönteinen suhtautuminen ihmisiin estävät riitojen syntymisen ja auttavat erimielisyyksien ratkaisemisessa. (Vaikuttaja II 2016, 71)

Forum I on kirjoista ainut, jossa nimetään termi rasismi ja käsitellään teemaa. Vaikuttaja I -opuksessa sekä Me nyt II -kirjoissa kuitenkin mainitaan syrjintä esimerkiksi ihonvärin tai uskonnon perusteella. Rasismi tuomitaan jyrkästi. Rasismitermi selitetään, rasismista annetaan muutamia esimerkkejä, ja oppilaita kehoitetaan puuttumaan siihen ja kertomaan mahdollisesta tilanteesta aikuiselle.

Forum I -teoksessa kerrotaan, että Suomessa on rasismia ja sitä voi tapahtua ihan missä tahansa.

Rasisti ajattelee, että toinen ihminen on alempiarvoinen esimerkiksi siksi, että hänen ihonsa on erivärinen tai hän on kotoisin jostakin muusta maasta. -- Hyvää syytä rasismille ei ole. -- Rasismia voi näkyä missä tahansa, vaikkapa konserteissa, koulussa tai bussissa. Se voi olla toisen huomiotta jättämistä. Se voi olla myös huutelua, nimittelyä tai jopa väkivaltaa. (Forum I 2016, 49)

5.1.5 Demokraattisten arvojen toteutuminen

Kirjoissa otetaan huomioon myös se, että tasa-arvo ei aina ole toteutunut Suomessa tai maailmalla niin kuin pitäisi. Erityisesti tämä nostetaan esille oikeuksista puhuttaessa. Vaikuttajan ensimmäinen osa ja Forum II -kirja toteavat, että lapsen oikeudet eivät aina toteudu kaikkialla maailmassa. Vaikuttaja I lisää tähän, että esimerkiksi kiusaamista on vaikea saada loppumaan. Forum-kirjasarjan ensimmäisessä osassa todetaan, että vähemmistön oikeuksia ei aina ole otettu huomioon. Samaan asiaan viittaa Me Nyt I -kirja tarinassa, jossa lapsi puhuu vanhempiensa kanssa oikeudenmukaisuudesta:

'Aina ei makseta palkkaa, tai sitten palkka on hyvin pieni. Usein lapsen ansaitsemat rahat käytetään perheen yhteisiin menoihin, kuten ruokaan tai asumiseen', Kaino jatkaa. 'Ja koska lapset eivät pääse kouluun, he eivät opi uusia asioita. Heidän täytyy ansaita elantonsa raskaissa ja huonosti palkatuissa töissä.' 'Se tuntuu hirveän epärealistiselta', Vivian toteaa. - 'Suomessa on useita vähemmistöjä, jotka myös saattavat kokea, että heidän äänensä ei tule kuuluviin yhteisiä päätöksiä tehtäessä.' (Me nyt I 2016, 31)

Toisaalta Vaikuttaja I esittää, että tasa-arvo ja lapsen oikeudet toteutuvat Suomessa hyvin. Kirjan mukaan pyrkimys tasa-arvoon näkyy Suomessa kaikilla elämäntilanteilla.

Kaikki lapset saavat tasa-arvoista opetusta jokaisessa peruskoulussa. -- Tasa-arvoisella koulutuksella pyritään varmistamaan se, että kaikilla lapsilla on mahdollisuus hyvään elämään. (Vaikuttaja I 2016, 23)

Forum I:n ensimmäisessä osassa todetaan myös, että yhdenvertaisuus ei toteudu Suomessa niin perustavanlaatuisesti kuin mitä laki määrää. Ihmisiä muun muassa syrjitään erilaisista syistä. Yksi esimerkki, jonka kirja kertoo eriarvoisuudesta, on harvemmin asutuilla alueilla asuvien ihmisten vähäiset tarjolla olevat

palvelut ja välimatkat kaupungeissa asuviin verrattuna. Kirja myös kertoo Suomen olevan hyvinvointivaltio, joka pyrkii varmistamaan kaikkien ihmisten hyvinvoinnin, mutta tästä huolimatta kaikki eivät voi Suomessa hyvin – maassa on mm. köyhiä, sairaita ja asunnottomia ihmisiä.

Esimerkiksi kaikkien ihmisten pitäisi päästä liikkumaan helposti paikasta toiseen, mutta näin ei aina ole. Kaupungeissa on paljon portaita ja muita esteitä, jotka haittaavat pyörätuolilla liikkumista. (Forum I 2016, 48)

5.2 Oikeudet ja velvollisuudet demokraattisessa yhteiskunnassa

5.2.1 Oikeudet ovat kaikilla samat

Ihmisten, erityisesti Suomen kansalaisten, oikeuksista kerrotaan useissa yhteyksissä oppikirjoissa. Tieto oikeuksista on linkitetty osaksi useita eri teemoja, kuten Suomen kansalaisuutta, koulunkäyntiä ja vähemmistöjä. Oikeudet määritellään Forum II -kirjassa ja Vaikuttajan ensimmäisessä osassa asioiksi, joita saamme tehdä. Forum II vielä täsmentää oikeuksia asioina, joita ei voi ihmisiltä kieltää, ja ne ovat kaikilla Suomen kansalaisilla samat. Oppikirjat painottavat oikeuksien kuulumista kaikille ihmisille tasa-arvoisesti.

Kirjat viittaavat usein oikeuksista, kuten ihmis- ja perusoikeuksista sekä lapsen oikeuksista, puhuttaessa tasa-arvoon. Kirjat kertovat, että lapsen oikeudet koskevat tasa-arvoisesti kaikkia maailman lapsia. Kirjat painottavat, että kaikki oikeudet ovat suomalaisille samat.

Ihmisoikeudet ovat oikeuksia, jotka kuuluvat kaikille. Ne perustuvat ajatukseen, että jokainen ihminen on yhtä arvokas. Jokaisella ihmisellä tulisi olla samat mahdollisuudet hyvään elämään, esimerkiksi oikeus elää vapaana. (Vaikuttaja I 2016, 16)

Forum II -kirjan eduskuntaa käsittelevässä luvussa on haastattelu kansanedustaja Ozan Yanarista. Haastattelussa Yanar ottaa kantaa tasa-arvoon ja kertoo, että ihmisten oikeuksia ei saa rajoittaa ja erityisesti ihmisten välinen tasa-arvo on tärkeää:

Minun Suomi on tasa-arvoinen ja kansainvälinen. Ihonväri, uskonto, sukupuoli, seksuaalinen suuntautuminen tai vähemmistöön kuuluminen eivät saa rajoittaa ihmisten oikeuksia. (Forum II 2016, 152)

Oppikirjat lähestyvät oikeuksia erityisesti lapsen oikeuksista käsin. Kirjat painottavat lapsen oikeuksien tärkeyttä. Kaikki kirjat määrittelevät lapsen oikeuksien termin ja avaavat oikeuksien tarkoitusta ja sitä, miksi ne ovat merkityksellisiä. Lapsen oikeuksien sopimuksesta kerrotaan jokaisessa kirjasarjassa, mutta Vaikuttaja I ja Me nyt I mainitsevat oikeuksien yhteyden Yhdistyneisiin kansakuntiin.

Lisäksi lapsilla on omia, erityisiä oikeuksia, koska pienet lapset eivät pysyisi hengissä ilman jatkuvaa huolenpitoa. Isommatkin lapset tarvitsevat suojelua, sillä he eivät pysty huolehtimaan itsestään samalla tavalla kuin aikuiset. (Forum II 2016, 128)

Suomi on sitoutunut noudattamaan YK:n lapsen oikeuksien sopimusta. Siinä määritellään, millaisia oikeuksia lapsilla on ja miten heitä tulee kohdella. Käytännössä aikuiset ovat vastuussa siitä, että lapsia kohdellaan hyvin ja että heidän elämänsä on turvallista. Lapsia tulee esimerkiksi suojella väkivallalta. (Me nyt I 2016, 40)

Jokaisessa oppikirjassa on yksi luku, joka on keskittynyt pelkästään lapsen oikeuksiin, lisäksi oikeuksiin erikseen viitataan useassa luvussa. Teksteissä on myös annettu esimerkkejä tärkeimmistä oikeuksista. Erityisen tärkeäksi oikeudeksi kirjoissa on nostettu lapsen oikeus turvalliseen elämään. Lisäksi lapsen oikeus käydä koulua ja ilmaista mielipiteensä sekä lasten raskaan työn rajoittaminen on esitetty jokaisessa kirjassa.

Kirjoissa on lukuja, joiden sisältö perustuu lapsen oikeuksiin (kuten Vaikuttaja I:n luku 'Lasten työtä säädellään', Vaikuttaja II:n luku 'Lapsella on oikeus huolenpitoon' ja Me nyt II:n luku 'Lapsen työnteolle on rajoituksia'), mutta lukujen teksteissä ei kuitenkaan kerrota yhteyttä lapsen oikeuksiin, lapsen oikeuksien sopimukseen tai mainita edellä mainittuja. Lapsen oikeuksien lisäksi ihmisoikeudet vähintäänkin mainitaan Vaikuttajan ensimmäisessä osassa ja Me nyt I -oppikirjassa. Nämä kirjat täsmentävät, että ihmisoikeudet perustuvat YK:n ihmisoikeuksien julistukseen. Lapsen oikeuksiin keskitytään kirjoissa kuitenkin selkeästi enemmän. Oppikirjojen tehtävissä oppilaan tulee pohtia oikeuksien toteutumista ja omasta mielestään tärkeimpiä lapsen oikeuksia.

Ihmisoikeudet ovat oikeuksia, jotka kuuluvat kaikille. Ne perustuvat ajatukseen, että jokainen ihminen on yhtä arvokas. Jokaisella tulisi olla samat mahdollisuudet hyvään elämään, esimerkiksi oikeus elää vapaana. (Vaikuttaja I 2016, 16)

Tärkein lapsen oikeus on oikeus turvalliseen elämään. Lasta ei saa kohdella huonosti. Aikuisen täytyy pitää lapsesta huolta ja suojella lasta kaikelta väkivallalta. Jos lapselle tapahtuu jotain pahaa, aikuisilla on velvollisuus auttaa. (Forum II 2016, 129)

Forum II -kirjassa kerrotaan, että huoltajat saavat kuitenkin rajoittaa lapsen oikeuksia lasta suojellakseen esimerkiksi määräämällä kotiintuloaikoja.

Vaikuttajan ensimmäisessä osassa mainitaan, että lapsen oikeudet toteutuvat Suomessa hyvin, mutta toisaalta kirja lisää, että ne ovat tavoitteita, jotka eivät aina toteudu. Tähän viitataan kiusaamisella, joka on vaikea saada loppumaan yrityksistä huolimatta. Myös Forum II -opuksessa kerrotaan, että kaikkialla maailmassa oikeudet eivät toteudu, ja tähän viitataan huonolla terveydenhoidolla ja sillä, että suuri määrä lapsia joutuu käydä töissä koulunkäynnin sijasta. Kirjassa on myös lapsen oikeuksia käsittelevässä luvussa tarina Villestä, jonka vanhempien liialliseen alkoholin käyttöön ja vaikeuksiin on puuttunut lastensuojelun työntekijät. Kirja viittaa epäsuorasti siihen, että lapsen oikeudet eivät toteudu Villen arjessa, mutta tekstissä ei kuitenkaan suoraan mainita, mitkä oikeudet jäävät toteutumatta. Me nyt II -oppikirja ottaa lapsen oikeuksien toteutumattomuuden esille luvussa, jossa käsitellään lapsen oikeutta koulunkäyntiin sekä sitä, että lapsilla ei saa teettää liian raskasta työtä. Kirjan mukaan moni lapsi joutuu tästä huolimatta tekemään raskasta työtä, eikä pääse kouluun. Oppikirjojen tehtävissä oppilaita ohjataan itse pohtimaan, mitkä lapsen oikeudet toteutuvat parhaiten ja mitkä oikeudet eivät toteudu ollenkaan.

Valitettavasti lapsen oikeudet eivät aina toteudu kaikkialla maailmassa. Esimerkiksi joka vuosi lähes kymmenen miljoonaa lasta kuolee sairauksiin, jotka olisivat helposti hoidettavissa. Lisäksi lähes sata miljoonaa lasta ei pääse kouluun, vaan joutuu tekemään raskasta työtä. Joissakin maissa lapsia otetaan jopa sotilaiksi armeijaan. (Forum II 2016, 129)

Lapsityövoimaa käytetään eniten kehitysmaissa, joissa on paljon köyhyyttä. Siellä läheskään kaikki lapset eivät pääse kouluun. Tilanne ei kuitenkaan ole toivoton. Monissa maissa tilanne on parantunut, kun köyhyys on vähentynyt. Myös suomalaiset voivat auttaa kehitysmaita. Esimerkiksi kouluissa järjestetään keräyksiä ja tapahtumia, joista saatu raha annetaan kehitysmaiden lasten koulunkäynnin tukemiseen. -- Kun lapsi käy koulua, hänellä on mahdollisuudet välttää huonolta kohtelulta ja saada hyvä työpaikka. (Me nyt II 2016, 124)

Oppikirjat sisältävät tietoa perusoikeuksista, jotka kirjojen mukaan ovat kaikilla suomalaisilla samat. Kirjoissa kerrotaan, että nämä oikeudet on määritelty Suomen laissa. Esimerkkinä oikeuksista kirjoissa annetaan oikeus

turvalliseen elämään ja oikeudenmukaiseen kohteluun, joiden lisäksi äänioikeus, kirjosalaisuus, oikeus omaisuuteen ja uskontoon sekä sananvapaus selitetään tarkemmin.

Suomen kansalaisten oikeudet on kirjoitettu lakiin. Kansalaisten tärkeimpiä oikeuksia kutsutaan perusoikeuksiksi. (Forum II 2016, 125)

Vaikuttaja I avaa sananvapauden moninaisuutta ja sitä, että siihen kuuluu myös rajoituksia:

Sananvapaus on kaikkien ihmisten perusoikeus. Sananvapauteen sisältyy oikeus omaan mielipiteeseen ja sen esittämiseen julkisesti. Myös tiedon etsiminen ja julkaiseminen ovat osa sananvapautta. Sananvapauden käyttö vaatii taitoa, sillä saman asian voi ilmaista monella eri tavalla. On tärkeä harjoitella asiallista tapaa ilmaista omia mielipiteitään. -- Vaikka sananvapaus on kaikkien oikeus, se ei anna oikeutta loukata tai vahingoittaa muita. -- Suomessa sananvapautta rajoittaa laki, joka kieltää syrjimisen, kunnian loukkaamisen ja väkivaltaan yllyttämisen. (Vaikuttaja I 2016, 43)

Lisäksi muita oikeuksia mainitaan erilaisissa yhteyksissä, ja oppilaita ohjataan erityisesti Forum II:n ja Vaikuttajan ensimmäisen osan tehtävissä pohtimaan, mitä oikeuksia heillä itsellään on. Forum II mainitsee ainoana oppikirjana jokamiehenoikeudet ja selventää niiden merkitystä. Vaikuttaja I viittaa oikeuksiin myös väkivaltaa koskevassa luvussa, jossa mainitaan, että kaikilla ihmisillä on oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. Lisäksi kirjat viittaavat oikeuksiin yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen liittyvissä teksteissä – kirjojen mukaan kaikilla Suomessa asuvalla on oikeus vaikuttaa yhteisiin asioihin ja osallistua yhteiskunnan toimintaan. Sekä Forum I että Vaikuttaja I mainitsee oikeudet myös vähemmistöjä käsittelevässä luvussa. Kirjojen mukaan Suomen kielivähemmistöillä on muun muassa oikeus saada opetusta omalla kielellään. Forum I lisää, että kaikkia vähemmistön oikeuksia ei ole aina otettu huomioon samalla tavalla kuin enemmistön – tosin kirjan mukaan tähän yritetään kiinnittää huomiota nykyään enemmän.

Jokaisella vähemmistöllä on oikeus omiin tapoihinsa, joita kaikkien tulee kunnioittaa. Perusoikeudet kuuluvat kaikille, olipa sitten vähemmistön tai enemmistön edustaja. (Vaikuttaja I 2016, 25)

Vaikuttaja I viittaa oikeuksiin myös luvussa, jossa käsitellään kansainvälisyyttä ja maahanmuuttoa. Kirjassa mainitaan, että kaikilla kansallisuudesta

riippumatta on oikeus elää Suomessa turvassa. Tällä viitataan pakolaisiin, jotka ovat paenneet Suomeen omasta kotimaastaan.

5.2.2 Demokraattisessa yhteiskunnassa on myös velvollisuuksia

Oppikirjoissa käsitellään oikeuksien lisäksi velvollisuuksia, Forumin II-osassa jopa yhden kokonaisen luvun verran. Velvollisuus otetaan kirjoissa esille oikeuksien yhteydessä. Forumin toisessa osassa ja Vaikuttaja I -kirjassa kerrotaan, mitä termi velvollisuus tarkoittaa, ja kirjojen mukaan velvollisuudet ovat asioita, joita meidän täytyy tehdä. Vaikuttaja I ja Me nyt I mainitsevat velvollisuuksiin, kuten myös oikeuksiinkin, tulevan muutoksia iän karttuessa. Kirjojen tehtävissä oppilaita ohjataan pohtimaan omia velvollisuuksiaan ja niiden tärkeyttä sekä erikäisten lasten velvollisuuksia ja oikeuksia ja iän myötä niihin tulevia muutoksia.

Oikeuksiin ja velvollisuuksiin tulee muutoksia, kun lapsi vanhenee. Esimerkiksi 12-vuotiaana ei saa enää ajaa polkupyörällä jalkakäytävällä. 12-vuotiaan mielipide on aiempaa painavampi monessa häntä koskevassa asiassa. Vanhemmat eivät voi esimerkiksi muuttaa 12 vuotta täyttäneen nimeä ilman hänen lupaansa. (Me nyt I 2016, 40)

Lukuisten oikeuksien lisäksi meillä on myös velvollisuuksia. -- Velvollisuuksia tarvitaan, jotta ihmisten yhteiselämä sujuisi. Sinullakin on velvollisuuksia esimerkiksi perheessäsi, harrastuksissasi ja koulussasi. Tärkeimmät velvollisuudet on kirjattu lakiin, kuten oikeudetkin. (Forum II 2016, 133)

Kirjoissa tuodaan esille ihmisten erilaisia velvollisuuksia eri yhteyksissä. Forum II lähestyy aihetta tarinalla, jossa kerrotaan oppilaiden velvollisuuksista heidän järjestämässään koulutapahtumassa. Lisäksi kirja avaa erityisesti käsitteitä oppivelvollisuus ja auttamisvelvollisuus. Oppivelvollisuudesta tuodaan esille myös sen merkitys ihmisille oikeutena. Lisäksi kirjassa mainitaan, että jokaisen täysi-ikäisten tulee todistaa oikeudessa, jos se nähdään tarpeen sekä kerrotaan, että miesten pitää suorittaa joko asepalvelu tai siviilipalvelu. Kirjassa kerrotaan myös nimipakosta eli siitä, että jokaisella ihmisellä tulee olla Suomessa nimi. Lisäksi huomautetaan, että ihmisillä on velvollisuus noudattaa lakeja ja esimerkiksi annetaan liikennesääntöjen noudattaminen.

Sinulle läheisin velvollisuus on oppivelvollisuus. -- Oppivelvollisuus on myös oikeus. Sen asioista jokainen suomalaislapsi oppii lukemaan, laskemaan ja ymmärtämään maailman asioita. Näin ei ole kaikkialla maailmassa. -- Suomessa on myös auttamisvelvollisuus.

Jokaisen pitää siis kykyjensä mukaa auttaa ihmistä, joka on hengenvaarassa tai loukkaantunut. Jos näet ihmisen kadulla, sinun pitää auttaa häntä. (Forum II 2016, 133)

Vaikuttaja I lähestyy velvollisuuksien käsittelyä lasten arjen näkökulmasta, ja kirjassa mainitaan velvollisuuksista luvussa, joka käsittelee viikkorahaa. Kirjassa kerrotaan, kuinka viikkorahaan usein liittyy jokin velvollisuus, kuten siisteystestä huolehtiminen. Yhtenä velvollisuutena oppikirjassa mainitaan myös vahingonkorvausvelvollisuus. Kirjassa kerrotaan vahingonkorvausvelvollisuuden ikärajattomuudesta eli siitä, että sekä aikuinen mutta myös lapsi on velvollinen korvaamaan aiheuttamiaan vahinkoja. Vaikuttaja II sivuaa myös aikuisten, erityisesti koulun henkilökunnan, velvollisuutta auttaa ja tukea lapsia ja oppilaita koulussa. Myös Me I nyt käsittelee aikuisten velvollisuutta suojella lasta. Kaikki kolme oppikirjasarjaa käsittelevät verojen maksamista, mutta ei liitä teemaa kansalaisten velvollisuuksiin.

Kun kotona mietitään sopivaa viikkorahaa, on hyvä yhdessä keskustella ja sopia, mitä rahan eteen täytyy tehdä. Omista tavaroista ja huoneesta huolehtiminen kuuluu usein sopimukseen. Lisäksi jokaisen on hyvä oppia ottamaan osaa yhteisiin kotitöihin. (Vaikuttaja I 2016, 53)

'Aikuisten velvollisuus on suojella lasta sellaisilta asioilta, jotka jäävät painamaan mieltä. Suomessa ja maailmassa on oikein tehty lakeja siitä, millä tavoin lapsia pitää suojella. Joten sen ei ole vain minun keksintöni', äiti sanoo vakavana. (Me nyt I 2016, 38)

Forum I viittaa velvollisuuksiin ja kuin myös oikeuksiinkin avio- ja avoliittoa käsittelevässä luvussa. Kirjan mukaan aviopuolisoilla on monenlaisia oikeuksia ja velvollisuuksia, kuten oikeus säilyttää oma sukunimi ja velvollisuus huolehtia toisistaan. Kirja lisää, että avoliitossa elävillä ei kuitenkaan ole samanlaisia oikeuksia tai velvollisuuksia kuin aviopuolisoilla. Lisäksi kirjassa mainitaan, että rekisteröidyssä parisuhteessa elävillä ei myöskään ole esimerkiksi oikeutta yhteiseen sukunimeen. Tähän lisätään, että tulevan uudistuksen myötä tämä tulee Suomessa muuttumaan.

5.2.3 Yhteiskunnan lait ja säännöt oikeuksien ja velvollisuuksien perustana

Oppikirjat määrittelevät, mitä laki tarkoittaa. Oppikirjojen mukaan lait kertovat, mitä saamme ja emme saa tehdä. Forumin I-osan ja Me nytin I-osan mukaan lait ovat yhteiskunnan sääntöjä. Kaikki oppikirjat tuovat ilmi, että kaikki Suomessa asuvat ihmiset ovat tasa-arvoisia lain edessä – lait koskevat kaikkia ihmisiä yhdenvertaisesti. Me nyt I ja Vaikuttaja II muun muassa mainitsevat, että Suomen perustuslaki on sama kaikille.

-- miehellä ei ole enempää oikeuksia kuin naisella, ja näkövammaisten oikeudet ovat samat kuin näkökykyisen. Tummaihoisella suomalaisella on yhtä paljon oikeuksia kuin valkoihoisella. Kaikilla suomalaisilla on siis samat oikeudet. (Forum II 2016, 124)

Suomen laissa määritellään perusoikeudet, jotka kuuluvat kaikille Suomessa asuville ihmisille. -- Myös tasa-arvo on perusoikeus. (Vaikuttaja I 2016, 23)

Laki on sama kaikille. Lakien noudattamista valvoo poliisi. Kaikkia ihmisiä tulee kohdella oikeudenmukaisesti ja tasa-arvoisesti. Rikasta ja köyhää täytyy kohdella samalla tavoin. Myöskään sukupuolella, ihonvärillä tai uskonnolla ei saa olla vaikutusta, miten viranomaiset kohtelevat ihmisiä. (Me nyt II 2016, 96)

Monesti oikeuksia ja velvollisuuksia käsiteltäessä mainitaan erilaisia lakeja ja sääntöjä. Forum II ja Me nyt I kertovat, että Suomen kansalaisten oikeudet on kirjattu lakiin. Vaikuttaja I lisää, että myös jotkut velvollisuudet perustuvat lakiin, kuten vahingonkorvausvelvollisuus ja liikennesääntöjen noudattaminen.

Suomen kansalaisten oikeudet on kirjattu lakiin. -- Oikeudet eivät kuitenkaan merkitse sitä, että ihminen saa tehdä mitä haluaa. Meillä on lakeja ja sääntöjä, jotka kertovat, mitä ei saa tehdä. Sellaiset asiat ovat kiellettyjä, jotka loukkaavat toisten ihmisten oikeuksia. (Forum II 2016, 125)

Kaikilla Suomessa asuvilla on oikeuksia, joita ei saa loukata. Nämä oikeudet on sanottu Suomen laissa sekä Yhdistyneiden kansakuntien, eli YK:n, ihmisoikeuksien julistuksessa, jonka Suomi on allekirjoittanut. (Me nyt I 2016, 32)

Me nyt I -teoksen mukaan oikeudet ovat myös vaikuttaneet lakien säätämiseen – Vaikuttajan I-osassa todetaan myös, että muun muassa lasten asemaa (lapsen oikeuksiin viitaten) on parannettu säätämällä lakeja.

Lapsen oikeuksien sopimus vaikuttaa Suomen omiin lakeihin. Lait ovat sääntöjä, joita kaikkien täytyy noudattaa. (Me nyt I 2016, 40)

Lakiin viitataan oppikirjoissa useissa eri yhteyksissä. Me nyt I ja Vaikuttaja II ottavat esille pelien, elokuvien ja televisiosarjojen ikäraajat - Me nyt I erikseen mainitsee ikärajojen perustuvan lakiin. Lakiin viitataan myös syrjinnästä, työnteosta, musiikin lataamisesta internetistä, yhdenvertaisuudesta, lasten suojelemisesta ja kansanedustajien työstä puhuttaessa, mutta näissä yhteyksissä lakia ei maininnan lisäksi sen enempää avata. Kirjoissa muun muassa mainitaan, että Suomen laki kieltää syrjinnän, lain mukaan 12-vuotiaan lapsen mielipide tulee ottaa huomioon tehtäessä häntä koskevia päätöksiä ja musiikin lataaminen internetistä ilman lupaa on laissa kiellettyä. Vaikuttaja II lisäksi mainitsee mainoksia käsitellessä kuluttajansuojalain. Oppilaita ohjataan kirjan tehtävissä kuluttajansuojalakiin viitaten tekemään räppi mainontaan liittyvistä säännöistä. Myös Me nyt I viittaa erikseen sekä lapsiin että aikuisiin kohdistuvan mainonnan säädöksiin.

Mainontaa rajoitetaan ja säädellään laeilla, säännöillä, suosituksilla ja ohjeilla. Kuluttajansuojalaissa määrätään mainonnan pelisäännöt. Mainokset eivät saa esimerkiksi yllyttää väkivaltaan tai syrjintään, eikä mainos saa tahallisesti johtaa kuluttajaa harhaan. (Vaikuttaja II 2016, 17)

Jokaisen kirjasarjan kirjassa on luku, joka käsittelee erityisesti sääntöjä. Vaikuttaja I ja Forum I kertovat, että sääntöjen tarkoitus on lisätä turvallisuutta. Vaikuttajan I-osassa ja Forum I -kirjassa sääntöjä käsitteellään sekä yhteiskunnan että perheen näkökulmasta. Me nyt I -kirja lähestyy sääntöjä ainoastaan perheen omien sääntöjen kautta. Kirjassa sääntöjä käsittelevä luku alkaa tarinalla, jossa luokan oppilaat keskustelevat siitä, minkälaisia erilaisia sääntöjä heillä on kotonaan ja mitä mieltä he niistä ovat. Säännöt liittyvät muun muassa ikärajiin sekä pelien ja television katsomisen rajoituksiin. Kirja painottaa, että on tärkeää, että kaikki perheessä noudattavat yhdessä sovittuja sääntöjä. Myös Vaikuttajan I-osassa kirjoitetaan, että ihmisten tulee osata luottaa siihen, että kaikki noudattavat sääntöjä. Oppikirjojen tehtävissä oppilaita ohjataan pohtimaan kodin ja koulun sääntöjen oikeudenmukaisuutta sekä pohtimaan oman yhteisön sääntöjä ja keksimään niitä lisää.

Yhteiskunnassa on monia yhteisiä sopimuksia, jotka lisäävät turvallisuutta. Tällaisia sopimuksia on esimerkiksi TV-ohjelmien, elokuvien ja pelien ikäraajat. Jotkut sopimukset

lisäävät viihtymistä ja hyvää oloa. Niihin kuuluvat esimerkiksi kodin siisteys sekä toisten ihmisten arvostaminen. (Vaikuttaja I 2016, 15)

Yleensä perheissä on myös sääntöjä siitä, miten erilaisissa tilanteissa toimitaan. Aikuiset tekevät lopulliset päätökset säännöistä, mutta säännöissä täytyy ottaa huomioon myös lasten tarpeet ja mielipiteet. Lapsille pitää esimerkiksi antaa riittävästi aikaa leikkiin ja lepoon. -- On kuitenkin tärkeää, että kaikki perheessä noudattavat samoja, yhdessä sovittuja sääntöjä. Jos on sovittu, että aikuiset vievät vuorollaan roskat ulos tai kattavat ruokapöydän, he eivät voi laiminlyödä velvollisuuksiaan vetoamalla kiireeseen. (Me nyt I 2016, 36)

Kouluissa ja urheiluseuroissa on omat sääntönsä. Niitä noudattamalla on helpompi toimia yhdessä. Säännöt eivät voi kuitenkaan olla ristiriidassa Suomen lakien kanssa. Esimerkiksi urheiluseuran valmentaja ei saa tukistaa tai muulla lailla kurittaa valmennettaviaan, koska se on Suomen laissa kiellettyä. (Forum II 2016, 133)

Myös internetin säännöt sekä sääntöjen rikkominen verkossa on otettu oppikirjoissa huomioon. Kaikki kirjat käsittelevät aihetta, mutta erityisesti Me nyt II ja Vaikuttaja I käsittelevät sääntöjä, joita tarvitaan myös internetissä. Vaikuttaja II ottaa esille myös netiketin eli ”internetissä noudatettavat käytöstavat”.

Internetin käyttöä koskevat säännöt perustuvat lakeihin. -- Internetissä pätevät samat säännöt kuin muussakin elämässä. Nimittelyä, häirintää, kiusaamista tai muuta epäasiallista käytöstä ei tarvitse sietää verkossakaan. Epäasiallisen käytöksen seuraukset voivat olla vakavia, sillä internetissä tieto leviää nopeasti muille käyttäjille. (Me nyt II 2016, 90)

Oppikirjat käsittelevät myös seuraamuksia sääntöjen rikkomisesta. Kirjoissa kerrotaan, että lakia rikkoessa voi saada rangaistuksen. Esimerkkeinä rangaistuksista mainitaan sakko, vankeus ja yhdyskuntapalvelu. Me nyt II ja Vaikuttaja II lisäksi mainitsevat, että myös lapset joutuvat korvaamaan tahallaan aiheuttamansa vahingot.

Samalla tavalla kuin pelissä, myös yhteiskunnassa sääntöjen rikkomisesta, esimerkiksi toisen polkupyörän varastamisesta, on seuraamuksia. Jääkiekkopelissä kamppeluksesta tulee jäähy ja yhteiskunnan sääntöjen rikkomisesta voi seurata sakko. (Forum I 2016, 23)

5.3 Valta jakautuu demokraattisessa yhteiskunnassa

Erityisesti Forum- ja Vaikuttaja-sarjan oppikirjat sisältävät tietoa siitä, miten valta jakautuu demokraattisessa yhteiskunnassa. Aihetta lähestytään avaamalla termiä demokratia, joka on kaikissa kolmessa kirjasarjassa määritelty ”yhdessä päättämisenä”- Vaikuttaja I ja Me nyt I nimeävät demokratian myös kansanvalaksi.

Oikeus sanoa mielipiteensä, kompromissien tekeminen ja äänestäminen kuuluvat demokratiaan. Demokratia tarkoittaa, että kaikki osallistuvat yhteisistä asioista päättämiseen. Sana demokratia on peräisin antiikin Kreikasta ja tarkoittaa kansanvaltaa. (Me nyt I 2016, 18)

Sekä Forumin toisessa osassa että Vaikuttaja I -kirjassa demokratiaa ja päätösten tekemistä yhdessä perustellaan reilulla.

Jos yksi ihminen päättäisi kaikista asioista kysymättä muilta, hän olisi diktaattori. Se ei houkuttanut ketään. Epäreilua olisi sekin, että vain rikkaat saisivat päättää asioista. Niinpä päädyttiin yhdessä päättämiseen eli demokratiaan. (Forum II 2016, 142)

Asioista on reilua päättää yhdessä siten, että kaikki saavat kertoa mielipiteensä. Yhdessä päättämässä on kyse demokratiasta eli kansanvallasta. Kun erilaisista mielipiteistä keskustellaan yhdessä ennen päätöksen tekemistä, kaikilla on mahdollisuus vaikuttaa. (Vaikuttaja I 2016, 28)

Forum II -kirja lähestyy aihetta tarinalla, jossa risteilyalus haaksirikkoutuu saarelle ja aluksen eri-ikäiset ja eri puolelta maailmaa olevat ihmiset joutuvat koustamaan yhdessä asian ratkaisemiseksi. Joukossa on kirjan mukaan muun muassa rikkaita, viisaita, vanhoja ja johtajahenkisiä ihmisiä, joilla kaikilla on erilainen mielipide saarelta poispääsystä. Joukko päätyy äänestämään asiasta. Myös Me nyt I -kirjassa käsitellään päätösten tekemistä yhteisistä asioista ”autio saari” -nimisen tehtävän kautta, jossa oppilaiden tulee ryhmässä päättää, mitä tarvikkeita ottaisi mukaan autiolle saarelle.

Seuraavana päivänä eräs haaksirikkoutuneista pitää puheen: ’Tarvitsemme yhteisiä päätöksiä ja pikaisesti. Ehdotan, että äänestämme siitä, mikä vaihtoehtoista on paras. Jokaisella on yksi ääni.’ Saarelaiset päättävät toimia ehdotuksen mukaan. (Forum II 2016, 142)

Kuvitelkaa, että joudutte viettämään vuoden autiolla saarella. Mukaan saatte pakata tarvikkeita vain vieressä olevasta listasta. Tutustukaa listaan ja vastatkaa kysymyksiin. (Me nyt I 2016, 19)

Vallan jakautumista lähestytään kirjoissa koulukontekstista, erityisesti koulussa tapahtuvan äänestyksen ja oppilaskunnan kautta. Me nyt I -kirjassa demokratiaa havainnollistetaan luokassa pidettävän kokouksen ja kokouksessa tapahtuvan äänestyksen kautta. Vaikuttaja I -kirjassa demokratiakäsite otetaan esille myös koulukontekstista ja oppilaskunnan vaaleista käsin. Kuten Forum II -kirjassakin, myös Vaikuttajan ensimmäisen osan tarinassa demokratiaa lähestytään äänestyksen kautta, tarkemmin oppilaskunnan hallituksen valinnan kautta. Oppilaskunta tuodaan molemmissa opuksissa esille demokratiaa käsiteltäessä.

Myös Me nyt I käsittelee oppilaskuntaa ja oppilaskunnan hallitusta sekä sen tehtäviä erillisessä luvussa, mutta tekstissä ei erikseen mainita, että se on yksi demokratian muoto.

Oppikirjoissa kerrotaan, että oppilaskunnan hallituksen valinta tapahtuu äänestämällä. Vaikuttaja I -kirjassa on myös tehtävä, jossa oppilaiden tulee itse pohtia, minkälaisia tehtäviä oppilaskunnan vaalien järjestämisessä on. Me nyt I kertoo oppilaskunnan hallituksen valinnasta tarinassaan seuraavasti:

Oppilaskunnan hallitus edustaa oppilaskuntaa eli kaikkia koulun oppilaita. Usein oppilaskunnan hallitus valitaan siten, että oppilaat äänestävät siihen edustajan jokaiselta luokalta. Ennen äänestystä luokassa voidaan keskustella siitä, ketkä olisivat sopivia edustajia. (Me nyt I 2016, 21)

Kirjat kertovat myös oppilaskunnan hallituksen tärkeimmät tehtävät. Vaikuttaja I toteaa, että sen tehtävänä on keksiä ideoita ja ehdotuksia koulun viihtyvyyden ja koulun yhteishengen parantamiseksi sekä keskustella oppilaiden esittämistä ehdotuksista. Forum I avaa oppilaskunnan hallituksen tehtävää ja kertoo, että oppilaskunnan hallitus pyrkii tekemään koko koulua hyödyttäviä parannuksia. Me nyt I määrittelee oppilaskunnan tehtäväksi koulussa tehtäviin päätöksiin vaikuttamisen sekä erilaisten tapahtumien järjestämisen. Esimerkiksi Vaikuttaja II -kirjassa oppilaskunta on järjestänyt kevätkarnevaalit ja Me nyt I -kirjassa oppilaat ovat järjestäneet oppilaskunnan kanssa naamiaiset.

Vaikuttaja I esittelee demokratian muodot: suoran demokratian ja edustuksellisen demokratian. Myös Forum I kertoo erilaisista tavoista tehdä päätöksiä ryhmässä mutta ei nimeä niitä suoraksi tai edustukselliseksi demokratiaksi. Molemmat kirjat antavat demokratian muodoista esimerkkejä, jotka ovat lähellä oppilaiden elämää. Edustuksellinen demokratia selitetään sillä, että suora demokratia on vaikeaa isossa ryhmässä, koska suuressa ryhmässä kaikki eivät voi kertoa mielipidettään tai päättää asioista. Me nyt I ja Forum II mainitsevat demokratiaa käsittelevissä luvuissa myös sanan diktaattori, joka määrittellään ihmisenä, joka päättää kaikista asioista yksin.

Joissakin yhteisöissä tai asioissa kaikilla yhteisön jäsenillä on mahdollisuus vaikuttaa siihen, miten päätökset tehdään. Esimerkiksi luokassa saatetaan äänestää luokkaretken kohteesta. -- Pienessä yhteisössä -- on helppo kuulla kaikkien mielipide. -- suurissa yhteisöissä

valitaan joukko ihmisiä edustamaan yhteisön jäseniä. Valinta tapahtuu äänestämällä. Esimerkiksi koulussa on oppilaskunnan hallitus. (Forum I 2016, 22)

Pienessä ryhmässä kaikki ryhmän jäsenet voivat osallistua päättämiseen. Tätä kutsutaan suoraksi demokratiaksi. Suoraa demokratiaa on esimerkiksi, jos luokassa päätetään yhdessä kevätretken kohteesta, kun kaikki ovat paikalla keskustelemassa. -- Ison ryhmän jäsenet voivat valita edustajat, jotka tekevät päätökset koko ryhmän puolesta. Tällaista järjestelmää kutsutaan edustukselliseksi demokratiaksi. (Vaikuttaja I 2016, 29)

Kuten edellä mainittiin, erityisesti Forum II lähestyy demokratiaa vaalien kautta ja painottaa vaalien tärkeyttä demokratiassa. Oppikirjan tehtävissä oppilaita ohjeistetaan itse pohtimaan tilanteita, joissa ovat äänestäneet sekä miettimään, miksi vaaleja ylipäätään järjestetään. Tehtävissä myös käydään läpi toimimista äänestyspaikalla sekä ohjataan ottamaan selvää netistä, mitä vaalisalaisuus tarkoittaa. Vaaleista annetaan esimerkkejä kouluympäristöstä, kuten oppilaskunnan hallituksen valinta oppilaiden yhteisellä äänestyksellä. Oppilaskunnan hallitusta verrataan kansanedustajien valintaan. Myös Me nyt I -kirja mainitsee kansanedustajien ja presidentin valinnan yhtenä osana demokratiaa sekä heidän tehtävänsä päättää laeista ja säännöistä, mutta eduskunta-aihetta ei muutoin kirjassa käsitellä.

Vaikka demokratiassa kaikkien mielipiteitä kuunnellaan, täysi-ikäiset tekevät yleensä lopulliset päätökset tärkeimmistä asioista. Suomessakin tehdään päätöksiä ja valintoja, joista vain täysi-ikäisillä kansalaisilla on oikeus äänestää. Esimerkiksi kansanedustajia ja presidenttiä valittaessa ainoastaan yli 18-vuotiailla on oikeus äänestää. (Me nyt I 2016, 18)

Forum I & II sekä Vaikuttaja I & II sisältävät perustietoa keskeisistä valtiolimistä, kuten eduskunnasta, kansanedustajista, kansanedustajien valinnasta, pääministeristä, hallituksesta ja presidentistä. Forum II lähestyy aihetta tarinalla, jossa luokka tekee vierailun eduskuntaan. Vaikuttaja I myös kertoo, miten lait tulevat voimaan ja miten prosessi etenee. Samassa luvussa kerrotaan lyhyesti myös Euroopan unionista – muissa oppikirjoissa ei aihetta käsitellä. Oppikirjat kertovat myös Suomen päättäjien työtehtävistä ja niiden eroista sekä tehtävien merkittävyydestä. Kirjoissa tulee ilmi se, että hallitus, eduskunta ja presidentti tekevät kaikki yhteistyötä ja jokaisella taholla on oma tehtävänsä. Heidän työnsä nähdään tärkeänä. Erityisesti presidentin työn arvostus nostetaan esille. Vaikuttaja I -kirjassa on tehtävä, jossa oppilaan tulee pohtia virkkeen ”Presidentti on

Suomen keulakuva” tarkoitusta. Lisäksi kirjassa on tehtävä, jossa oppilasta ohjataan miettimään, millaisia taitoja ja tietoja kansanedustajilla pitäisi olla.

Kansalaiset voivat tavata presidenttiä, kun hän kiertää kotimaata matkoillaan. Presidentti on tärkeä mielipidejohtaja, jonka kokemusta ja osaamista kansalaiset arvostavat. (Vaikuttaja I 2016, 33)

-- ministerit työskentelevät hallituksessa. Hallituksella on paljon valtaa ja ministereillä paljon töitä. -- Pääministerin tärkein tehtävä on yhdessä muiden ministerien kanssa johtaa Suomea. Esimerkiksi viime viikolla päätimme [ministerit], montako tuntia viikossa koulussa opiskellaan eri oppiaineita. (Forum II 2016, 151)

Kansanedustaja Ozan Yanarin haastattelu kertoo yhden näkökulman kansanedustajan työn tärkeydestä:

Teemme päätöksiä, jotka liittyvät arkisiin asioihin, kuten kouluun, sairaaloihin, pyöräteihin, metsiin ja kaikkeen muuhun. Kansanedustajan tulee tehdä töitä paremman Suomen eteen, ja yksittäisen poliitikon teot ovat erittäin tärkeitä yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta. (Forum II 2016, 152)

Forum II-osassa ja Vaikuttaja II -kirjassa kerrotaan päätösvallan jakautumisesta myös kunnan tasolla. Kirjoissa painotetaan kuntien itsehallintoa ja kuntalaisten mahdollisuudesta päättää monista itseään koskevista asioista. Kirjoissa kerrotaan kunnanjohtajan ja kunnanvaltuuston tehtävistä. Erityisesti Vaikuttaja II -kirjassa keskitytään avaamaan kunnallisen tason päätöksentekoa. Useammassa luvussa kerrotaan kuntalaisaloitteista, kunnan luottamushenkilöistä, kunnanhallituksen lautakunnista, kuntavaaleista sekä kunnan viranhaltijoista. Lisäksi molemmissa opuksissa, sekä Forum II:n toisessa osassa että Vaikuttajan II-osassa, kerrotaan nuorisovaltuustosta – Vaikuttajan II-osassa on kokonainen luku, joka kertoo lasten mahdollisuuksista vaikuttaa kunnan asioihin. Forum II toteaa, että kaikissa kunnissa on nuorisovaltuusto ja se on nuorten ryhmä, joka vaikuttaa kunnan nuoria koskeviin päätöksiin. Nuorisovaltuuston vaaleissa voi kirjan mukaan äänestää koululaiset. Vaikuttajan toisessa osassa nuorisovaltuustosta kerrotaan näin:

Monessa kunnassa nuorten kuuleminen tapahtuu nuorisovaltuustossa tai vastaavassa vaikuttajaryhmässä. Nuorisovaltuustoon valitut nuoret edustavat ikätovereitaan, yleensä 13-18-vuotiaita kuntalaisia. Nuorisovaltuusto voi järjestää erilaisia tapahtumia, ja joissain kunnissa se saa osallistua kunnanvaltuuston kokouksiin. (Vaikuttaja II 2016, 30)

Me nyt I ja Vaikuttaja I käsittelevät myös kompromissia yhtenä tapana tehdä päätöksiä. Vaikuttaja I määrittelee kompromissin yhdessä päätetyksi, kaikille sopivaksi ratkaisuksi. Me nyt I määrittelee kompromissin yhdessä tehtynä päätöksenä, jossa kaikki luopuvat jostain tavoitteesta, kaikki saavat osan tavoitteestaan hyväksytyksi.

Kun erilaisia mielipiteitä sovitellaan yhteen, voi kompromissin tuloksena syntyä jotain uutta. Kompromissi voi olla alkuperäistä vaihtoehtoa parempi lopputulos. (Vaikuttaja I 2016, 46)

6 AKTIIVINEN KANSALAISUUS KUVATTUNA OPPIKIRJOISSA

Tämä tulosluku rakentuu perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) alakoulun yhteiskuntaopin oppiaineen sisällöistä johdetusta kahdesta eri teemasta: kansalaisen vaikuttamisesta sekä erilaisista yhteisöistä. Ensin esittelen, miten oppikirjat kuvaavat vaikuttamista, jonka jälkeen käsittelen oppikirjojen esille tuomia erilaisia yhteisöjä, kirjojen sisältöjä yhteistyöstä lähiyhteisöjen kanssa sekä vaikuttamista omissa lähiyhteisöissä. Vaikuttaminen on kirjojen yksi pääteemoista ja sitä käsitellään hyvin monipuolisesti. Aktiiviseen kansalaisuuteen kannustetaan ja ohjataan. Myös erilaiset yhteisöt esitellään ja lähiyhteisöissä kannustetaan vaikuttamaan.

6.1 Tähtäimessä vaikuttava kansalainen

6.1.1 Vaikuttamisen määrittelyä

Vaikuttaminen on yksi oppikirjojen kantavista teemoista. Jokaisen oppikirjan ensimmäisillä sivuilla mainitaan, että yksi yhteiskuntaopin opiskelun tavoitteista on oppia, miten jokainen voi vaikuttaa yhteiskunnassa. Vaikuttaja I sisältää kokonaisen jakson vaikuttamisesta. Me nyt II pitää sisällään jakson aktiivisesta kansalaisuudesta, joka sisältää kaksi lukua vaikuttamisesta. Samoin Forum-kirjasarja pitää sisällään kaksi lukua vaikuttamisesta. Lisäksi vaikuttamista käsitellään tai aihe mainitaan monissa yhteyksissä useissa eri luvuissa. Esimerkiksi demokratiaa käsiteltäessä viitataan vaikuttamiseen, koska ne liittyvät oleellisesti toisiinsa:

Demokratiassa jokaisella on yhtä suuri mahdollisuus vaikuttaa. (Forum II 2016, 143)

Vaikuttaja I on oppikirjoista ainoa, joka määrittelee sanan vaikuttaminen. Se määritellään osallistumiseksi ja erityisesti aktiiviseksi toiminnaksi:

Vaikuttaminen on osallistumista ja ihmisten kanssa tekemistä. Pelkkä asioista valittaminen ei vielä ole vaikuttamista, vaan vaikuttaminen on aktiivista toimintaa. (Vaikuttaja I 2016, 36)

Me nyt II taas määrittelee ainoana oppikirjana aktiivinen kansalaisuus -termin:

Aktiivinen kansalainen tarkoittaa esimerkiksi sitä, että sanoo mielipiteensä ja pyrkii vaikuttamaan ympäristössään oleviin asioihin. (Me nyt II 2016, 106)

Kirjat kertovat, että Suomen lain mukaan jokaisella on oikeus vaikuttaa yhteisiin asioihin. Lisäksi kirjoissa vedotaan jokaisen kansalaisen oikeuteen ilmaista oma mielipiteensä. Jokaisessa kirjassa mainitaan sananvapaus, ja Forum II ja Vaikuttaja I avaavat käsitettä laajemmin. Vaikuttaja I tuo esille myös sananvapauden kääntöpuolen, eli esimerkiksi sen, että blogikirjoituksen kommenttipalstalle saattaa tulla ilkeitä kirjoituksia tai negatiivista palautetta.

Kaikilla, myös sinulla, on oikeus olla mukana vaikuttamassa, kun yhteisistä asioista päätetään. Yhteiskunnassa kaikki ovat vaikuttajia. (Vaikuttaja I 2016, 9)

Lain mukaan lasta tulee kuunnella asioissa, jotka koskevat häntä. Sinulla on siis oikeus vaikuttaa omaan elämääsi, vaikka vanhempasi voivatkin tehdä sinua koskevia päätöksiä. (Forum I 2016, 26)

Forum I -osassa kerrotaan, että monilla asioille voi itse tehdä jotakin. Samoin Me nyt I -kirjassa otetaan esille, että koulussa on paljon asioita, joihin oppilaat voivat vaikuttaa. Forum I -kirjassa mainitaan, että jos näkee maailmassa jonkun epäkohdan, on hyvä miettiä, voiko itse asialle tehdä jotain. Kirja lisää, että vaikuttamisesta tulee myös hyvä mieli muille ihmisille. Samoin Vaikuttajan I -osassa kerrotaan, että vaikuttamalla voidaan pyrkiä muuttamaan asioita, joihin ollaan tyytymättömiä. Lähtökohtana vaikuttamiselle voidaan siis nähdä jonkin asian muuttaminen parempaan suuntaan. Forum II -oppikirjan tehtävissä oppilaan tulee itse pohtia, miksi vaikuttaminen on tärkeää.

Kun vaikutat asioihin, ne voivat muuttua ja saat hyvän mielen monille ihmisille. (Forum I 2016, 2)

Vaikuttamalla jokainen voi pyrkiä muuttamaan niitä asioita, joihin ei ole tyytyväinen. Joskus vaikuttamisen tavoitteena voi olla jonkin hyvän asian puolustaminen. (Vaikuttaja I 2016, 36)

Kirjat kannustavat vaikuttamaan, koska sillä tavoin saa oman mielipiteensä esille. Forum II ja Me nyt I rohkaisevat oppilaita olemaan aktiivisia:

Vaikuttaminen vaatii rohkeutta, mutta se on sen arvoista. Ei kannata jäädä odottamaan, että joku muu tekee asiat sinun puolestasi. Ne, jotka ovat aktiivisia, saavat mielipiteensä paremmin esille kuin ne, jotka eivät yritä vaikuttaa. (Forum II 2016, 146)

Oman mielipiteen sanominen vaatii joskus rohkeutta, mutta se kannattaa: silloin pääsee vaikuttamaan asioihin. (Me nyt I 2016, 18)

Kirjoissa tuodaan vahvasti esille se, että vaikuttamisen keinoja ja kohteita on useita ja on järkevää pohtia, mikä on hyvä tapa vaikuttaa. Esimerkit vaikuttamisesta ovat hyvin arkipäiväisiä ja osana oppilaiden arkea.

Vaikuttajan kannattaa pohtia, mikä on tavoitteen kannalta paras tapa vaikuttaa. (Vaikuttaja I 2016, 39)

On tärkeää toimia heikompien puolesta: sinä voit isompana sanoa suorat sanat esimerkiksi pienempien kiusaajille. -- Jos kotikadullasi autot ajavat vaarallisen lujaa, voit yhdessä aikuisen kanssa laittaa liikkeelle aloitteen hidasteista tai alhaisemmista nopeusrajoituksista. (Forum I 2016, 27)

Vaikuttaja I ja erityisesti Me nyt I nostavat esille, että vaikuttamista on hyvä suunnitella etukäteen. Me nyt I mainitsee, että yksi tapa valmistautua, on ottaa asiasta selvää esimerkiksi internetistä. Kirja kannustaa laatimaan strategian, jolla asiaa voidaan viedä eteenpäin. Kirja mainitsee myös yhteistyökumppanien kanssa yhteistyön tekemisen.

Kun halut koulutoveriesi kanssa muuttaa jotain asiaa koulussa, pohtikaa ensin, mikä olisi hyvä strategia asian edistämiseksi. -- Strategian voi laatia monella tavalla. Yksi tapa on miettiä ensin, kenen kanssa asiassa voisi tehdä yhteistyötä. Hyvä yhteistyökumppani voisi olla esimerkiksi koulun vanhempainyhdistys. -- Strategiaan voi kuulua myös adressi, johon kerätään nimiä asian puolesta. (Me nyt II 2016, 110)

6.1.2 Media vaikuttamisen kanavana

Vaikuttamista käsitellään median ja sosiaalisen median kautta. Vaikuttaja II -oppikirjan ensimmäisessä luvussa otetaan esille se, että media on tärkeä ja monipuolinen vaikuttamisen väline, ja sitä voi käyttää monella tavalla vaikuttamiseen:

Erilaisilla blogeilla tai mielipidekirjoituksilla ilmaistaan mielipiteitä ja osallistutaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Musiikilla tai valokuvilla voidaan myös ottaa kantaa tai ilmaista tunteita. (Vaikuttaja II 2016, 9)

Me nyt II nostaa esille median kautta vaikuttamisen luvussa, joka käsittelee erityisesti mediataitoja. Kirja viittaa vaikuttamiseen seuraavalla tavalla:

Mediataitoihin kuuluu -- kyky esittää omia mielipiteitä silloin, kun haluaa vaikuttaa asioihin. Vaikuttaminen voi tarkoittaa esimerkiksi oman mielipiteen puolustamista internetin keskustelussa tai kirjoituksen laatimista lehden yleisönosastoon. (Me nyt II 2016, 82)

Forum I myös mainitsee, että mediasta saa runsaasti tietoa maailman tapahtumista, ja tietämällä, mitä maailmalla ja omassa lähipiirissä tapahtuu, on mahdollista myös vaikuttaa asioihin. Kirjaan on haastateltu nuoria, joilta on kysytty sosiaalisen median hyötyjä heidän elämässään. Dantam, 17 vuotta, kertoo haastattelussa, kuinka sosiaalisen median kautta hän saa mielipiteensä kuuluviin ja pääsee vaikuttamaan yhteiskunnan asioihin.

Forumissa molemmissa opuksissa ja Vaikuttajan toisessa osassa mainitaan, että myös sosiaalisen median kautta voi vaikuttaa yhteiskunnan asioihin. Vaikuttaja II:ssa kerrotaan, että sosiaalisen median eli somen ansioista osallistuminen ja asioihin vaikuttaminen ovat tulleet helpommiksi, ja että esimerkiksi oman mielipiteen ilmaiseminen on somessa nopeaa ja helppoa. Kirja lisää, että some on erityisen tehokas väline vaikuttaa, koska sen avulla oma viesti voi saavuttaa monia ihmisiä yhdellä kerralla. Kirjassa myös kerrotaan, että pelkkää somessa mukana olemista ei lasketa vaikuttamiseksi. Kirjan tehtävissä oppilasta ohjataan pohtimaan, miten sosiaalisessa mediassa voi vaikuttaa ja antaa tekstissä seuraavia esimerkkejä vaikuttamisesta somessa.

Vaikuttamista ovat esimerkiksi tiedon jakaminen, keskustelu, mielipiteiden esittäminen ja niiden perusteleminen. Sen sijaan pelkkä sosiaalisessa mediassa mukana oleminen ei vielä yksinään ole tehokasta vaikuttamista. (Vaikuttaja II 2016, 14)

Vaikuttaminen on usein tehokkaampaa, kun mahdollisimman moni ihminen saa kuulla asiasta, johon yritetään vaikuttaa. Näkyvyyttä omalle asialle voi saada esimerkiksi sosiaalisen median kautta. (Vaikuttaja II 2016, 30)

Forum-kirjat kertovat esimerkkejä sosiaalisen median kautta vaikuttamisesta:

Vaikkapa koulujen lakkauttamista vastustavat ihmiset ovat yhdistäneet voimansa somen ryhmissä. Myös nuori bloggaja Martha sai valokuvillaan kouluihin parempaa ruokaa. (Forum I 2016, 92)

Hän [Tiinu, joka haluaisi auttaa nepalilaisia maanjäristyksen uhreja] voisi myös jakaa sosiaalisessa mediassa tietoa maanjäristyksestä. Kun ihmiset saavat lisätietoa ongelmasta, hekin haluavat ehkä tehdä jotain asian korjaamiseksi. (Forum II 2016, 146)

6.1.3 Vaikuttaminen kunnallisella tasolla

Forum II-osa ja erityisesti Vaikuttaja II -kirja ottaa erikseen esille vaikuttamisen kunnallisella tasolla. Vaikuttaja II -kirjassa kunnassa vaikuttamista koskevia lukuja on useampia. Oppikirjassa vedotaan asukkaiden oikeuteen vaikuttaa oman kuntansa asioihin. Lisäksi kirjassa korostetaan lasten ja nuorten oikeutta vaikuttaa kunnassa.

Ihmisillä on oikeus osallistua päätöksentekoon asioissa, jotka heitä koskevat. Kotikunnan asiat koskevat kaikkia kuntalaisia, joten kuntalaisilla on oikeus vaikuttaa kotikuntansa asioihin. (Vaikuttaja II 2016, 24)

Myös lapsilla ja nuorilla on oikeus olla mukana vaikuttamassa kunnan toimintaan. Heidän tietonsa ja toiveensa tulee ottaa huomioon, kun kunnassa tehdään heitä koskevia päätöksiä. Osallistumalla erilaisten asioiden suunnitteluun, päättämiseen ja toteuttamiseen lapset ja nuoret oppivat ottamaan vastuuta ja vaikuttamaan omaan elämäänsä. (Vaikuttaja II 2016, 30)

Forum II -kirjassa mainitaan termi kunnanvaltuusto ja selitetään sen tehtävä, mutta ainoastaan nuorisovaltuuston yhteydessä viitataan vaikuttamiseen:

-- kaikissa kunnissa on nuorisovaltuusto. Se on noin 13–18-vuotiaiden nuorten ryhmä, joka yrittää vaikuttaa kunnan nuoria koskeviin päätöksiin. Nuorisovaltuusto on valittu vaaleilla, jossa koululaisetkin saavat äänestää. (Forum II 2016, 135)

Nuorisovaltuustoa käsitellään myös Vaikuttaja I -opuksessa. Kirjan luvut aloittavassa tarinassa oppilaat tekevät ehdotuksen nuorisotalon perustamisesta, joka esitetään oppilaskunnan hallitukselle. Hallitus laatii ehdotuksesta aloitteen, joka annetaan nuorisovaltuustolle, ja joka voisi viedä sen taas eteenpäin kunnan päättäjäille. Nuorisovaltuuston tehtävänä kerrotaan olevan nuorten kuuleminen ja erilaisten tapahtumien järjestäminen sekä mahdollisuuksien mukaan kunnanvaltuuston kokouksiin osallistuminen.

Myös Vaikuttaja II mainitsee lasten mahdollisuuden tehdä kotikunnalle aloitteita ja avaa kuntalaisaloitetermiä kertomalla, että sen voi tehdä internetissä jostakin kuntaa koskevasta asiasta. Oppilaan tehtävissä ohjataan oppilasta tutkimaan, minkälaisia kuntalaisten tekemiä aloitteita löytyy kuntalaisaloite.fi-internetsivuilta. Kirjassa annetaan kuntalaisaloitteesta esimerkkejä:

Aloite voi koskea esimerkiksi uuden nuorisotalon tai pyörätien rakentamista tai leikkipuiston valaisua. Jos tarpeeksi moni kunnan asukas kannattaa aloitetta, kunnan päättäjät

käsittelevät sen. He päättävät, toteutetaanko aloite eli toimitaanko kunnassa aloitteessa esitetyllä tavalla. (Vaikuttaja II 2016, 24)

Vaikuttajan II-osassa myös mainitaan, että aktiiviset kuntalaiset voivat itse haakeutua päätöksentekijöiksi. Kirja ottaa yhtenä vaikuttamisen tapana esille kunnallisvaalit ja niissä äänestämisen:

Kuntalainen voi vaikuttaa omaan arkielämäänsä äänestämällä kuntavaaleissa, sillä kunta päättää monista arkielämään liittyvistä asioista, kuten päiväkodeista, kouluista, terveyskeskuksista, kirjastoista ja urheilukentistä. Kuntavaalien tulos vaikuttaa siihen, ketkä kotikunnassa päättävät kunnan asioista. (Vaikuttaja II 2016, 27)

Lisäksi Vaikuttaja II antaa vaikuttamismahdollisuuksista esimerkkeinä kotikunnan asioista käytävään julkiseen keskusteluun osallistumisen sekä yhteydenoton kunnan päätöksentekijöihin. Kirjassa kerrotaan, että lapset voivat muun muassa kirjoittaa sähköpostia kunnanvaltuutetuille ja tällä tavalla vaikuttaa kunnassa tehtäviin päätöksiin.

6.1.4 Omalla kulutuksella vaikuttaminen

Kirjoissa nostetaan esille ihmisten mahdollisuus vaikuttaa kulutuksellaan, toiminnallaan sekä omilla valinnoillaan ympäröivään maailmaan ja muihin ihmisiin. Forum II:ssa on aiheesta oma luku, Vaikuttaja käsittelee aihetta rahankäytön yhteydessä. Me nyt I käsittelee aihetta kahdessa eri luvussa.

Tuotteiden ostaminen on myös vaikuttamista. Jos monet ihmiset pohtivat ostamistaan ja tekevät siihen pieniä muutoksia, muutosten yhteisvaikutus voi olla merkittävä. (Me nyt I 2016, 76)

Me nyt I lähestyy aihetta tarinan kautta, jossa ystävykset ovat vaateostoksilla. Kaverukset kysyvät liikkeen myyjältä seuraavia kysymyksiä:

'Onko mahdollista, että joku lapsi on ommellut tämän?', Minni kysyy. 'Sellaisen ei pitäisi olla mahdollista. Yrityksemme on todella tarkka siitä, millaiset työolot vaatteitamme valmistavissa tehtaissa on', myyjä puolustautuu. 'Entä maksatteko reilua palkkaa työntekijöillenne?', Fatima kysyy tiukasti. 'Huomioittekö millään tavalla ympäristöasioita kasvatessaanne puuvillaa vaatteisiin?', Vivian kysyy kurtistaen kulmiaan. (Me nyt I 2016, 70)

Forum II sisältää tietoa maapallon rajallisesta määrästä luonnonvaroja ja niiden liiallisesta kulutuksesta. Kirja kannustaa tavaroiden säästämiseen ja

kierrättämiseen sekä roskien lajitteluun ja antaa konkreettisia esimerkkejä järkevistä kuluttamisesta. Lisäksi kirjassa on tehtävä, jossa oppilaan tulee etsiä netistä, mitä tarkoittaa hiilijalanjälki ja laskea laskurilla oman hiilijalanjälkensä.

Ostaessasi kannattaa pohtia, mistä, miten ja missä tavara on valmistettu ja pystyykö sen kierrättämään. (Forum II 2016, 172)

Vanhempien kanssa ne [vanhat, tarpeettomat vaatteet] voi laittaa myyntiin netin myyntisivuille tai viedä kirpputorille. (Forum II 2016, 172)

Pienillä teoilla voi säästää luontoa - roskien lajittelusta tulee pian tapa, kouluruokailussa voi ottaa lautaselle vain sen verran ruokaa kuin jaksaa syödä. Kauppaan voi ottaa kauppakassin tai käytetyn muovipussin. (Forum II 2016, 172)

Myös Vaikuttaja I -osassa kerrotaan, että aina ei tarvitse ostaa uutta tavaraa. Kirja mainitsee ainoana oppikirjana kestävän kehityksen ja viittaa sen periaatteiden olevan liiallisen ostamisen välttäminen sekä tavaroiden huolto, kierrätys ja uudelleenkäyttö. Kirjan tehtävässä pohditaan ostopäätöksiä:

Miten kaverit voivat vaikuttaa ostopäätöksiin? (Vaikuttaja I 2016, 59)

Vaikuttaja II:ssa kerrotaan, että tulevaisuuteen voi vaikuttaa omilla ja perheen ostopäätöksillä valitsemalla ympäristöystävällisiä tuotteita. Kirjan mukaan ympäristöystävällisten tuotteiden valmistuksessa on käytetty mahdollisimman vähän valmistusaineita sekä niitä voi käyttää uudelleen kierrättämällä. Kirjassa ohjataan oppilaita keskustelemaan kotona vanhempien kanssa, miten perheessä voisi lisätä ympäristöystävällisyyttä.

Ympäristön kannalta on järkevää hankkia sellaisia tavaroita ja palveluja, joissa käytetään mahdollisimman vähän raaka-aineita ja haitallisia aineita. Tärkeitä valintaperusteita ovat myös, miten kestävä tuote on ja voiko sen käyttää uudelleen kierrättämällä. (Vaikuttaja II 2016, 51)

Forum I ottaa esille ympäristön suojelun erityisesti koulukontekstissa. Kirjassa kerrotaan Vihreä lippu -tunnuksesta, joka voidaan myöntää kouluille. Vihreä lippu -toiminnan tarkoituksena on kirjan mukaan tähdätä koulun kehittämiseen niin, että siellä otetaan ympäristö huomioon paremmin. Tekstissä on myös konkreettisia esimerkkejä, joiden avulla voidaan suojella ympäristöä

koulussa. Kirjan tehtävien kautta oppilas voi pohtia oman koulun ympäristön suojelua.

Vaikuttajan ensimmäisessä osassa esitetään, että oma ostopäätös on valinta, jolla voi vaikuttaa siihen, miten erilaisia tuotteita valmistetaan. Samoin Me nyt I -oppikirjan mukaan vaikuttaminen edellyttää sitä, että ihmiset ovat kiinnostuneita tuotteen valmistustavoista. Me nyt I kertoo esimerkin siitä, miten muutos voi tapahtua ostopäätösten voimalla:

Tuotteita valmistaville yrityksille on yleensä tärkeää, että niiden maine säilyy hyvänä. Kun ihmiset kiinnittävät huomiota yrityksen toimintaan, se joutuu ehkä lopettamaan lapsityövoiman käytön tai parantamaan muuten työntekijöidensä työoloja. (Me nyt I 2016, 76)

Forum II kannustaa suosimaan suomalaisia tuotteita ja perustelee, miksi suomalaisia tuotteita kannatta ostaa. Oppikirjassa on tehtävä, jossa oppilaan tulee valita kotoaan 10 tuotetta ja ottaa selville, missä maassa tuotteet on valmistettu.

Kuluttajien kannattaa ostaa suomalaisia tuotteita. Jos suomalaiset tuotteet ovat suosittuja, niiden valmistaminen lisääntyy ja moni suomalainen saa työpaikan. Valtion verotulot kasvavat ja tuloilla ylläpidetään esimerkiksi kouluja. (Forum II 2016, 172)

Vaikuttaja I -oppikirjassa mainitaan, että tuotteen valmistustavoista ja ympäristöystävällisyydestä voi saada tietoa pakkausten erilaisista merkeistä. Jokainen oppikirjasarja sisältää tietoa pakkausmerkeistä. Me nyt I -kirjan mukaan merkit kertovat tuotteen eettisyydestä ja ympäristöystävällisyydestä – esimerkkinä kirjassa annetaan Pohjoismainen ympäristömerkki ja Reilun kaupan merkki. Myös Forum II esittelee Reilun kaupan, luomutuotteiden ja lähiruuan periaatteet ja hyödyt.

Ostajaa varten pakkauksissa on usein erilaisia merkkejä, jotka kertovat tuotteesta ja sen valmistustavoista. Merkeistä voi esimerkiksi nähdä, onko tuote kotimainen tai onko se valmistuksessa käytetty eläinkokeita. Ympäristömerkit kertovat tuotteen ympäristöystävällisyydestä ja Reilun kaupan merkki sitä, että tuotteen valmistajilla on reilut työolot. (Vaikuttaja I 2016, 59)

Me nyt I kuitenkin huomauttaa, että tieto tuotteista leviää nopeasti esimerkiksi sosiaalisen median kautta. Sosiaalisessa mediassa levitetty tieto ei myöskään aina ole luotettavaa. Tuotteista voi olla vaikeaa saada oikeaa tietoa.

Me nyt I on ainut oppikirja, joka ottaa huomioon lapsityövoiman kuluttamisnäkökulmasta. Kirjan mukaan kuluttamisessa tulee ottaa huomioon eettisiä

kysymyksiä eli sitä, mikä on oikein ja väärin. Kirja kertoo, kuinka tuotteen ostamisella on vaikutusta tuotteen tekijälle. Toisaalta kirjassa kerrotaan, kuinka eettisyyden huomioiminen kuluttamisessa ei ole aina helppoa, koska epäeettisesti valmistetut tuotteet ovat usein halvempia, kuin eettisesti valmistetut.

Kun ostat tietyn vaateen, tarjoat samalla työtä ja toimeentuloa vaateen tekijälle. Toisaalta, vaatteita voidaan valmistaa monenlaisissa oloissa. Jossakin maissa vaatteita valmistaa lapset, jotka tekevät työtä pienellä palkalla. Heidän työolosuhteensa voivat olla myös hankalat tai jopa vaaralliset. (Me nyt I 2016, 72)

Eettiset kysymykset ovat vaikeita, koska tuotteen eettisyys vaikuttaa usein sen hintaan. Eettiset kysymykset saattavat unohtua, jos tuotteen saa halvalla. Toisaalta epäeettisellä ostamisella voi olla vaikutuksia pitkälle tulevaisuuteen. Esimerkiksi uhanalaisten eläinten, kuten monien kalalajien, myyminen ihmisten ruuaksi ei ole järkevää. Se voi johtaa eläinlajien häviämiseen kokonaan. (Me nyt I 2016, 72)

6.1.5 Muut vaikuttamisen tavat ja paikat

Äänestäminen on vaikuttamisen tapa, joka nimetään jokaisessa kirjassa aivan ensimmäisenä. Se tuodaan esille usein demokratian yhteydessä:

Demokratiassa jokainen voi yhtä lailla vaikuttaa päätöksiin, sillä jokaisella on äänestysässä vain yksi ääni. Äänestämällä jokainen ilmaisee, mitä ehdotusta kannattaa. (Forum II 2016, 142)

Äänestykseen viitataan käsiteltäessä jo edelläkin mainittuja luokan keskeisiä äänestyksiä, oppilaskunnan vaaleja sekä kunnallis- ja eduskuntavaaleja. Vaikuttaja I -kirjassa oppilasta ohjataan pohtimaan, miksi äänestäminen on ylipäätään tärkeää. Lisäksi Me nyt II mainitsee neuvoa-antavan äänestyksen, joka tarkoittaa sitä, että esimerkiksi aikuisten on otettava huomioon äänestyksen tulos heidän päättäessään asioista. Kirja antaa neuvoa-antavasta äänestyksestä seuraavan esimerkin:

Yksi esimerkki neuvoa-antavasta äänestyksestä on helsinkiläisen koulun tapaus. Oppilaat pääsivät esittämään mielipiteensä, kun koululle pohdittiin uutta nimeä. Nimeksi valittiin ehdotus, jota oppilaat olivat kannattaneet eniten neuvoa-antavassa äänestyksessä. (Me nyt II 2016, 110)

Kirjat viittaavat vaikuttamiseen yhdellä tai kahdella virkkeellä myös muissa yhteyksissä. Mielipidekirjoituksen kirjoittaminen, adressin luominen tai

allekirjoittaminen sekä mielenosoitukseen osallistuminen ovat yksittäisiä vaikuttamisen tapoja, jotka mainitaan jokaisessa oppikirjassa.

Jos Tiinu haluaisi vaikuttaa vielä useampaan ihmiseen, hän voisi kirjoittaa asiasta sanomalehden mielipidepalstalle tai nettiin ja innostaa ihmisiä ymmärtämään nepalilaisten hätää. (Forum II 2016, 146)

Koulussa on paljon yhteisiä asioita, joihin oppilaat voivat vaikuttaa. Yksi vaikuttamistapa on adressi. Adressiin kerätään sellaisten henkilöiden nimiä, jotka kannattavat tai vastustavat jotain asiaa. (Me nyt II 2016, 106)

Jos mikään muu ei auttaisi, Niilo voisi järjestää mielenosoituksen, eli kerätä joukon ihmisiä vaatimaan turvallisempia katuja. (Forum II 2016, 146)

Forum II mainitsee yksittäisenä vaikuttamisen tapana tiedon levittämisen eri asioista ja ongelmien kertomisen eteenpäin, ja lisää, että tätä voi tehdä esimerkiksi valokuvaamalla ja kuvien jakamisella ja sosiaalista mediaa hyödyntämällä. Tämän lisäksi Forum I -kirjassa mainitaan, että jokainen voi vaikuttaa omalla toiminnallaan lähiympäristön viihtyisyyteen esimerkiksi laittamalla roskat roskiin. Lisäksi teos mainitsee, kuinka omalla käytöksellä voi vaikuttaa muiden ihmisten viihtyisyyteen ja turvallisuuteen. Kirja antaa tästä hyvin käytännönläheisen esimerkin:

Eri ihmiset kokevat erilaiset asia uhkaaviksi ja pelottaviksi. Vanhuksen mielestä kadulla seisoskeleva äänekkäs nuorisoryhmä voi olla pelottava, ja siksi kauppamatka saattaa jäädä väliin. Jos tervehdit ihmisiä ja annat tarvittaessa muille tilaa kulkea, lisää alueen viihtyisyyttä. (Forum I 2016, 59)

Vaikuttaja I mainitsee kampanjoinnin esimerkiksi oman lähikoulun puolesta yhtenä vaikuttamisen tapana. Vaikuttaja II esittää, että myös erilaiset tapahtumat ja tempaukset voivat olla vaikuttamista, ja kirja mainitsee sen olevan erityisen tehokasta, jos tapahtumista uutisoidaan tiedotusvälineissä. Oppikirjan tehtävissä oppilaalta kysytään, mihin asioihin hän haluaisi vaikuttaa omassa elämässään, ja lisäksi hänen tulee pohtia erilaisia keinoja siihen eli miettiä, mikä olisi paras tapa vaikuttaa kyseiseen asiaan.

Vaikuttajan toisen osan mukaan jokainen voi myös vaikuttaa siihen, että tulevaisuus on Suomessa turvallinen. Kirjan mukaan oppilaan kannattaa miettiä, millaisen maailman haluaa jättää tulevilla asukkaille ja millaisia tekoja se vaatii

ihmisiltä tällä hetkellä. Kirjassa on lisäksi tehtävä, jossa oppilaan tulee pohtia, miten hän voi vaikuttaa siihen, että Suomi on turvallinen maa.

Paras tapa huolehtia turvallisuudesta on pitää huolta toisista ihmisistä ja lähiympäristöstä. Oman perheen, kavereiden ja ympäristön hyvinvointi vaikuttaa kaikkien viihtyvyyteen ja turvallisuuteen. -- Tekemällä yhteistyötä osallistumalla aktiivisesti ja välittämällä toisista ihmisistä Suomi on tulevaisuudessakin hyvä paikka asua ja elää. (Vaikuttaja II 2016, 71)

Me nyt I -oppikirja käsittelee vaikuttamista myös vapaaehtoistyön näkökulmasta. Kirjassa oppilaat pohtivat, miten voisivat vaikuttaa siihen, että kaikki maailman lapset pääsisivät kouluun ja päättävät kerätä rahaa vapaaehtoistyöllä ja lahjoittavat rahat lapsityön vastustamiseen. Vaikuttamiseen ei viitata suoraan, mutta toiminnan voi nähdä vaikuttamisena, koska oppilaiden toiminnan tavoite on jonkun asian edistäminen. Myös Forum II -osassa mainitaan, että rahan antaminen keräykseen tai itse kerääjäksi ilmoittautuminen on yksi helppo tapa vaikuttaa.

Myös suomalaiset voivat auttaa kehitysmaita. Esimerkiksi kouluissa järjestetään keräyksiä ja tapahtumia, joista saatu raha annetaan kehitysmaiden lasten koulunkäynnin tukemiseen. Jo pieni summa voi turvata lapsen koulunkäynnin. (Me nyt II 2016, 124)

Me nyt II mainitsee yksittäisenä vaikuttamisen tapana kyselyn, jonka oppilaskunta voi koulussa teettää. Kyselyssä kaikki oppilaat voivat sanoa oman mielipiteensä esimerkiksi kasvisruokapäivästä. Sama kirja mainitsee yhtenä tapana vaikuttaa keskustelutilaisuuden, jossa jokainen voi tuoda äänensä kuuluviin:

Joissakin kouluissa on järjestetty kaikille oppilaille avoimia keskustelutilaisuuksia, joissa keskustellaan yhteisistä asioista. Niissä voidaan tuoda oman mielipiteensä esille. (Me nyt II 2016, 110)

Kirjoissa on useita vaikuttamisen tapoja, joita voi toteuttaa yksin, mutta erityisesti Forum II ja Vaikuttaja II erikseen kannustavat vaikuttamaan yhdessä muiden kanssa. Kirjat kertovat yhdessä vaikuttamisen olevan tehokasta. Vaikuttajan toinen osa toteaa, että yhdessä vaikuttaminen on lisäksi helpompaa sekä useamman ihmisen mielipiteellä on suurempi painoarvo. Forum II nimeää joitakin tapoja, joiden avulla voi vaikuttaa ryhmässä. Kirja antaa esimerkkejä kansalaisjärjestöistä ja järjestöistä, kuten Suomen Punaisen Ristin, Suomen luontoliiton, Unicefin ja partion sekä mainitsee myös puolueet vaikuttamisen kanavina.

Kirjassa myös ohjataan oppilaan tehtävissä etsimään tietoa eri yhdistyksistä, kuten Allergia- ja astmaliitosta, sekä järjestöistä, kuten 4H-kerho ry:stä, WWF:stä ja Unicefista ja pohtimaan, mihin yhdistyksiin itse kuuluu. Myös Vaikuttaja I mainitsee omien kaverien kanssa toimimisen sekä järjestön toimintaan osallistumisen olevan yhdessä vaikuttamisen väyliä.

Kansalaisjärjestöissä ihmiset toimivat yhdessä maailman saavuttamiseksi. -- Järjestöt keskittyvät usein jonkin tietyn asian parantamiseen. (Forum II 2016, 147)

Puolue on ryhmä, johon kuuluvat ihmiset ajattelevat monesta asiasta suunnilleen samalla tavalla. Puolueella on yhteinen ajatus siitä, millainen olisi hyvä yhteiskunta. -- 18-vuotiaana hän [tekstin esimerkkihenkilö Tiinu] voisi äänestää vaaleissa valitsemaansa puoluetta. (Forum II 2016, 147)

Yhden ihmisen kirjoittama mielipidekirjoitus saa yleensä vain vähän huomiota. Kun suurempi ihmisjoukko imaisee yhdessä mielipiteensä, se yleensä huomioidaan paremmin. (Vaikuttaja II 2016, 30)

6.1.6 Vaikuttamiseen tarvitaan taitoja

Oppikirjoissa on otettu esille myös joitakin taitoja, joita tarvitaan vaikuttajana yhteiskunnassa.

Vaikuttajan ensimmäisen osan mukaan vaikuttamiseen tarvitaan sekä tietoa että taitoa. Kirjan mukaan vaikuttaminen on erityisen tehokasta, kun tietää, millä tavalla asioista päätetään. Vaikuttaja II lisää, että parhaan tuloksen saa, kun osaa valita oikeat vaikuttamiskeinot ja on yhteydessä oikeisiin henkilöihin oikeaan aikaan. Lisäksi kirjasarjassa kerrotaan, että vaikuttamisen taitoja voi jokainen harjoitella.

Vaikuttamisen taitoina Vaikuttajan I-osassa nähdään keskusteleminen, kuunteleminen, osallistuminen, asioista sopiminen, kantaa ottaminen ja välittäminen. Forum-kirjasarjassa ei suoranaisesti puhuta vaikuttamisen taidoista, mutta sarja nostaa esille taidon keskustella rauhallisesti sekä perustella oman mielipiteensä, jotta demokratia toimisi yhteiskunnassa. Myös Me nyt I mainitsee omien mielipiteiden perustelun, sekä toisten mielipiteiden kuuntelemisen ja kunioittamisen tärkeyden päätettäessä yhteisistä asioista.

Keskustelemalla voi ratkaista erimielisyyksiä ja löytää yhteisiä ratkaisuja. Keskustelutai-toja ovat puhuminen ja toisen kuunteleminen sekä oman mielipiteen perusteleminen. (Vaikuttaja I 2016, 39)

Demokratiassa jokainen voi yrittää vakuuttaa muut siitä, että oma ehdotus on paras. Tähän tarvitaan taitoa perustella oma mielipiteensä. Esimerkiksi erään luokan yhteisestä vap-puudesta esitettiin kaksi ehdotusta: osa ehdotti Kärppien pelipaitoja, sillä Kärpät oli juuri voittanut jääkiekon Suomen mestaruuden. Osa halusi pukeutua käärmeiksi, sillä luokka oli juuri vierailut käärmenäyttelyssä ja käärmepuku olisi halvempi. Ennen äänestystä kumpikin osapuoli sai esittää mielipiteensä. (Forum II 2016, 142)

On tärkeää, että omat mielipiteet perustellaan. Mielipiteiden perustelemista kannattaa harjoitella. Voit miettiä, miksi jokin asia on mielestäsi tärkeä. Miksi jokin asia kannattaa tehdä sillä tavalla kuin ehdotat? (Me nyt I 2016, 18)

Vaikuttaja I viittaa sananvapauteen ja siihen, että sen käyttö, erityisesti omien mielipiteiden ilmaiseminen asiallisesti, vaatii taitoa – saman asian voi ilmaista monella eri tavalla. Vaikuttaja II mainitsee, että mielipiteitä on helpompi perustella, kun ne perustuvat tietoon. Vaikuttaja I lisää, että esimerkiksi mielipidekirjoitusta kirjoittaessa, adressia kerätessä ja päättäjiin yhteydessä ollessa tarvitsee taitoja:

Mielipidekirjoituksen laatijan pitää osata muodostaa oma mielipide ja kirjoittaa se selkeästi ja perustellusti. Adressin kerääjän täytyy osata innostaa ihmisiä allekirjoittamaan adressi. Yhteydenotto päättäjiin vaatii tiedonhankintataitoja, ja asian esittely päättäjille taas vaatii esiintymistaitoja. (Vaikuttaja I 2016, 39)

Me nyt II ottaa esille mielipiteiden esittämisen taidon mediassa:

Mediataitoihin kuuluu vielä kyky esittää omia mielipiteitä silloin, kun haluaa vaikuttaa asioihin. Vaikuttamien voi tarkoittaa esimerkiksi oman mielipiteen puolustamista internetin keskustelussa tai kirjoituksen laatimista lehden yleisönosastoon. (Me nyt II 2016, 82)

Me nyt I -oppikirja käsittelee myös palautteen antamisen taitoa. Kirjan mukaan esimerkiksi luokassa on hyvä yhdessä keskustella, miten palautetta annetaan.

Ennen palautteen antamista kannattaa keskustella, millaista on hyvä palaute ja miten palaute annetaan. Luokka voi sopia, että jokainen saa sanoa mielipiteensä. Toisten toimintaa voi arvostella, mutta hyvässä hengessä. Tavoite on, että ongelmat ratkaistaan yhdessä, jotta jatkossa voitaisiin toimia paremmin. On myös tärkeää antaa myönteistä palautetta. Muiden henkilökohtaisia ominaisuuksia ei pidä arvostella. (Me nyt I 2016, 26)

Vaikuttaja I lisää, että kaikilla on taitoja ja vahvuuksia, joista on hyötyä ryhmälle. Kirjassa painotetaan toisten huomioon ottamista, yhteisten ratkaisujen löytämistä, omien mielipiteiden perustelemista ja muiden kuuntelemista, jotta ryhmässä vaikuttaminen olisi onnistunutta. Kirja ottaa esille myös

kompromissin tekemisen, koska ihmiset eivät ole aina asioista samaa mieltä. Tällöin tarvitaan erityisesti taitoja kuunnella eri mielipiteitä, neuvotella eri näkemyksistä ja tehdä niiden pohjalta päätösehdotus. Me nyt I-kirjan mukaan kompromissin teossa osapuolien tulee kuunnella toisiaan ja heillä tulee olla halua sopia erimielisyys.

Vaikuttamaan pyrkivän ryhmän jäsenten täytyy sopia yhteisistä tavoitteista ja keinoista, joita käytetään. Taitava ryhmän jäsen ottaa toiset tasa-arvoisesti huomioon ja pyrkii löytämään yhteisiä ratkaisuja. Sopiminen voi olla joskus vaikeaa, mutta jos kaikki muistavat perustella omat mielipiteensä ja kuunnella muita, ryhmä pystyy keskustelemalla löytämään yhteisen ratkaisun. (Vaikuttaja I 2016, 40)

Vaikuttaja I -kirjassa on erikseen mainittu taitoja, joita vaikuttamisessa oppilaskunnassa tarvitaan. Taidoksi on kirjattu seuraavia asioita:

Oppilaskunnassa vaikuttaminen on keskustelemista ja toisten mielipiteiden kuuntelemista. Oppilaskunnan edustajat tarvitsevat hyviä keskustelutaitoja, kun he selittävät asioista muille, neuvottelevat, tekevät yhteenvetoja, väittelevät ja perustelevat mielipiteitään. (Vaikuttaja I 2016, 44)

Oppikirjojen tehtävissä ohjataan oppilaita harjoittelemaan ja pohtimaan vaikuttamisen taitoja. Muun muassa Vaikuttaja I -oppikirjassa oppilaan tulee pohtia, minkälaisia taitoja tarvitaan esimerkiksi mieliruokapäivään vaikuttamisessa. Myös mielipiteiden esittämistä ja perustelemista harjoitellaan oppikirjojen tehtävien kautta. Me nyt I ja II -oppikirjoissa on oppilaan tehtäviä, joissa oma väite tai mielipide tulee perustella. Vaikuttajan I- ja II-osan sekä Forum II -oppikirjan tehtävissä oppilasta ohjataan harjoittelemaan mielipidekirjoituksen tekemistä. Forum II kertoo ohjeita siihen, miten mielipidekirjoitus tehdään. Ohjeisiin kuuluu muun muassa tiedon etsiminen aiheesta sekä mielipiteiden perustelu ja esimerkkien kertominen. Ohjeiden alla on seuraava tehtävä:

- a.) Valitse alla olevista asioista yksi, jonka koet sinulle tärkeäksi ja jonka puolesta olisit valmis vaikuttamaan:
  - hyvät urheilukentät
  - pidemmät kesälomat
  - kaikille nuorille tabletit kouluun
  - koulukiusaaminen lopetettava
  - parempi kouluruoka
  - liito-oravia suojeltava
  - joku muu, mikä?
- b.) Miten vaikuttaisit valitsemasi asian puolesta?
- c.) Kirjoita mielipidekirjoitus valitsemasi asian parantamiseksi.

Vaikuttaja I -kirjan tehtävissä harjoitellaan myös adressin kirjoittamista:

Kirjoita vetoamus eli adressi jonkun asian puolesta. Voit esimerkiksi pohtia, mitä haluaisit säilyttää tai muuttaa koulussasi. Vetoamuksessa on hyvä kuvailla riittävän selkeästi, mitä haluat vetoamuksellasi saada aikaan ja miksi. (Vaikuttaja I 2016, 48)

Me nyt I -oppikirjassa on tehtävä, jossa oppilaiden tulee harjoitella kokouksen pitämistä. Tehtävän lisäksi on annettu ohjeet, miten ennen kokousta ja kokouksessa toimitaan. Kirjassa on ehdotuksia kokouksen asialistalle, joita oppilaat voivat käyttää halutessaan. Ohjeidenannossa kerrotaan, että kaikilla kokoukseen osallistujilla tulee olla mahdollisuus kertoa oma mielipiteensä ja asioista tulee päättää keskustelemalla tai tarvittaessa äänestämällä. Kirjassa on myös useita tehtäviä, joissa oppilaiden tulee keskustella keskenään jostakin asiasta ja perustella mielipiteitään ja antaa rakentavaa palautetta. Me nyt I- ja II-osissa on tehtävinä myös väittelyitä, joissa tulee osata perustella eri näkökantoja. Kantaa tulee myös ottaa kirjan tehtävässä, jossa tulee joko kannattaa viikoittaista kasvisruokapäivää tai vastustaa sitä:

Koulussa järjestetään äänestys kasvisruokapäivästä. Tee pari kansa kampanjajuliste, jossa otat kantaa oman vaihtoehdosi puolesta. Opettaja arpoo, kumpaa kantaa kukin pari edustaa. -- Kampanjajulisteen tarkoituksena on innostaa äänestämään. Hyvä kampanjajuliste myös osoittaa, miksi jokin vaihtoehto olisi hyvä. Muista että oman asian hyviä puolia saa esitellä, mutta muita vaihtoehtoja ei saa moittia. (Me nyt 2016, 107)

6.2 Aktiivinen kansalainen osana yhteisöjä

6.2.1 Kansalainen yhteisöjen jäsenenä

Oppikirjoissa selitetään, mitä yhteisöt tarkoittavat ja mikä niiden merkitys on ihmisten elämässä. Tämä tapahtuu jo oppikirjojen ensimmäisissä luvuissa. Selitys on sijoitettu kirjan alkuun, koska yhteisöjen kautta pyritään selittämään, mitä yhteiskunta tarkoittaa. Yhteisö määritellään kirjoissa ihmisten muodostamana ryhmänä. Forum I ja Me nyt I lisäävät, että yhteisön jäseniä yhdistää jokin yhteinen asia, ja yhteisöllä on usein jokin yhteinen tavoite. Jokaisessa kirjassa kerrotaan, että yhteiskunta muodostuu erilaisista yhteistöistä. Kirjojen mukaan näitä yhteisöjä ovat perhe, harrastukset, asuinalue, kaveriporukka, koulu ja esimerkiksi saman nettipelin pelaajat. Yhteisöjä lähestytään erityisesti oppilaiden omasta

elämästä, kuten koululuokasta ja perheestä, käsin. Forum I -kirjan mukaan on olemassa pieniä yhteisöjä, kuten perheet ja koululuokat, sekä suuria yhteisöjä, kuten valtiot ja kunnat. Tähän lisätään, että pienissä ja suurissa yhteisöissä päätöksenteko ja vaikuttaminen on erilaista.

Jokainen ihminen on samaan aikaan monen ryhmän jäsen, myös sinä. Synnyt perheenjäseneksi. Olet suomalainen, jonkin koulun ja luokan oppilas. Urheilut kenties jossakin joukkueessa tai harrastat jotain muuta. Monilla on omat kaveriporukkinsa. Ihmisten muodostamia ryhmiä sanotaan yhteisöiksi. -- Uusia yhteisöjä myös syntyy koko ajan, koska asioiden tekeminen yhdessä on helpompaa, mukavampaa tai halvempaa kuin yksin. (Vaikuttaja I 2016, 12)

Joukko ihmisiä saattaa pitää samanlaisesta musiikista. He eivät kuitenkaan välttämättä muodosta yhteisöä. Sen sijaan perhe ja koululuokka ovat yhteisöjä. Yhteiskuntaopissa harjoitellaan, miten erilaisissa yhteisöissä toimitaan ja miten niissä vaikutetaan asioihin. (Me nyt I 2016, 14)

Vaikuttaja I mainitsee, että moniin yhteisöihin liitytään omasta tahdosta, kuten harrastuksiin, mutta joihinkin yhteisöihin kuuluminen on taas välttämättömyyttä – esimerkiksi jonkin maan kansalaisena tai perheen jäsenenä oleminen on yleensä pysyvää. Forum I ja Vaikuttaja I käsittelevät perheteemaa. Kirjoissa tuodaan ilmi, että kaikki perhemuodot ovat yhtä arvokkaita. Forumin ensimmäisen osan tehtävissä ohjataan oppilaita tutkiskelemaan omaa perhettä muun muassa sukupuun piirtämisellä.

Perhe on yleensä ensimmäinen yhteisö, johon ihminen elämässään kuuluu. Monissa perheissä on äiti, isä ja eri-ikäisiä lapsia. Perheitä on monenlaisia. (Vaikuttaja I 2016, 13)

Suunnittele käsitteen perhe ympärille käsitekartta, johon kirjoitat ajatuksia omasta perheestäsi ja perheistä yleensä. Kuvita käsitekarttasi. (Me nyt I 2016, 29)

Me nyt I -viittaa yhteisöjä käsittelevässä luvussa yhteisön jäsenten yhteistyön sujuvuuteen ja merkitykseen – esimerkiksi koulussa oppilaat ja opettajat tekevät yhteistyötä luokassa. Kirja lähestyy yhteisöjä hyvin oppilaille läheisen ja tärkeän aiheen, koulun, kautta. Myös Forum I painottaa yhteen hiileen puhaltamisen tärkeyttä. Kirja liittyy yhteisöihin ja yhteisöjen toimintaan oleellisesti myös säännöt, joiden mukaan on helpompi toimia yhdessä yhteisöissä. Oppikirjan tehtävissä oppilaita muun muassa ohjataan pohtimaan oman yhteisön sääntöjä ja kirjoittamaan ylös oman kaveriporukan säännöt.

Hyvässä yhteisössä kaikki sen jäsenet tekevät parhaansa, että tavoite toteutuu. Esimerkiksi luokkasi on yhteisö, jonka tavoite on, että kaikki oppivat ja viihtyvät koulussa. – Jokaisella yhteisön jäsenellä on tärkeä osansa onnistumisessa. Jos esimerkiksi jääkiekkjoukkueen huoltaja ei ole teroittanut luistimia, eivät hyvätkään pelaajat pysty pelaamaan niin hyvin kuin osaisivat. (Forum I 2016, 14)

Jos jalkapallossa ei olisi sääntöjä, ei peliä voisi pelata, eikä sitä voisi kutsua jalkapalloksi. -- Joissain yhteisöissä kirjoitettuja sääntöjä ei tarvita. Esimerkiksi ystävien kesken yhteiselo sujuu luonnostaan. (Forum I 2016, 23)

Forum I määrittelee lähiyhteisön alueeksi, jossa oppilas asuu ja liikkuu päivittäin. Yksi tärkeä lähiyhteisö, jonka Forum II -kirja ja Vaikuttaja II esittelevät on kotikunta. Vaikuttaja II -kirja on keskittynyt kokonaisen jakson verran kunnan tehtäviin, palveluihin, päätöksentekoon, kuntalaisten vaikuttamismahdollisuuksiin ja kunnanvaltuustoon. Samoin Forum II kertoo tarinan muodossa perustietoa kunnan tehtävistä yhden luvun verran sekä sisältää aukeaman, jossa neljä lasta ympäri Suomen kertoo omasta kotikunnastaan. Nämä kunnat ovat keskenään erilaisia, erikokoisia ja tarjoavat eri verran palveluita. Kirjan tehtävissä ohjataan oppilasta pohtimaan omaa lähiyhteisöään ja kirjoittamaan kuvauksen kotikunnastaan.

Kotikunta on monille tärkeä lähiyhteisö. Kotikunta yhdistää ihmisiä ja moni on ylpeä omasta kotikunnastaan. (Vaikuttaja II, 20)

Myös oppikirjojen tehtävissä viitataan yhteisöihin ja ohjataan oppilaita tutkimaan omia lähiyhteisöjään. Sekä Vaikuttaja I -opuksessa että Forum I -kirjassa on tehtävä, jossa oppilaiden tulee pohtia, mihin yhteisöihin itse kuuluvat. Forum I myös ohjaa oppilasta pohtimaan, miksi ihmiset ylipäätään muodostavat yhteisöjä.

6.2.2 Aktiivinen kansalainen yhteistyössä lähiyhteisöjen toimijoiden kanssa

Oppikirjoissa on useita tehtäviä, jotka ohjaavat oman kotikuntaan, harrastukseen ja kouluun liittyvien asioiden havainnointiin ja yhteisöihin liittyvän tiedon etsimiseen:

Millaisia sääntöjä on omassa yhteisöissäsi? (Forum I 2016, 23)

Selvitä kuinka monta jäsentä kuuluu koulusi oppilaskunnan hallitukseen. (Vaikuttaja I 2016, 45)

Minkä kunnan asukas sinä olet? (Forum II 2016, 155)

Ota selvää, kuka on kotikuntasi kunnanjohtaja. (Vaikuttaja II 2016, 29)

Tee parin kanssa tai ryhmässä mainos kotikunnastasi. Tuokaa esiin kuntanne hyviä puolia. Esittäkää mainos luokalle. (Vaikuttaja II 2016, 32)

Tutki kotikuntasi yrityksiä. Valitse yksi yritys, ja selvitä sen toimiala. (Vaikuttaja II 2016, 41)

Ota selvää missä sijaitsee sinua lähinnä oleva varuskunta. (Vaikuttaja II 2016, 69)

Yllä olevat tehtävänannot ja kysymykset ohjaavat oppilaita hakemaan tietoa jostakin tietystä yhteisöstä ja sitä kautta myös perehtymään niiden toimintaan.

Yhteistyö lähiyhteisöjen toimijoiden kanssa tulee ilmi Forum II -kirjan tarinasta, jossa luokka tekee vierailun kunnantalolle tapaamaan kunnanjohtajaa. Oppilaat kyselevät tarinassa kunnanjohtajalta kysymyksiä ja hän kertoo työstään. Tarina näyttää esimerkkiä siitä, että vierailu kunnantalolla on mahdollinen ja hyödyllinen. Samassa kirjassa luokka tekee retken myös eduskuntaan ja ”presidentinlinnaan”. Näitä tahoja ei kuitenkaan voida määritellä lähiyhteisöjen toimijoiksi. Forum I -kirjassa on myös tehtävä, joka kannustaa oppilaita vierailemaan läheisessä vanhainkodissa ja haastattelemaan sen asukkaita vapaavalintaisilla kysymyksillä. Tämä on kuitenkin oppikirjojen ainut tehtävä, joka suoraan ohjaa oppilaita konkreettisesti tutustumaan omiin läheisiin yhteisöihin.

6.2.3 Lähiyhteisöissä vaikuttaminen

Kirjat lähestyvät vaikuttamisen tapoja paljolti koulumaailmasta. Jokaisessa oppikirjassa vaikuttamista lähestytään tarinalla koulusta, jossa yksittäinen oppilas tai oppilaat ovat päättäneet vaikuttaa johonkin asiaan koulussa. Tarinat koskevat kouluruokailua. Tarinoissa nuoret haluavat vaikuttaa jollakin tavalla esimerkiksi ruoan valintaan tai laatuun. Vaikuttaja I -teoksessa oppilas tekee blogin mieliruo-
kapäivän puolesta ja koko luokka tekee asian puolesta adressin, jonka he vievät

oppilaskunnan hallitukselle, joka edelleen esittää sen koulun rehtorille. Forum I -opuksessa kerrotaan lyhyt tarina skotlantilaistytöstä Marthasta, joka alkoi kuvata koulunsa ruokia blogiin ja sai sillä huomiota ja muutosta aikaan koko Iso-Britanniassa. Me nyt I -kirjassa oppilaat kuulevat kasvisruokapäivän loppuvan ja haluavat tehdä asialle jotain. Oppilaat ovat yhdessä keksineet asian ajamiseksi erilaisia strategioita, muun muassa adressin ja ehdotuksen luomisen, joiden tavoitteena on pitää kasvisruokapäivä voimassa.

'Minä ja Igor selvitettiin, että kasvisruokapäiviä järjestetään monissa muissakin kouluissa. Löysimme tietoa, että ensimmäinen vuosi on ollut aina vaikea.' - 'Monilla on ollut negatiivisia asenteita kasvisruokaa kohtaan -- Mutta asenteet ovat muuttuneet ajan myötä positii-visemmiksi. Samalla kasvisruoan kaataminen suoraan biojätteisiin on vähentynyt.' (Me nyt I 2016, 108–109)

'Meillä pitäisi olla mahdollisuus valita, mitä laitamme suuhumme', Maija totesi äkäisenä. 'Mitä jos ehdotettaisiin, että koulussa olisi mieliruokapäivä? Se voisi olla vaikka kerran kuussa ja siihen saisivat oppilaatkin vaikuttaa. Eikö se olisikin reilua?', Veera ehdotti. (Vai-kuttaja I 2016, 36)

Kirjoissa tuodaan selkeästi ilmi se, että oppilaiden tulisi saada vaikuttaa koulussa tapahtuviin asioihin. Oppikirjojen tehtävissä ohjataan oppilasta itse pohtimaan, pääseekö oppilaat vaikuttamaan koulussa koskeviin päätöksiin, mi-hin asioihin oppilaat voivat koulussaan vaikuttaa ja millä tavoin sekä mitä itse oppilaana haluaisi koulussa mahdollisesti muuttaa.

Myös oppilaat voivat vaikuttaa siihen, mitä koulussa tapahtuu. Monissa kouluissa kysytään oppilaiden mielipidettä ennen kuin tehdään päätöksiä. Oppilaiden mielipiteet ovat tärkeitä, sillä he ovat asiantuntijoita heitä itseään koskevissa asioissa. Oppilailla on yleensä hyviä ajatuksia vaikkapa siitä, miten luokat saadaan viihtyisiksi tai millaisia liikuntaväli-neitä koulun pihalla voisi olla. (Me nyt I 2016, 22)

Me nyt II viittaa vaikuttamiseen koulukontekstissa kertoessaan yritteliäisyydestä, jonka kirja mieltää aktiivisuutena ja haluna vaikuttaa asioihin omassa elä-mässään:

Koulussa yritteliäisyys voi tarkoittaa sitä, että oppilaat järjestävät yhdessä erilaisia tapah-tumia. He voivat myös pyrkiä vaikuttamaan eri tavoin siihen, että koulua olisi mukava ja viihtyisä paikka. (Me nyt II 2015, 146)

Me nyt I lähestyy vaikuttamista myös kotikontekstista. Kirjassa oppilaat keskustelevat koulussa heidän vaikuttamismahdollisuuksistaan kotona. Kirjan tarinassa luokan oppilas Fatima myöhemmin palaa tähän oppilaiden väliseen

keskusteluun keskustellessaan isänsä kanssa. Isän ja tyttären keskustelussa tulee ilmi oppilaiden erilaiset vaikuttamismahdollisuudet kotona, mitä Fatima pitää epärealistina:

'Äiti kysyy usein mielipidettäni. Esimerkiksi kun suunnittelemme lomamatkaa, äiti kysyy, minne minä haluaisin mennä', Vivian sanoo --. 'Meiltä kysytään aina perjantaisin, mitä haluamme syödä lauantaina. Se on kivaa!', Minni innostuu. 'Minä saan päättää, mitä radiokanavaa kuunnellaan autossa silloin kun minä olen kyydissä', Igor muistaa. 'Teillähän on paljon vaikutusmahdollisuuksia', opettaja toteaa. (Me nyt I 2016, 34)

'Isä, me puhuimme tänään koulussa asioista, joihin lapset voivat vaikuttaa kotona.' '-- Vivianilta kysytään, mihin hän haluaisi lähteä lomalle. Ja sitten he menevät sinne!' (Me nyt I 2016, 44)

Vaikuttamisen tapa, joka tuodaan jokaisessa kirjassa esille, on koulun oppilaskunnan toiminta. Esimerkiksi Forumin I-osassa kerrotaan, että jos oppilas haluaa vaikuttaa koulun toimintaan, hän voi asettua ehdolle oppilaskunnan hallitukseen.

Hallitus valitaan usein vaaleilla. Jotta saisit muut oppilaat äänestämään sinua, sinun on kerrottava heille, mitä asioita aiot ajaa hallituksessa ja miksi juuri sinä olisit hyvä ehdokas. (Forum I 2016, 27)

Kirjoissa kerrotaan useita esimerkkejä siitä, mihin asioihin oppilaskunta voi vaikuttaa. Esimerkit liittyvät suurimmaksi osin koulun viihtyvyyden lisäämiseen ja erilaisten juhlien tai tilaisuuksien järjestämiseen. Vaikuttajan ensimmäisen ja toisen osan oppikirjatehtävissä oppilaiden tulee miettiä, miksi on tärkeää, että koulun oppilaskunta voi vaikuttaa koulun asioihin ja miten oppilaskunta voisi tukea esimerkiksi nuorisotilan perustamista.

Oppilaskunnan hallitus pyrkii tekemään sellaisia parannuksia, jotka hyödyttävät koulussa kaikkia. Oppilaskunta voi vaikuttaa koulun viihtyvyyteen esimerkiksi koristelemalla koulun seiniä. Oppilaskunta voi myös järjestää erilaisia teemapäiviä ja juhlia tai toimittaa koulun lehteä. (Forum I 2016, 27)

'Meidän koulun kotisivuilla lukee, että oppilaskunta parantaa oppilaiden vaikuttamismahdollisuuksia. Sen tehtävä on edistää koulun oppilaiden yhteistä toimintaa.' (Me nyt I 2016, 21)

He [oppilaskunta] myös keksivät itse ideoita ja ehdotuksia asioista, joilla voitaisiin parantaa kouluviihtyvyyttä ja koulun yhteishenkeä. -- Oppilaskunnassa vaikuttaminen on keskustelemista ja toisten mielipiteiden kuuntelemista. (Vaikuttaja I 2016, 44)

Me nytin I-osassa ja Vaikuttaja I -kirjassa tuodaan myös ilmi, että oppilaat voivat tehdä oppilaskunnan hallitukselle ehdotuksia, joita hallitus käsittelee. Tällä

tavalla hallitukseen kuulumattomat oppilaat voivat vaikuttaa kouluympäristössä hallituksen kautta. Me nyt I lisää, että vanhemmat voivat vaikuttaa koulun asioihin vanhempainyhdistyksen avulla.

7 POHDINTA

7.1 Tulosten tarkastelu ja johtopäätökset

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää, miten kuudessa alakoulun yhteiskuntaopin oppikirjassa kuvataan demokraattista yhteiskuntaa ja aktiivista kansalaisuutta. Teemat johdettiin perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) yhteiskuntaopin oppiaineen sisällöistä. Teemoiksi nousivat demokraattisen yhteiskunnan arvopohja, oikeudet ja velvollisuudet sekä vallan jakautuminen demokraattisessa yhteiskunnassa. Näiden lisäksi opetussuunnitelman sisällöistä teemoiksi päätyivät vaikuttava kansalaisuus sekä yhteisöt ja yhteistyö lähiyhteisöjen kanssa.

Tutkimani materiaali nostaa hyvin esiin demokratian ydinasioita. Esittelemäni Euroopan neuvoston (2016) käsitelmä kulttuuri- ja demokratiaosaamisen osatekijöistä sisältää osaamisen neljä osa-aluetta, jotka ovat arvot, asenteet, taidot ja tieto ja kriittinen ymmärrys. Näitä samoja teemoja tuovat esille myös useat tutkijat, kuten Kerr (1999) Korsgaard (2001) sekä Tomperi ja Piattoneva (2005). Tutkimusaineistossani kaikki osa-alueet esiintyvät jossakin muodossa. Aihealueet liittymät osittain toisiinsa ja niitä käsitellään myös rinnakkain.

Ihmisarvo, lähimmäisen kunnioittaminen ja kaikkien samanarvoisuus korostuivat oppikirjoissa. Kirjat painottavat, että ihmisiä ei voi asettaa paremmuusjärjestykseen ja jokainen on hyvä jossakin. Kirjojen perusteella voidaan todeta, että yksi demokraattisen yhteiskunnan tärkeimmistä arvoista on ihmisten välinen yhdenvertaisuus. Tämä teema nostetaan esille jokaisessa oppikirjasarjassa. Kirjat huomioivat eri sukupuolet, terveet, sairaat, vammaiset, rikkaat, köyhät, eri uskonnot, ihonvärit sekä enemmistöt ja vähemmistöt. Tulokseni myötäilevät hyvin Euroopan neuvoston käsitelmällä, jossa ihmisarvo, yhdenvertaisuus ja monikulttuurisuus nostetaan peruspilareiksi. (Euroopan neuvosto 2016, 8). Tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta käsitellään monesta ei näkökulmasta – sen yhteydessä viitataan usein lakeihin ja oikeuksiin, jotka ovat kaikille samat. Tematiikkaa kulkee punaisena lankana kirjojen ensimmäisistä sivuista aina opusten loppuun asti.

Demokraattisessa toimintakulttuurissa yksi osaamistekijöistä on demokratian arvostaminen. Se nähdään yhtenä tärkeänä arvotekijänä, jotta kansalainen voi osallistua yhteiskunnassa (Euroopan neuvosto 2016, 8). Demokratia nähdään oppikirjoissa tärkeänä päämääränä. Tutkimuskohteena olleet oppikirjat eivät arvioi kriittisesti suomalaisen demokratian toteutumista laajemmin, mikä on nähtävä puutteena, jos ohjenuorana pidetään Rautiaisen (2012, 15–16) kannanottoa siitä, että yhteiskunnan kriittinen tarkastelu on hyvä ottaa opetuksessa huomioon. Teemasta on kuitenkin yksittäisiä nostoja, kuten että demokraattisessa maassa kaikki asiat eivät kuitenkaan toteudu demokratian arvojen mukaisesti. Tästä esimerkkinä on toteamus, että vähemmistön oikeuksia ei aina ole otettu huomioon. Kirjoissa myös mainitaan, että kansalaisten oikeudet, erityisesti lapsen oikeudet, eivät aina toteudu Suomessa tai Suomen rajojen ulkopuolella. Virta (2000, 66) toi esille tutkittuaan yläkoulun yhteiskuntaopin oppikirjoja sen, että yhteiskunnallisia epäkohtia ei tuoda esille, vaan vaikeat ja ajankohtaiset sosiaaliset ongelmat jätetään käsittelemättä tai niitä käsitellään varovasti.

Peilaan edelleen tuloksia Euroopan neuvoston käsitelmalliin liittyen arvoihin ja tietoon. Kirjat avaavat oikeuden käsitettä laaja-alaisesti. Suomen kansalaisten moninaisia oikeuksia esitellään ja oikeuksia kytketään eri yhteyksiin. Oppikirjat painottavat oikeuksien kuulumista kaikille kansalaisille tasa-arvoisesti. Käsitteinä perusoikeudet ja ihmisoikeudet esitellään. Mielestäni ihmisoikeuksia olisi voinut käsitellä vielä kattavammin, koska on näyttöä, että tieto ihmisoikeuksista edistää kunnioitusta ja suvaitsevaisuutta, sekä väkivallattomuuden ja syrjimättömyyden kulttuuria (UNESCO 2016, 37). Myös velvollisuudet otetaan esille oikeuksien rinnalla ja ne kuvataan hyvin arkisina asioina lasten elämästä. Lait ja säännöt liitetään oikeuksiin, ja niitä mainitaan useita. Lakeihin viitataan oppikirjoissa useissa eri yhteyksissä, pelien ikärajoista ihmisten syrjintään. Monissa yhteyksissä lakeja ei kuitenkaan avata sen enempää. Säännöt taasen esitetään oppilaiden näkökulmasta, esimerkiksi koulun ja kodin kontekstista.

Asenteet nousivat esille rinnakkaisesti arvojen kanssa. Oppikirjoissa heijastui avoimuus ja kunnioitus erilaisia maailmankatsomuksia ja kulttuurista

toiseutta kohtaan. Nämä ovat asenteita, joita myös Euroopan neuvosto (2016, 8–9) korostaa.

Euroopan neuvosto (2016) näkee muun muassa analyttiset ja kriittiset ajattelutaidot yhtenä tärkeänä osaamistekijänä, joita kansalaisten tulisi osata osallistuaan aktiivisesti demokraattisessa toimintakulttuurissa (Euroopan neuvosto 2016, 9–10). Oppikirjoissa nimetään esimerkinomaisesti tällaisiksi taidoiksi keskustelemisen, kuuntelemisen, toisten kunnioittamisen, osallistumisen, asioista sopimisen, kantaa ottamisen ja välittämisen. Rautiainen (2017, 18) näkee keskustelun demokratian perusilmentymänä, joten keskustelun harjoitteluun kouluissa on erityisen olennaista. Oppikirjojen tehtävissä oppilaita ohjataan ja kannustetaan harjoittelemaan ja pohtimaan vaikuttamisen taitoja, kuten mielipiteen perustelemista. Euroopan neuvoston tärkeäksi pitämistä taidoista myös yhteistyötaidot näkyivät oppikirjoissa siten, että ryhmässä vaikuttamisen taitoja käsitellään, ja muun muassa toisten mielipiteiden kuunteleminen ja kunnioittaminen mainitaan. Myös Korsgaard (2001, 13) näkee kommunikaatio- ja neuvottelutaidot tärkeinä aktiiviseksi kansalaiseksi kasvussa. Koska kyseessä on oppikirjat, on niiden rooli taitojen harjoittamisessa kuitenkin rajallinen. Taitoharjoitteluun kannustavat kirjojen sisältämät tehtävät, joiden tavoitteena on antaa valmiuksia esimerkiksi rakentavaan väittelyyn.

Tämän tutkimuksen pohjalta voidaan todeta, että kirjat pääsääntöisesti antavat oppilaalle hyvät perustiedot demokratiasta ja demokraattisesta yhteiskunnasta mukaillen Euroopan neuvoston käsitelmää. Kirjat käsittelevät sekä osallistavaa että edustuksellista demokratiaa ja muun muassa kunnallisen tason päätöksentekoa kuvataan. Tosin yksi kirjasarja ei käsittele kunnallista päätöksentekoa eikä nimeä demokratian muotoja. Päätöksenteko esitetään oppikirjoissa ”helpo” toimintana. Puolueiden välisistä eturistiriidoista, kulissien takaisesta toiminnasta, päätösten ja prosessien hitaudesta ja hankaluudesta ei mainita. Demokratia kuitenkin tuodaan lähelle oppilasta ja esimerkit ovat lasten elämästä.

Vaikuttaminen on yksi oppikirjojen kantavista teemoista. Näin aktiivinen kansalaisuus, joka voidaan nähdä vastuun ottamisena yhteisistä asioista ja

osallistumisena asioiden hoitamiseen (Laitinen & Nurmi, 2007, 11–12), näyttäytyy tutkimieni kirjojen ytimessä. Kirjoissa painotetaan sitä, että jokaisella kansalaisella tulisi olla samat oikeudet rakentaa yhteiskuntaa. Kirjoissa demokratia kuvataan syvempänä ilmiönä, ei ainoastaan järjestelmän ominaisuutena. Se esitetään osana kansalaisten arkea ja yhteisöjä – tätä Tomperi ja Piattoneva (2015, 248) kutsuvat radikaalidemokratiaksi. Äänestäminen on vaikuttamisen tapa, joka nimitetään jokaisessa kirjassa aivan ensimmäisenä. Samoin mielipidekirjoituksen kirjoittaminen, adressin luominen tai allekirjoittaminen sekä mielenosoitukseen osallistuminen ovat tapoja, jotka mainitaan jokaisessa kirjassa vaikuttamisen väylinä.

Oppikirjat lähestyvät vaikuttamista koulumaailmasta käsin – koulun rooli nähdään vaikuttamisen mahdollistajana. Oppilaan mahdollisuuksia vaikuttaa koulussa pidetään tärkeänä. Muun muassa koulun oppilaskunnan toiminta tuodaan jokaisessa kirjasarjassa esille. Kirjoissa korostetaan sitä, että vaikuttamisen keinoja ja kohteita on useita, ja on järkevää pohtia, mikä on hyvä tapa vaikuttaa. Esimerkit vaikuttamisesta ovat hyvin arkipäiväisiä ja osana oppilaiden arkea ja yhteisöjä. Media ja sosiaalinen media vaikuttamiskanavana huomioidaan. Yksi oppikirja esittelee lapsen vaikuttamista perhepiirissä kotona. Kirjoissa nostetaan esille myös kansalaisen mahdollisuus vaikuttaa kulutuksellaan, toiminnallaan sekä omilla valinnoillaan sekä ympäröivään maailmaan että muihin ihmisiin. Luonto ja ympäristö esitetään kirjoissa vaikuttamisen kohteina. Oppikirjat tuovat siis esille sekä konventionaalisen että ei-konventionaalisen vaikuttamisen muotoja (Virta & Kaihari 2011, 103). Yksi kirja kertoo kansalaisjärjestöistä ja järjestöistä, joissa vaikuttaminen mahdollistuu.

Vaikuttamiseen liittyen osoitetaan myös yksilön vastuut ja mahdollisuudet – vastuu ei ole vain suurilla päätöksentekijöillä, vaan jokainen voi vaikuttaa sekä omaan lähiyhteisöiden asioihin, että laajempiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Oppikirjat eivät rakennu vaikuttamisen instituutiokeskeisyydelle. Cantellin (2005, 47–48) peräänkuuluttamat yksilön mahdollisuudet tulevat huomioiduksi. Kirjoissa käsitellään vaikuttamista lähinnä paikallisella tasolla, eikä niinkään

globaalista näkökulmasta. Oppikirjan teemoja olisi yleisestikin voitu tarkastella vielä enemmän myös kansainvälisistä näkökulmista.

Oppikirjoissa kuvataan, mitä yhteisöt tarkoittavat ja mikä niiden merkitys on ihmisten elämässä. Lähiyhteisöt esitellään ja esimerkit ovat lähellä oppilaan arkea. Suoranaisia viittauksia yhteistyöhön lähiyhteisöjen kanssa on kirjoissa kaipaasti. Esimerkkejä oli tutustumisesta oman kunnan asioihin ja maininta vanhainkotivierailuista. Jo nyt selvityksen mukaan lähes kolmasosa kouluista toteuttaa yhteistyötä seurakuntien, nuoriso-, kulttuuri-, kirjasto-, ja vapaa-ajantoimien kanssa (Opetushallitus 2011, 42–43). Näitä lähiyhteistyön muotoja olisi ollut hyvä avata enemmän.

Virta (2002), havaitsi yläkoulun yhteiskuntaopin oppikirjoja tutkiessaan, että kirjoissa ei huomioitu yhteiskunnan jatkuvaa muutosta. Tutkimuskohteenani olleet uudet, vuoden 2014 opetussuunnitelmaan perustuvat oppikirjat kuitenkin selkeästi toivat esiin sen, että jokainen kansalainen voi yhdenvertaisesti vaikuttaa yhteiskunnan kehityksen suuntaan ja omiin yhteisöihinsä. Oppikirjat kannustavat oppilaita pohtimaan ja analysoimaan asioita, ja monet kirjojen tehtävistä ohjaavat refleктоimaan asioita oman elämän kannalta. Virran (2000, 55) tutkimuksessa yläkoulun oppikirjojen sisältö ei ohjannut analysoimaan tai kysymään kysymyksiä. Näyttää siltä, että nykyisiin oppikirjoihin on noussut painotuksia, joita aiemmissa oppikirjoissa ei ole käsitelty.

Koulukiusaamista käsitellään, mutta mielestäni sen yleisyyteen nähden suppeasti. Myös nettikiusaaminen mainitaan. Kiusaamiseen ja syrjintään otetaan tiukka kanta, ja yhdessä esimerkissä kehoitetaan kiusaamista havaitsevaa sanomaan suorat sanat pienempää kiusaavalle. Teema olisi kuitenkin ollut helppo linkki nostaa esiin laajemminkin oppilaiden, kaikkien ihmisten, yksilöllisyyttä ja aktivoida arvokeskustelua. Ihmisten erilaisuus tuodaan esille, muun muassa erilaiset perheet ja vähemmistöt esitellään, mutta lähinnä luettelomaisella otteella. Henkilökohtainen koskemattomuus mainitaan ainoastaan yhdessä oppikirjassa. Nyky-yhteiskunnassa kipeänä ongelmana esiin tulevaa rasismia käsiteltiin myös vain yhdessä oppikirjassa. Ajankohtaisesti paljon uutisoitua terrorismia ei

kuvattu millään tavalla. Tulee mieleen, olivatko nämä liian vaikeita aiheita käsiteltäviksi, vai liittyykö näiden asioiden puuttuminen yhteiskunnan nopeaan muutokseen. Onko niin, että se mikä nyt on ajankohtaista, ei ole ollut mahdollista ennakoita silloin, kun näitä oppikirjoja kirjoitettiin.

Koska tutkimuksen kohteena oli kirjat, on haasteellista arvioida, miten niiden sisältö vaikuttaa oppilaiden toimintaan ja kokemukseen käytännön tasolla. Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvu on kuitenkin yhteydessä oppilaan kokemukseen, mitä Tomperi ja Piattonevakin (2005, 266) peräänkuuluttavat: demokraattiset tiedot ja taidot tulevat merkityksellisiksi vasta toiminnassa. Oppikirjan on mahdollista antaa vain kapean kurkistuksen koulun arkeen. Opuksia tutkimalla ei tavoiteta sitä todellisuutta, mitä luokkahuoneessa aidosti keskustellaan, opitaan ja ymmärretään. Oppikirjojen sisällöt muuttuvat toiminnaksi silloin, kun ne otetaan osaksi luokkahuoneen arkea. Tästä syystä oppikirja yksissään ei voi antaa todellista kokemusta vaikuttamisesta tai aktiivisesta kansalaisuudesta, mutta se voi kannustaa ja ohjata oppilaita vaikuttamaan omissa yhteisöissään ja omassa arjessaan. Yhteiskuntaopin oppikirjat pyrkivät vakuuttamaan oppilaat siitä, että omalla osallistumisella ja vaikuttamisella on aidosti merkitystä.

POPS:issa (2014) todetaan, että ”Yhteiskuntaopin opetuksen tehtävänä on tukea oppilaiden kasvua aktiivisiksi, vastuuntuntoisiksi ja yritteliäiksi kansalaisiksi. Oppilaita ohjataan toimimaan erilaisuutta ymmärtävässä, ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa kunnioittavassa moniarvoisessa yhteiskunnassa demokratian arvojen ja periaatteiden mukaan.” (POPS 2014, 260.) Tutkielmani perusteella oppikirjat tukevat tätä tavoitetta. Näiden kirjojen kautta voidaan tukea oppilaiden kasvua opetussuunnitelman tavoitteiden mukaisesti.

7.2 Tutkimuksen luotettavuus ja jatkotutkimushaasteet

Tutkimukseni kohdistuu oppikirjoihin. Ennen tutkimukseni alkamista tämä oppikirjamateriaali ei ollut minulle tuttua ja täten lähdin tutkimukseni tekoon ilman ennakkokäsityksiä ja -asenteita. Tämä antoi hyvän pohjan tutkimukseni luotettavuudelle. Olen pyrkinyt noudattamaan hyvän tieteellisen käytännön

periaatteita kaikissa tutkimuksen ratkaisuisissa ja kysymyksissä. Kuitenkin, analyysi on aina myös tutkijan subjektiivisia näkemyksiä tutkittavasta asiasta. Eri-tyisesti laadullisessa tutkimuksessa tutkija joutuu jatkuvasti tutkimuksensa varrella pohtimaan tekemiään ratkaisuja ja ottamaan kantaa sekä analyysin kattavuuteen että työn luotettavuuteen (Eskola & Suoranta 2008, 208).

Lincoln ja Guba (1985) ovat kuvanneet tutkimuksen luotettavuuden arviointia neljällä eri kriteerillä, joita tutkijan on pohdittava. Kriteereinä ovat: 1.) totuusarvo 2.) sovellettavuus 3.) pysyvyys ja 4.) neutraaliuus. (Lincoln & Guba 1985, 290.) Sisäinen validiteetti, ulkoinen validiteetti, reliabiliteetti sekä objektiivisuus ovat vastaavia, perinteisiä tutkimuksen arvioinnin kriteerejä (Tynjälä 1991, 390). Laadullisessa tutkimuksessa reliabiliteetti- ja validiteettitermit ovat saaneet monenlaisia tulkintoja, koska käsitteet kytkeytyvät alun perin kvantitatiiviseen tutkimukseen (Hirsjärvi ym. 2010, 232). Edellä mainittuja Lincolnin ja Guban luomia kriteerejä voi käsitellä myös vastaavuuden, siirrettävyyden, tutkimustilanteen arvioinnin ja vahvistettavuuden näkökulmasta, joita seuraavaksi tarkastelen. (Lincoln & Guba 1985, 295–300.)

Lincoln ja Guba ovat nimenneet kvalitatiivisen tutkimuksen totuusarvon kriteeriksi käsitteen vastaavuus (credibility). Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimuksen tulosten tulee kertoa tutkimuskohteesta ja tutkittavasta asiasta. (Lincoln & Guba 1985, 296.) Olen rajannut tutkimuskysymykset huolella ja olen pitäytynyt niissä koko tutkimuksen ajan. Vastaavuutta voi parantaa erilaisin tekniikoin (Tynjälä 1991, 390). Tutkimuksen luotettavuutta voidaan parantaa mm. triangulaatiolla eli tutkimusmenetelmien yhteiskäytöllä (Hirsjärvi ym. 2010, 233). Tässä tutkimuksessa käytettiin vain yhtä tutkimusmenetelmää, oppikirja-analyysia sisällönanalyysin keinoja käyttäen. Luotettavuutta olisi voinut lisätä esimerkiksi haastatteleamalla luokanopettajien ajatuksia oppikirjojen demokratiakasvatussisällöstä.

Lincoln ja Guba tuovat esille myös kvalitatiivisen tutkimuksen tulosten siirrettävyyden (transferability). Tulosten siirtäminen toiseen kontekstiin on

riippuvainen siitä, miten samanlaisia tutkittu ympäristö sekä ympäristö, johon tuloksia sovelletaan ovat. Tutkijan tulee kuvata aineistonsa sekä tutkimuksensa, jolloin itse tutkimustulosten hyödyntäjä voi arvioida tulosten soveltamista eri tilanteisiin. (Lincoln & Guba 1985, 290, 298.) Koska kyseessä olivat tietyn oppiaineen oppikirjat, tutkimusta ei voi yleistää oppiaineen tai kirjojen ulkopuolelle. Laadullisen tutkimuksen tavoitteena ei tosin olekaan tilastollisten yleistyksien saavuttaminen (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 85). Olen kuitenkin edellä avannut yksityiskohtaisesti tutkimusanalyysin kulun ja näin olen tehnyt tutkimukseni läpinäkyväksi. Hirsjärvi kollegoineen (2010) korostavat, että laadullisen tutkimuksen luotettavuutta voidaan kohentaa selostamalla tarkasti tutkimuksen eri vaiheita sekä kuvaamalla tarkkaan tutkimusprosessin toteuttaminen (Hirsjärvi ym. 2010, 232). Olen raportoinut tutkimuksen vaiheet yksityiskohtaisesti, jolloin joku toinen voisi toteuttaa tutkimuksen samoin periaattein. Tutkimus on siis mahdollista toistaa ja tulokseksi saataisiin mitä luultavimmin samankaltaisia tuloksia. Tutkimusaineisto oli rajattu tiettyihin yhteiskuntaopin oppikirjoihin ja analyysi tehtiin huolellisesti tutkimuskysymyksissä pitäytyen.

Tutkijan tulee ottaa luotettavuutta pohtiessaan huomioon ulkoista vaihtelua aiheuttavia tekijöitä. Tätä voidaan kutsua tutkimustilanteen arvioinniksi (dependability), joka kertoo sen, kuinka hyvin tutkimuksen tulokset pysyvät samana tutkimuksen toistettaessa uudestaan tismalleen samana. (Lincoln & Guba 1985, 190.) Tämän tutkimuksen aineistona ei ollut henkilöitä, joten kaikki henkilöihin ja aineiston laatuun liittyvät pohdinnat rajautuvat pois automaattisesti. Muuttuvia tekijöitä ei oppikirjoissa ole, koska tutkimuskohteena kirjat ovat staattisia.

Vahvistettavuus (confirmability) kertoo siitä, ovatko tutkimustulokset juuri tutkimuskohteesta, vai onko tutkijan ennakkoluulot, mielenkiinnon kohteet ja mielipiteet vaikuttaneet tuloksiin (Lincoln & Guba 1985, 290). Eskola ja Suoranta (1998) toteavat, että tutkijan tulee myöntää olevansa itse tutkimuksen ensisijainen tutkimusväline. Tekijä siis on oman tutkimuksensa tärkeä luotettavuuden kriteeri. (Eskola & Suoranta 1998, 211.) Tuomen ja Sarajärven (2009) mukaan

tarkastellessa laadullisen tutkimuksen luotettavuutta nousee esiin kysymys objektiivisesta tiedosta. Koska tutkija on tutkimusasetelman luoja ja tulkitsija, on lähes väistämätöntä, etteikö tutkijan henkilökohtaiset ominaisuudet vaikuta siihen, mitä hän havainnoi. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 134–136.) Tässä tutkimuksessa neutraaliuteen on pyritty ja tutkimustulokset eivät ole omia mielipiteitani. Myös aineiston koodaus on jonkinlainen sekoitus tutkijan ennakkoluuloja ja aineiston tulkintaa. Koodaamista voidaan periaatteessa jatkaa loputtomiin, ja aina voidaan löytää uusia näkökulmia ja koodattavia asioita. Siten aineistoa ei koskaan voi ammentaa loppuun saakka. Tästä syystä tutkijan tulee itse osata päättää, milloin aineisto on koodattu riittävän kattavasti. (Eskola & Suoranta 2008, 156–157.) Tässä tutkimuksessa analyysiin on käytetty runsaasti aikaa, mikä puoltaa tutkimuksen luotettavuutta (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 142).

Tähän tutkimuksen aineistoon ei otettu mukaan oppikirjojen kuvia, ellei ne muodostuneet selkeästi teksteistä. Myös kuvat saattavat pitää sisällään tietoa tai huomioita, jotka kuitenkin tässä tapauksessa ovat jääneet tutkimuksen ulkopuolelle. Samoin tehtäväkirjat jätettiin tutkimuksen ulkopuolelle. Tehtäväkirjoissa on usein tehtäviä, jotka ohjaavat tiedon soveltamiseen ja oppilaan ymmärryksen varmistamiseen. Tämän näkökulma olisi tullut vahvemmin esille tutkimuksessa, jos tehtäväkirjat olisivat olleet osa aineistoa.

Tutkimuksen analyysissä teemojen rajaaminen tuntui ajoittain haastavalta. Rajasin kirjoista tutkittavat teemat POPS:in (2014) sisältöalueisiin ”S2 Demokrattinen yhteiskunta” ja ”S3 Aktiivinen kansalaisuus ja vaikuttaminen”, mutta koen, että muun muassa monilukutaito ja mediaosaaminen sekä taloudellinen toiminta kuuluvat osaksi demokratiakasvatusta. Rajasin nämä kuitenkin tutkimuksen ulkopuolelle, koska teemat eivät ole osana S2- ja S3-sisältöalueita. Tällä tavoin tutkimus ei kata kaikkea, mitä aktiivinen kansalaisuus ja demokratiakasvatus pitää sisällään.

On mielekästä myös pohtia erilaisia jatkotutkimushaasteita. Tämä tutkimus rajoittui pelkästään oppikirjoihin, joten samaa teemaa voisi syventää myös haastattelemalla oppilaita ja opettajia. Erityisen mielenkiintoista olisi nähdä, miten

alakoulun yhteiskuntaopin opetus vaikuttaa nuoriin. Suomalaiset nuoret ovat ICCS-tutkimuksen mukaan passiivisia yhteiskunnallisista tai poliittisista kysymyksistä puhuttaessa (Suoninen, Kupari & Törmäkangas 2010, 7, 144–145). Voisiko yhteiskuntaopin opetus tulevaisuudessa lisätä nuorten aktiivisuutta yhteiskunnan saralla tietojen ja taitojen karttuessa yhä enemmän? Kun yhteiskuntaopin opetus alkaa jo alakoulussa, voisi olettaa, että se lisää nuorten aktiivisuutta yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja osallistumiseen.

LÄHTEET

- Aapola, S. 2005. Aktiivinen kansalainen koulussa. Kansalaiskasvatuksen piilopetussuunnitelma? Teoksessa T. Ojanperä (toim.) *Näkökulmia aktiiviseen kansalaisuuteen*. Helsinki: Viikin normaalikoulun julkaisuja 2, 9–14. Viitattu 12.12.2017.
http://www.vink.helsinki.fi/files/aktiivinen_kansalainen.pdf
- Aapola, S., Gordon, T. & Lahelma, E. 2003. Citizens in the Text? Presentations of Citizenship in International School Textbooks. Teoksessa C. A. Torres & A. Antikainen (toim.) *The International Handbook on the Sociology of Education. An International Assessment of New Research and Theory*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 381–397.
- Ahonen, S. 2005. Kohti osallistuvaa koulukulttuuria. Teoksessa T. Ojanperä (toim.) *Näkökulmia aktiiviseen kansalaisuuteen*. Helsinki: Viikin normaalikoulun julkaisuja 2, 15–30. Viitattu 11.12.2017.
http://www.vink.helsinki.fi/files/aktiivinen_kansalainen.pdf
- Arola, P. 2005. Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttaminen Viikin Normaalikoulussa 2004–2005. Teoksessa T. Ojanperä (toim.) *Näkökulmia aktiiviseen kansalaisuuteen*. Helsinki: Viikin normaalikoulun julkaisuja 2, 31–43. Viitattu 11.12.2017.
http://www.vink.helsinki.fi/files/aktiivinen_kansalainen.pdf
- Atjonen, P. 1993. *Kunnan opetussuunnitelma koulun hallinnollisen ja pedagogisen kehittämisen kohteena ja välineenä*. Acta Univ. Oul. E 11. Oulun yliopisto. Kaajanin opettajankoulutuslaitos.
- Borg, S. 2004. Kansalaisvaikuttamiseen liittyvät yliopistotutkimuksen alat ja aiheet. Teoksessa S. Borg (toim.) *Mahdollisuuksien maa. Kartoitusta ja puheenvuoroja suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tutkimuksesta*. Helsinki: Oikeusministeriö, 49–94.
- Cantell, H. 2003. Maailma paranee vain vaikuttamalla: aktiivinen kansalaisuus uusien opetussuunnitelmien aihekokonaisuudeksi. Teoksessa V. Meisalo (toim.) *Aineenopettajakoulutuksen vaihtoehdot ja tutkimus 2002. Ainedidaktiikan symposiumi 1.2.2002*. Helsingin yliopisto. Opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 241, 165–174.

- Cantell, H. 2005. Aktiivinen kansalaisuus – nuoret ympäristövaikuttajina. Teoksessa T. Ojanperä (toim.) *Näkökulmia aktiiviseen kansalaisuuteen*. Helsinki: Viikin normaalikoulun julkaisuja 2, 44–70. Viitattu 12.12.2017.
http://www.vink.helsinki.fi/files/aktiivinen_kansalainen.pdf
- Council of Europe 2016. *Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies*. Council of Europe. Viitattu 10.11.2017.
<https://rm.coe.int/16806ccc07>
- Crick, B. 2004. *Politics as a Form of Rule: Politics, Citizenship and Democracy*. Teoksessa A. Leftwich (toim.) *What is politics? The activity and its study*. Oxford: Polity, 67–85.
- Dewey, J. 1957. *Koulu ja yhteiskunta*. Suom. K. Kajava. Helsinki: Otava
- Eskola, J. & Suoranta, J. 2008. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Euroopan neuvosto. 2016. *Demokratiakulttuurin edellyttämä osaaminen. Eläminen yhdessä tasavertaisina monikulttuurisissa demokraattisissa yhteiskunnissa*. Council of Europe. Viitattu 10.11.2017.
<https://rm.coe.int/16806ccf11>
- Flowers, N. 2012. *Compasito – lasten ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja*. Suom. K. Majala & M-L. Tonteri. Helsinki: Lasten Keskus Oy.
- Freire, P. 2005. *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Gretschel, A. 2002. Kunnallisen nuorten osallisuusympäristön perustaminen. Teoksessa A. Gretschel (toim.) *Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 48–62.
- Heinonen, J.-P. 2005. *Opetussuunnitelmat vai oppimateriaalit. Peruskoulun opettajien käsityksiä opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien merkityksestä opetuksessa*. Helsingin yliopiston tutkimuksia 257. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Held, D. 1996. *Models of Democracy*. 3. painos. California: Stanford University Press.
- Hiidenmaa, P. 2003. *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava:
- Hirsjärvi, S. Remes, P. & Sajavaara, P. 2010. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.
- Holopainen, P., Järvinen, R., Kuusela J. & Packalen P. 2009. *Työrauha tavaksi. Koh- taaminen, toimintakulttuuri ja pedagogiikka koulun arjessa*. Helsinki: Opetus- hallitus.
- Häkkinen, K. 2002. *Suomalaisen oppikirjan vaiheita*. Helsinki: Suomen tietokirjaili- jat.
- Junttila-Vitikka, P. 2016. Nuortenideat.fi-palvelun lähtökohdat. Teoksessa P. Junttila-Vitikka & V. Peitso (toim.) *Sinä olet demokratiakasvattaja! Opas demo- kratiakasvatukseen*. Oulu: Koordinaatti – Nuorten tieto- ja neuvontatyön ke- hittämiskeskus, 4–7. Viitattu 13.10.2017.
<http://omaoppilaskunta.fi/wp-content/uploads/2014/10/opas-demo-kratiakasvatukseen.pdf>
- Karvonen, P. 1995. *Oppikirjateksti toimintana*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuus- den seura.
- Kepa Ry. 2014. *Gloaalikasvatusverkoston kommentit Opetussuunnitelma 2016-perus- teiden uudistukseen*. Viitattu 13.12.2016.
http://www.gloaalikasvatus.fi/tiedostot/gloaalikasvatusverkos- ton_ops-kommentti.pdf
- Kerr, D. 1999. Citizenship Education: An International Comparison. *International Review of Curriculum and Assessment Frameworks 4*. London: Qualifications and Curriculum Authority.
- Kiviniemi, K. 2001. Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: PS-kustannus, 68–83.

- Korsgaard, O. 2001. Why has Citizenship Become such a Vogue Word. Teoksessa O. Korsgaard, S. Walters & R. Andersen (toim.) *Learning for Democratic Citizenship*. Copenhagen: Association for World Education and the Danish University of Education, 9–14.
- Kuntalaki 410/2015. Viitattu 20.12.2017
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150410>
- Lairio, S. 2009. Oppilaskunnat vahvistavat koulun yhteisöllisyyttä. Teoksessa T. Saloviita (toim.) *Meidän koulu. Keinoja työrauhan ja hyvän ilmapiirin saavuttamiseen*. Jyväskylä: PS-kustannus, 179–187.
- Laitinen, M. & Nurmi, K. E. 2002. Biographical observations on active citizenship learning in Finland. Research report 183. University of Helsinki. Department of Education.
- Laitinen, M. & Nurmi, K. E. 2007. Aktiivinen kansalaisuus ja sen oppiminen. Teoksessa P. Arola & P. Sallila (toim.) *Koulussa kansalaiseksi. Opettaja ja aktiivinen koulukulttuuri*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 11–32.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. 1985. *Naturalistic inquiry*. United States of America, California: Sage Publications Inc.
- Lähdesmäki, S. 2004. Oppikirja tutkijan käsissä. Teoksessa T. Nevalainen, M. Rissanen & I. Taavitsainen (toim.) *Englannin aika – elävän kielen kartoitusta*. Helsinki: WSOY, 271–285.
- Mankkinen, T. 2017. Väkivaltaisen radikalisoitumisen ja ekstremismin ehkäisy. Teoksessa S. Elo, K. Kaihari, P. Mattila & L. Nissilä (toim.) *Rakentavaa vuorovaikutusta. Opas demokraattisen osallisuuden vahvistamiseen, vihapuheen ja väkivaltaisen radikalismien ennaltaehkäisyyn*. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2017:1, 21–25. Viitattu 6.1.2018.
http://www.opph.fi/download/182479_rakentavaa_vuorovaikutusta.pdf
- Michels, A. 2011. Innovations in democratic governance: how does citizen participation contribute to a better democracy? *International Review of Administrative Sciences* 77(2), 275–293.
- Myllyniemi, S. 2008. *Mitä kuuluu? Nuorisobarometri 2008*. Helsinki: Opetusministeriö. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisoasian neuvottelukunta.

Männistö, P. & Fornaciari, A. 2017. Demokratiakasvatuksen lähtökohdat ja perusperiaatteet. Teoksessa P. Männistö, M. Rautiainen & L. Vanhanen-Nuutinen (toim.) *Hyvän lähteillä – Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus opetyössä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Opettajankoulutuslaitos, 36–55.

Nuorisolaki 1285/2016. Viitattu 1.11.2017.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2016/20161285>

Oikeusministeriö. 2017. Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma 2017–2019. Oikeusministeriön julkaisu 9/2017. Helsinki: Oikeusministeriö. Viitattu 20.1.2018.

http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79277/OM_9_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Ojanperä, T. 2005. Näkökulmia aktiiviseen kansalaisuuteen. Teoksessa T. Ojanperä (toim.) *Näkökulmia aktiiviseen kansalaisuuteen*. Helsinki: Viikin normaalikoulun julkaisuja 2, 3–8. Viitattu 8.12.2017.

http://www.vink.helsinki.fi/files/aktiivinen_kansalainen.pdf

Opetushallitus. 2011. *Demokratiakasvatusselvitys*. Raportit ja selvitykset 2011:27. Helsinki: Opetushallitus. Viitattu 2.11.2017.

http://www.oph.fi/download/139654_Demokratiakasvatusselvitys.pdf

Opetushallitus. 2017. *Perusopetus nyt: Uudet opetussuunnitelmat käyttöön perusopetuksen yläluokilla*. Viitattu 1.10.2017.

http://www.oph.fi/koulutus_ja_tutkinnot/perusopetus/opetussuunnitelma_ja_tuntijako/uudet_opetussuunnitelmat_pahkinankuoressa

Perusopetuslaki 628/1998. Viitattu 1.11.2017.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>

Pihlaja, R. & Sandberg, S. 2012. *Alueellista demokratiaa? Lähidemokratian toimintamallit Suomen kunnissa*. Valtiovarainministeriön julkaisuja 27. Helsinki: Valtiovarainministeriö.

POPS 2004. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Opetushallitus.

POPS 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Opetushallitus.

- Puolimatka, T. 1996. *Kasvatus ja filosofia*. 2. painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Rautiainen, M. 2017. Osallisuus ja demokratia koulussa. Teoksessa S. Elo, K. Kaihari, P. Mattila & L. Nissilä (toim.) *Rakentavaa vuorovaikutusta. Opas demokraattisen osallisuuden vahvistamiseen, vihapuheen ja väkivaltaisen radikalismien ennaltaehkäisyyn*. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2017:1, 17–20. Viitattu 20.12.2017.
http://www.oph.fi/download/182479_rakentavaa_vuorovaikutusta.pdf
- Rautiainen, M., Hiljanen, M., Ranka, M. & Rantonen, M. 2012. *Historian opetuksen mieli ja mielettömyys*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rautiainen, M., Vanhanen-Nuutinen, L. & Virta A. 2014. *Demokratia ja ihmisoikeudet: Tavoitteet ja sisällöt opettajankoulutuksessa*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:18. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. Viitattu 3.11.2017.
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75251/tr18.pdf?sequence=1>
- Setälä, M. 2003. *Demokratian arvo. Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Silvasti, T. 2014. Sisällönanalyysi. Teoksessa Massa, I. (toim.) *Polkuja yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen*. Tampere: Gaudeamus Oy, 33–48.
- Suomen perustuslaki 731/1999. Viitattu 20.2.2018.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Suoninen, A., Kupari, P. & Törmäkangas, K. 2010. *Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2009 -tutkimuksen päätulokset*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos. Viitattu 15.10.2017.
<https://ktl.jyu.fi/julkaisut/julkaisuluettelo/julkaisut/2010/d093>
- Suutarinen, S. 2000. Yhteiskunnallisen opetuksen asema Suomessa. Teoksessa S. Suutarinen (toim.) *Nuoresta pätevä kansalainen. Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskoulussa*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 33–54.
- Suutarinen, S. 2006a. Demokratiakasvatus ja -koulutus. Teoksessa S. Borg (toim.) *Suomen demokratiaindikaattorit*. Oikeusministeriön julkaisu 1/2006. Helsinki: Oikeusministeriö, 204–230.

- Suutarinen, S. 2006b. Tietopainotteisen kansalaiskasvatuksen aika ohi Suomessa – miten kansalaiskasvatus uudistetaan? Teoksessa S. Suutarinen (toim.) *Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste*. Jyväskylä: PS-kustannus, 99–124.
- Tomperi, T. & Piattoneva, N. 2005. Demokraattisten juurten kasvattaminen. Teoksessa T. Kiilakoski, T. Tomperi & M. Vuorikoski (toim.) *Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus*. Tampere: Vastapaino, 247–286.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Tynjälä, P. 1991. Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien luotettavuudesta. *Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja Kasvatus* 22(5–6), 387–398.
- UNESCO. 2016. *Teacher's Guide on the Prevention of Violent Extremism*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Uusikylä, K. & Atjonen, P. 2005. *Didaktiikan perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Valtioneuvosto 422/2012. *Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta*. Viitattu 8.1.2018.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2012/20120422#Pidp450207120>
- Vesikansa, S. 2002. Demokratia kouluissa ja nuorisotyössä. Teoksessa A. Gretschel (toim.) *Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 11–30.
- Viiri, J. 2000. *Vuorovesi-ilmiön selityksen opetuksellinen rekonstruktio*. Joensuu: Joensuun yliopisto. Kasvatustieteellisiä julkaisuja no 59.
- Virta, A. 2000. Kansalainen, demokratia ja valtio yhteiskunnallisen kasvatuksen ydinsisältönä. Teoksessa S. Suutarinen (toim.) *Nuoresta pätevä kansalainen. Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskoulussa*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 55–85.

Virta, A. 2002. Kohti aktiivista ja tutkivaa historian ja yhteiskuntatiedon oppimista. Lähtökohdat puntarissa. Teoksessa J. Löfström (toim.) *Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituhannella*. Jyväskylä: PS-kustannus, 35–65.

Virta, A. Kaihari, K. 2011. Maailmankansalaisen yhteiskunnallinen osaaminen. Teoksessa L. Jääskeläinen & T. Repo (toim.) *Koulu kohtaa maailman. Mitä osaamista maailmankansalainen tarvitsee?* Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2011:16, 100–104.

Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991. Viitattu 11.12.2017.

<https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sops-teksti/1991/19910060#idp450486720>